

SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN GÜNCEL KONULAR

SORUN ANALİZİNDEN
ÇÖZÜM ÖNERİLERİNE

III

Editör
ELİF ÖZLEM ÖZÇATAL

BİDGE Yayınları

**SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN GÜNCEL
KONULAR : SORUN ANALİZİNDEN ÇÖZÜM
ÖNERİLERİNE III**

Editör: ELİF ÖZLEM ÖZÇATAL

ISBN: 978-625-372-696-6

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-06-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Toplumların değışen yapısı, teknolojik gelişmeler, ekonomik dönüşümler ve sosyal sorunların çeşitlenmesi; sosyal hizmet disiplininin kapsamını ve müdahale alanlarını sürekli olarak genişletmektedir. Bireylerin, ailelerin ve toplulukların refahını artırmayı hedefleyen sosyal hizmet, yalnızca bugünün sorunlarına çözüm aramakla kalmayıp aynı zamanda geçmişten gelen uygulamaları anlamlandırmakta ve geleceğe yönelik yenilikçi yaklaşımlar geliştirmektedir. Elinizdeki bu eser, **“Sosyal Hizmet Perspektifinden Güncel Konular: Sorun Analizinden Çözüm Önerilerine”** başlığı altında yayımlanan dizinin **üçüncü kitabı** olarak hazırlanmıştır. Kitapta yer alan bölümler, hem tarihsel bir bakış açısı sunmakta hem de günümüzün hızla değışen sosyal sorunlarını ele almaktadır.

Bu kitap, akademisyenler, sosyal hizmet uzmanları, öğrenciler ve alana ilgi duyan tüm okuyucular için hem kuramsal hem de uygulamalı katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Sorunların sadece tanımlanmakla kalmayıp çözüm önerileriyle desteklenmesi, kitabın temel yaklaşımını oluşturmaktadır.

Kitabın hazırlanmasında çalışmalarıyla katkı sağlayan tüm yazarlarımıza, desteklerini esirgemeyen BİDGE Yayınevi yetkililerine ve çalışanlarına içten teşekkürlerimi sunarım.

Saygılarımla.

Editör

Prof. Dr. Elif Özlem ÖZÇATAL

İÇİNDEKİLER

SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN DAVRANIŞSAL BAĞIMLILIKLAR	1
--	---

SALİH KARİP

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE KİMSESİZ ÇOCUKLARA MESLEK KAZANDIRMA İLE İLGİLİ UYGULAMALAR	31
---	----

MUSTAFA ALPER

YAPAY ZEKA: ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ VE BİR SOSYAL KORUMA POLİTİKASI OLARAK EVRENSEL TEMEL GELİR	55
---	----

ESİN ŞENOL

İŞLERİN GELECEĞİ	73
------------------------	----

BURCU ARISOY

DİJİTAL FEMİNİZM VE WEB 3.0 TEKNOLOJİLERİ: KADIN AKTİVİZMİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE GELECEĞİ	91
---	----

MELTEM KURTOĞLU ERDEN

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK: KAVRAMSAL TEMELLER, KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMA MODELLERİ	106
--	-----

GİZEM GÜVEN, MUHAMMET CEVAT ACAR

BÖLÜM 1

SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN DAVRANIŞSAL BAĞIMLILIKLAR

Salih KARİP¹

Giriş

Davranışsal bağımlılık; kişinin belirli bir davranışı tekrarlayarak kontrolsüz bir şekilde bu davranışı sürdürmesi durumu olarak ifade edilebilir. Davranışsal bağımlılıklar alkol ya da madde bağımlılığından farklı olarak daha çok kumar, alışveriş, oyun, internet gibi alanlarda görülmektedir. Davranışsal bağımlılığı bulunan bireylerin psikolojik durumu bu durumdan etkilenmektedir. Ayrıca bireylerin günlük yaşamlarında da işlevsizlikler meydana gelebilir. Hiç şüphesiz sosyal hizmet mesleğinin bağımlılıkla mücadele konusunda çok önemli rolleri bulunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları bağımlılıkla mücadele sürecinde bireylerin bağımlılık durumlarını yönetmelerine yardımcı olmakta ve tedavi sürecinin yönetilmesine rehberlik etmektedir. Ayrıca bağımlılıkla mücadelede oldukça etkili bir unsur olan toplumsal destek ağlarını oluşturmada da sosyal hizmet uzmanları kritik bir görevi yerine

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Nezahat Keleşoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-0911-3904

getirmektedir. Bu bölümde davranışsal bağımlılığa ilişkin temel bilgiler verilerek sosyal hizmetin davranışsal bağımlılığın tedavisi sürecindeki rolü üzerinde durulacaktır.

Davranışsal Bağımlılık Nedir?

Madde kötüye kullanımının çok eski tarihlere dayanmasından dolayı bağımlılık denildiği zaman akla öncelikle madde bağımlılığı gelmektedir. Ancak; daha sonra yapılan çalışmalar bağımlılığın sadece bir maddenin kötüye kullanımının sonucu olarak değil davranış üzerinden de bağımlılığın gerçekleşebileceğini göstermiştir (Griffiths, 1996). Bağımlılık kavramı her ne kadar genel olarak madde kullanımına ilişkin duyulan aşırı istekli olma durumuyla ilgili olarak düşünülmüş olsa da (Ögel, 2001) günümüzde bireylerin sergilemiş olduğu bazı davranışların da uzmanlar tarafından bağımlılık kapsamında ele alındığı bilinmektedir. Davranışsal bağımlılık terim olarak ilk 1990 yılında Isaac Mark tarafından “zarar verici yönde davranmak için duyulan tekrarlı dürtüler” olarak ifade edilmiştir. Cinsellik, alışveriş, cep telefonu, internet gibi bazı davranışsal bağımlılıklar günlük yaşamın bir parçası olarak değerlendirilirken; kumar oynama, kleptomani gibi davranışlar patolojik olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durum davranışsal bağımlılık kavramının heterojen bir yapıda olduğunun görünürlüğü açısından önemlidir (Starcevic, 2016).

Davranışsal bağımlılık; “belirli bir davranışın, normalin dışında düzen ve sıklıkla sergilenmesi ile bunun sonucunda bireyin bedensel, psikolojik ve toplumsal yapı ve işlevlerinde dengesini yitirmesi, düzeninin bozulması ve ortama uyum sağlayamaması” olarak tanımlanmaktadır (Pektaş & Mayda, 2016). Bir başka tanımlamada da davranışsal bağımlılık; bireyin hayatına zarar verdiğini bilmesine rağmen belirli bir davranışı sergileme hususunda kontrolsüz bir isteğe sahip olması ve kendisine haz veren davranışsal

örüntüleri tekrarlayıcı şekilde göstermesi olarak ifade edilmektedir (Black, 2013; Mann & ark., 2017). Davranışsal bağımlılığa ilişkin tanı, tedavi ve politikalara ilişkin kültürel farklılıklar ve görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bilindiği üzere alkol madde bağımlılığı bireye ve topluma zararı olan bağımlılıklar şeklinde algılanmaktadır. Oysaki davranışsal bağımlılıklar da bireyin aile, okul ve iş yaşamında olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu hususta zaman zaman bağımlılık potansiyeline uygun davranışlar sergileyen bireylerin davranışları sağlık sorunu olarak değerlendirilmeyip bireylerin zayıf karakterli kişiler olduğuna yönelik damgalayıcı tutumlar sergilenebilmektedir (Yau & Potenza, 2015).

Her ne kadar davranışsal bağımlılık denildiğinde öncelikle satın alma, çalışma, fiziksel egzersiz, teknoloji kullanımı, cinsel davranışlar gibi örnekler akla gelse de davranışsal bağımlılıklar sadece bunlarla sınırlı değildir (Demetrovics & Griffiths, 2012). Birey için uyarıcı etkisi bulunan her şeyin bağımlılık yapıcı etkisinin olabileceği ve zorunluluk içeren her alışkanlığın da bağımlılık olarak ele alınabileceği düşüncesinden hareketle davranışsal bağımlılığın heterojen bir yapısının olduğu ifade edilebilir (Starcevic, 2016). Davranışsal bağımlılıklar bilgisayar oyunları gibi aktif ya da televizyon izleme gibi pasif şekillerde olabildiği, bağımlılık eğiliminin ilerlemesi için tetikleyen ve pekiştiren özelliklerin bulunması gerektiği bildirilmektedir (Widyanto & Griffiths, 2006).

Goodman (1990) davranışsal bağımlılığın tanı kriterleri olarak; belirli bir davranışı gösterme dürtüsüne direnme hususunda tekrarlayan başarısızlığa, davranış öncesi meydana gelen artan gerginlik hissine, davranışı sergileme esnasında oluşan rahatlama ve memnuniyete ve davranış esnasında oluşan kontrol kaybına vurgu yapmaktadır. Davranışsal bağımlılıklar ile obsesif kompulsif bozukluklar arasında benzerlikler ve farklılıklar yer almaktadır. Benzerlikler açısından değerlendirmek gerekirse her ikisinde de tekrarlayan ve problemlili davranışlar yer almaktadır. Farklılıklar

açısından ise; obsesif kompulsif bozukluklarda görülen aşıırı Őüpheci yaklaşıımın davranışsal bağımlılıklarda yer almadığı, yine davranışsal bağımlılıkların hazcı bir yapısı olmasına karşıın obsesif kompulsif bozukluğun egoya yabancı yapıda olduğu ifade edilmektedir (Alegria & ark., 2010).

Genel olarak ifade etmek gerekirse davranışsal bağımlılık; madde bağımlılığında da olduğu gibi bireyin belirli bir davranışı kontrol edememesi ve bu davranışa devamlı olarak bağımlı olmasıyla karakterize olduğu ifade edilebilir. Davranışsal bağımlılığa sahip bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik yönden genellikle olumsuz etkilendikleri bilinmektedir.

Davranışsal Bağımlılık Türleri

Bu bölümde davranışsal bağımlılık türleri; kumar bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı, teknoloji bağımlılığı, yeme bağımlılığı ve cinsel bağımlılık başlıkları altında ele alınmıştır.

Kumar Bağımlılığı

Kumar bağımlılarında kimyasal bağımlılardaki gibi sosyal, davranışsal, bilişsel ve bedensel değişimler bariz bir şekilde grlmeyebildiği için bu bağımlılık türü aynı zamanda “saklı bağımlılık” da denilmektedir (Din, 2014). Kumar bağımlılığının görülme sıklığı gelişmiş ülkelerde %1 ile %2 arasındadır. Kumar bağımlıların çoğunluğu erkekler olmakla birlikte kadınların oranı yaklaşık %30’lardadır. Bağımlı kadınların çökkünlük duygu durumlarının fazla olduğu ve bu durumdan kurtulmanın bir yolu olarak kumara yöneldikleri belirtilmektedir (Köroğlu, 2012).

Kumar oynama bağımlısı bireylerin kendilerine, ailelerine ve hatta çevresinde bulunan bireylere de zarar verebileceği düşünüldüğünde kumar bağımlılığı bir halk sağlığı sorunu olarak da değerlendirilebilmektedir (Ladoucer & ark., 1999). Kumar oynama nedenlerine bakıldığında da kumar oynamaya erken yaşta başlayan

bireylerin sosyalleşme ve eğlenme amaçlı kumar oynadıklarının tespiti yapılmıştır (Kristiansen & ark., 2015).

Yapılan literatür taraması neticesinde kumar bağımlılığı üzerine pek çok araştırmanın yapıldığı görülmüştür. Yine yapılan araştırmalar sonucunda kumar oynama bozukluğunu etkileyen pek çok faktörün olduğu belirlenmiştir. Genetik faktörler, alkol-sigara ve madde kullanımı, medeni ve ekonomik durum, eğitim durumu kumar oynama bozukluğunu etkileyen faktörler arasında gösterilebilir (Coşkun, 2017). Aileden birisinin kumar oynuyor olmasının diğer bireylerin kumara alışmasında etkili olabilmektedir. Nitekim kumar bağımlılığı üzerine yapılan bir araştırmada birinci derece yakınlarından birisinin kumar bağımlısı olması durumunda bu bireylerin de aynı durumu yaşama oranları %8,3 ile %9 olarak belirlenmiştir (Black & ark., 2007).

Kumar bağımlılığının öncelikle bağımlı birey olmak üzere bireyi çevreleyen sisteme de olumsuz yansımaları olabilmektedir. Birey üzerinde psikolojik, fiziksel ve sosyal yansımaları olmakla birlikte bireyin içinde bulunduğu aile ortamında ilişkiler bozulabilmekte, kişinin sosyal çevresi ile uyumu da bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir. Sanal kumar bağımlılığı üzerine 15 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda, kumar bağımlılığının; yetersiz beslenme, uykusuzluk gibi fiziksel problemlere, stres, depresyon panik atak gibi ruhsal sorunlara ve düşük benlik saygısı, suçluluk duygusu gibi duygusal sağlığa olumsuz etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ekonomik problemleri artırdığı ve sosyal ilişkileri de olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır (McCormack & Griffiths, 2011). Kumar bağımlıları üzerine yapılan bir başka araştırmada, düzenli işe sahip bağımlıların yaklaşık %75'inin kumar oynamaya başladıktan sonra zaman zaman işe gitmedikleri ya da işe gitme noktasında isteksiz davrandıkları görülmüştür (Steinberg & ark. 1992). İlgili araştırma sonuçlarının kumar bağımlılığının birey ve sosyal çevresi üzerindeki

olumsuz yansımaların görünürlüğü için oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Kumar son yıllarda teknolojik gelişmelere de paralel olarak sanal kumarın da yaygınlaşmasına bağlı olarak gençler arasında yaygınlaşmaktadır. Yeşilay tarafından İstanbul’da yapılan bir araştırmada lise öğrencileri arasında kumar oynayanların oranı %7 olarak bulunmuştur (Öztürk & ark. 2019). Dolayısıyla gençlerin de bağımlılıktan uzak, psikolojik, fiziksel ve sosyal yönden iyilik halinin sürdürülerek topluma etkin katılımlarının sağlanması adına kumar bağımlılığının olumsuz etkilerinden korunmaları son derece önemlidir.

Alışveriş Bağımlılığı

Kompulsif satın alma davranışı; bireyin dürtüsel anlamda satın alma güdüsü hissetmesi ve bu duygusunu kontrol altına alamaması sonucu ortaya çıkan ve bireylerin maddi anlamda zor durumda kalmasına neden olan davranış şeklinde tanımlanmaktadır (Korur & Kimzan, 2016). Tüketicilerin olağan dışı satın alma davranışına itilmesinin arkasındaki nedenlerden birisi içlerinde karşı koyulamayan dürtülerin ve kompulsif takıntıların varlığıdır (Çerçi & Özkaya, 2014). Eroğlu (2016) da kompulsif satın alma davranışının tekrar eden şekilde ve aşırı satın almaya sebep olduğunu ve bireylerde sonradan pişmanlık hissi oluşturduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte tüketicilerin kompulsif satın alma davranışı göstermelerinin altında satın alma davranışının stresi azalttığına ilişkin bir düşüncenin de etkili olduğu belirtilmektedir (Karaboğa & Eroğlu Pektaş, 2020).

Temelinde davranışsal, psikanalitik veya biyopsikolojik ekollere dayanan aşırı satın alma davranışına neden olan pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler; duygusal destek ihtiyacını karşılama, psikolojik sağlığı iyileştirme için satın alma, aşagılık kompleksine karşı koruma amacıyla satın alma ve hayatın diğer

alanlarında tanınma eksikliğinin giderilmesi için alışveriş yapma olarak ifade edilmektedir (Raab & Neuer, 2009).

Kompulsif satın alma davranışının dört aşaması bulunmaktadır. Bunlardan ilki beklenti dönemidir. Bu dönemde tüketiciler belirli bir ürüne karşı düşünce ve dürtüler geliştirmektedir. İkinci aşama olan hazırlık aşamasında; tüketiciler satın almanın ne zaman, nasıl olacağına ve ödeme yöntemine karar vermektedir. Satın almanın gerçekleştiği üçüncü aşamada ise; satın alma gerçekleşir ve tüketici kendisini mutlu hisseder. Son aşama da satın alma sonrası durumu ifade eder ki; bu aşamada tüketici pişmanlık, hayal kırıklığı, stres gibi duygular hissetmektedir (Black, 2001). Alışveriş bağımlılığı yüksek olan aile ve toplumların refah seviyelerinin olumsuz etkilendiği belirtilmektedir (Ridgway & ark., 2008). Aşırı satın alma davranışı çoğunlukla bireyin stresli olduğu, hoş olmayan duygu, deneyim ve gerginlik durumlarında ortaya çıkmaktadır (Müller, 2007). Yine benzer şekilde alışveriş bağımlılığının depresyon, anksiyete gibi psikolojik semptomlarla ilişkilendirilen ciddi bir bağımlılık türü olduğu belirtilmektedir (Ayazoğlu, 2019).

Alışveriş bağımlılığı yaygın olarak görülebilen sorunlu davranışlar arasında yer almaktadır. Sussex Üniversitesi'nde yapılan bir araştırma sonucunda nüfusun yaklaşık olarak %6 ile %8'inin alışveriş bağımlılığı riski altında olduğu görülmüştür. Buna rağmen hala alışveriş bağımlılığının önemsizleştirildiği vurgulanmaktadır (Müller, 2007).

Genel olarak özetlemek gerekirse alışveriş bağımlılığı; bireyin satın alma davranışını kontrol edememesi ve bu alışkanlığa bağlı olarak bireyin hayatının bu durumdan olumsuz etkilenmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu bağımlılık türü bir tür rahatlama ve tatmin arayışıyla yakından ilgilidir. Birey stresli durumdan kurtulmak, kaygılarını azaltmak için alışveriş yapmaya yönelebilir. Zamanla bu alışveriş deneyimi kontrolsüz bir hale dönüşerek bireyin

yaşamını olumsuz etkileyecek bir konuma dönüşebilir. Bu kontrolsüz durumu kişinin aşırı borç yükü altına girmesine, ailesi ve çevresi ile ilişkilerinin bozulmasına ve çeşitli psikolojik sorunlar yaşamasına neden olabilir. Alışveriş bağımlılığı her kadar kısa süreli etkisi bağlamında bireye haz veriyor olsa da uzun sürede bireyde pişmanlık ve suçluluk duygusu yaşatabilir.

Teknoloji Bağımlılığı

Teknoloji bağımlılığından söz edilebilmesi için bazı şartların yerine gelmiş olması gerekmektedir. Bunlar; teknolojinin bireyin düşünce ve davranışlarına etkide bulunması, normal çalışmasını etkilemesi, teknoloji kullanımını azaltmak istememesi, daha fazla kullanma isteğinin olması ve kişiye rahatlama hissi vermesi gibi etkilerin olması gerekmektedir (Turel & Serenko, 2011). Beard (2005) teknoloji bağımlılığının, bireyin zihinsel ve duygusal durumunun, mesleki ve sosyal ilişkilerinin teknoloji aşırı kullanımı neticesinde zarar görmesi şeklinde tanımlamaktadır.

Günümüzde bireylerin sosyal medyada geçirdiği süre geçmiş dönemlere göre oldukça artmış durumdadır. Bu durumun oluşmasında teknolojik gelişmelerin hız kesmeden devam etmesi ile birlikte sosyal medya platformlarına ilişkin çeşitliliğin artması, online paylaşımlara yönelik fırsatların artması da oldukça etkili olmuştur. Bu hususta Çiftçi (2018), günlük kullanılan internet kullanım süresinin artış göstermesinin sosyal medya bağımlılığının gelişmesinde önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Yine yapılan bazı çalışmalarda günlük sosyal medya kullanımına ayrılan sürenin artmasının sosyal medya bağımlılığı üzerinde belirleyici bir faktör olduğu vurgulanmaktadır (Aktan, 2018; Caz & Bardakçı, 2019). Teknolojinin aşırı kullanımı sonrası birey ailesi ve arkadaş çevresi ile problemler yaşayabilmekte ve ayrıca fiziksel rahatsızlıklar da yaşayabilmektedir (Avşar Arık, 2018).

Teknoloji bağımlılığın ortaya çıkmasında pek çok faktörün etkili olduğu ifade edilebilir. Bu hususlar daha çok bireysel, çevresel ve toplumsal unsurların bir kombinasyonu şeklindedir. Bu kombinasyona ilişkin unsurlar arasında; teknolojiye kolay erişimin olması-internet kullanımının yaygınlaşması, sosyal medya ve dijital bağlantıların kullanım kolaylığı, bireylerin anlık haz duymaları, kişinin psikolojik anlamda kaygı, stres, depresyon gibi durumlar içerisinde olması gibi durumlar yer alabilmektedir. Literatüre bakıldığında özellikle psikolojik problemleri olan bireylerin teknoloji bağımlılığı hususunda risk grubunda olduklarını destekleyen çalışmalar yer almaktadır. Bu hususta üniversite öğrencileri üzerine internet bağımlılığı üzerine gerçekleştirilen bir araştırmada, depresyona daha yatkın öğrencilerde internet bağımlılığı puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Pektaş & Mayda, 2016). Lissak (2018) da teknoloji bağımlılığının stres, intihar, antisosyal davranış bozukluğu, depresif belirtiler gibi psikolojik etkilerinin olduğunu belirtmektedir.

Benzer şekilde sosyal ilişki kurmada problem yaşayan, etkili sosyal destek sistemine sahip olmayan bireylerin bu ihtiyaçlarını karşılamak ve yeni sosyal kanallar oluşturabilmek için internet bağımlılığı geliştirebildikleri bilinmektedir (Durak Batıgün & Kılıç, 2011). Gençlerde bilgisayar ve internet kullanımı üzerine yapılan bir çalışmada depresyonda olan gençlerde bağımlılık puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Ceyhan ve Ceyhan, 2011). Yine yaşları 10-17 arasında değişen bir grup genç ile yapılan bir araştırmada ruhsal sorunları olan gençlerin internette daha fazla zaman geçirdikleri belirlenmiştir (Ybarra & ark., 2005).

Bireyin içinde bulunduğu psikolojik durum teknoloji bağımlılığının gelişmesinde önemli bir faktör olmakla birlikte, teknoloji bağımlılığının gelişmiş olmasının da bireyin psikolojisi üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bir bakıma bireyin psikolojisinin olumsuz etkilenmesi teknoloji bağımlılığı açısından

hem neden hem de sonuç konumunda yer alabilmektedir. Nitekim Morgan ve Cotten (2003) oyun oynama ve alışveriş yapma gibi teknoloji aracılığıyla yapılan işlemler ile teknoloji ile daha fazla süre geçirilmesinin depresif belirtileri artırdığını belirtmektedir. Benzer şekilde Amerika’da gençler üzerine yapılan bir araştırmada yoğun şekilde sosyal medyayı kullandığını ifade eden gençlerin depresyon eğiliminde %27’lik bir artış ve yine gençlerde 7 saatin altında uyumada %57’lik artış olduğu belirlenmiştir (Twenge, 2017). Mills (2016) tarafından yapılan bir başka araştırmada da teknoloji aşırı kullanımının gençlerin bilişsel gelişimlerine olumsuz etkileri olduğu; bireylerde analitik düşünme becerisi, sosyal yeterlik, hafıza, çoklu görev gibi eksikliklere neden olduğu belirlenmiştir.

Bilindiği üzere teknoloji bağımlılığı gençler üzerinde daha yaygındır. Gençlerin içinde bulunduğu aile ortamı, ebeveynlerin gençlerle olan ilişkisi de gençlerin teknoloji kullanımı konusunda önemlidir. Yapılan bir araştırma sonucunda çocuklarına karşı ihmalkâr bir tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının demokratik tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarına göre daha fazla bağımlı oldukları tespit edilmiştir (Ayas & Horzum, 2013). İlgili araştırma sonucu aile içi ilişkilerin ve ebeveyn tutumunun gençlerin teknoloji bağımlısı olmalarında ne denli etkili bir unsur olduğunun görünürlüğü açısından önemlidir.

Yeme Bağımlılığı

Yeme bağımlılığının varlığından söz edebilmek için diğer bağımlılıklarda olduğu gibi davranışsal semptomların belirlenmesi önemlidir. Belirlenen davranışlardan en az 4-5 tanesinin bireyde var olması durumu neticesinde yeme bağımlılığından bahsedilebilir. Bu davranışsal belirtiler; bireyin kendisini tok hissetmesine rağmen gıda maddelerine özlem çekmesi, bireyin ihtiyaçtan fazla yeme isteği ve kendisini kontrol edememesi, kişide aşırı gıda alımı sonucu aşırı doygunluk ve tıkanma durumu, suçluluk duygusuna rağmen bireyin

yemeyi sonlandıramaması, yemeye ilişkin ikna edici bahaneler üretme, yemeyi sonlandırma konusunda başarısızlık, çevresinden gizli bir şekilde özlem duyduğu gıdaları tüketme şeklinde ifade edilebilir (Gunnars, 2004). Bütün gıdaların bağımlılığa yol açmadığı ancak; tuz, şeker, yağ ve katkı oranı yüksek olan yiyeceklerin fazla tüketilmesinin bağımlılığa neden olabileceği ifade edilmektedir (Avena & Gold, 2011). Yeme bağımlılığı gösteren öğrencilerle yapılan bir çalışmada, öğrencilerin %72,1'inin çikolata, dondurma gibi tatlı besinlerin tüketimi hususunda kendilerini kontrol etmekte zorlandıkları belirlenmiştir (Özgür & Uçar, 2018). Yine öğrencilerle yapılan bir başka çalışmada da öğrencilerin basit şeker içerikli gıdalar karşı koymakta zorlandıkları, stresli zamanlarda da daha fazla gıda tüketmeye başladıkları belirtilmektedir (Ünal & ark., 2017).

Yeme bağımlılığının ortaya çıkmasında psikolojik faktörler oldukça önemlidir. Bu bağımlılık genellikle duygusal boşlukları doldurma, stresle başa çıkma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Yiyeceklerin tüketimine bağlı olarak beynin ödül merkezi uyarılmış olmakta ve bu durum da bağımlılığın biyolojik temelini oluşturmaktadır. Psikolojik açıdan yeme bağımlılığı özgüven eksikliği, depresyon gibi psikolojik sorunlarla yakından ilişkilidir.

Literatürde yeme bağımlılığında psikolojik faktörlerin etkili olduğuna vurgu yapan pek çok çalışma bulunmaktadır. Yapılan bir araştırmada yüksek strese maruz kalan bireylerin tatlı ve atıştırmalıklara daha fazla istek duydukları ve yüksek kalorili beslendikleri belirlenmiştir (Lemmes & ark., 2011). Yine Konttinen ve arkadaşları (2010) da anksiyete, depresyon ve stres gibi duygular yaşayan bireylerin olumsuz duygularla baş edebilmek için daha lezzetli yiyecekleri aşırı tüketme eğiliminde olabildiklerini ifade etmektedir. Yeme davranışı ile duygudurumu ilişkisi üzerine yapılan bazı araştırmalar sonucunda olumsuz duygu durumunda yenen

yemeklerin nötr duygu durumuna göre daha fazla olduğu belirlenmiştir (Patel & Schlundt, 2001). Benzer şekilde psikolojik durumun yeme bağımlılığı üzerine etkisinin incelendiği bir araştırmada; katılımcıların %38,5'i stresli iken daha az yediğini, %38,5'i üzüntülü durumlarda, %46,2'si kızgın olduklarında ve %46,2'si de kendisini mutlu hissettiği zamanlarda daha fazla yemek yediğini ifade etmiştir (Candan & Küçük, 2019).

Yeme bağımlılığı ile bireylerde anksiyete ve depresyon da görülebilmektedir. Dolayısıyla yeme bağımlısı bireylere psikolojik destek sunulması da faydalı bir müdahale olarak değerlendirilmektedir (Kafes & ark., 2018). Yeme bağımlılığı üzerine yapılan bir çalışmada tekrarlayan başarısız bırakma durumlarının (%71,3), probleme karşın devam etme (%28,3) en çok rastlanan nitelikler olduğu belirlenmiştir (Gearhardt & ark., 2019). Yeme bağımlılığın tedavisi sürecinde bilişsel davranışçı terapinin kullanımı, problem çözme becerilerinin kazandırılması ve bireyin motivasyonunu artırıcı konuşmaların yapılması sürece fayda sağlamaktadır (Dimitrijevic & ark., 2015). Genel anlamda belirtmek gerekirse yeme bağımlılığının tedavi süreci; kişinin fiziksel, psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarının bir bütün olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Her bireyin farklı özelliklerinin olmasından hareketle kişiye özel tedavi planının hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca yeme bağımlılığının tedavi sürecinde tıbbi müdahaleler ile destek gruplarının birlikte kullanılması gerekebilir. Yeme bağımlılığının tedavisi zaman alan bir süreç olabilir. Ancak bireysel kararlılıkla birlikte profesyonel destek hizmetlerinin de sunulmasıyla bu bağımlılıkla baş edilebilmesi mümkün olacaktır.

Cinsel Bağımlılık

Davranışsal bağımlılık türlerinden birisi olan cinsel bağımlılık; bireyin cinsel düşünce, dürtü ya da davranışlara karşı koyamadığı ve bunun sonucunda kişinin yaşam kalitesinin olumsuz

etkilendiği bir durumdur. Madde bağımlılığıyla bağlantılı bir şekilde beynin ödöl sistemiyle ilgilidir. Sık sık dopamin salınımı ile birlikte yüksek his arayışıyla süregelmektedir. Goodman (1998) cinsel davranışın hem haz üretme hem de içsel sorunlardan uzaklaşmak için kullanılan bir yol olduğunu ifade etmekte, davranışı kontrol etme hususunda tekrarlayan başarısızlıklar ile birlikte doğurduğu zararlı sonuçlara rağmen davranışa devam etme ile karakterize bir durum olduğunu belirtmektedir.

Schaeffer (2009) geçmişten gelen ve olumsuz sonuçları olan bir problemin en etkin göstergesi olduğu için cinsel bağımlılığın davranışsal bağımlılık kategorisinde yer alması gerektiğini ifade etmektedir. Cinsel bağımlılığın kabul edilip benimsenmesi diğer bağımlılık türlerine göre daha zor olmuştur. Bu durumun oluşmasında zamanın dini ya da siyasi perspektifine göre bir günah ya da hastalık olduğunun düşünölmesi etkili olabilmektedir (Garcia & Thiabut 2010).

Bireysel açıdan ele almak gerekirse; aile içi problemler, kişinin travmatik yaşantıları ya da ilgisizlik gibi gelişimsel özellikler cinsel bağımlılığın nedenleri arasında gösterilebilir (Briken 2007). Aşırı pornografik materyal kullanımı, çevrimiçi cinsel sohbet, kompulsif mastürbasyon cinsel bağımlılığın semptomları arasında yer almaktadır (Parsons & ark., 2007). Karila ve arkadaşları (2014) da cinsel bağımlılığın semptomlarının davranışsal ve bilişsel/duygusal semptomlar olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Pornografiye aşırı maruz kalma, partner arayışına girme, seksüel davranışları azaltmak için çabalama gibi hususlar davranışsal semptomlar arasında yer alırken; cinsellikle ilişkili obsesyona varan düşünceler, aşırıya kaçan cinsel eyle sonrası pişmanlık hissi ve suçluluk duygusu, cinselliğın olumsuz duygulardan kurtulmada etkili olacağına ilişkin düşünce, hayatın genelinde yer alan kontrol kaybı gibi hususlar da bilişsel/duygusal semptomlar arasında yer almaktadır. Cinsel bağımlılığı olan

bireylerde eşlik eden psikiyatrik rahatsızlıklar da olabilmektedir. Cinsel bozukluk ile birlikte görülen en yaygın rahatsızlıklar; kaygı bozuklukları, depresyon, duygu durum bozuklukları, madde kullanımı şeklinde belirtilebilir (Garcia & Thiabut, 2010).

Schaeffer (2009) cinsel nesnenin ortadan kaldırılması durumunda yoksunluk belirtilerinin ortaya çıktığını ve zihnin sürekli olarak bu nesneyi düşündüğünü, bu düşünmenin de bireyin hayatını sürekli olarak etkilemeye başladığını ifade etmektedir. Diğer davranışsal bağımlılık türlerinde de olduğu gibi sosyal ilişkilerde bozulma, suçluluk hissi, pişmanlık gibi hususlar cinsel bağımlılık ile mücadele eden kişilerin de karşılaştıkları sorunlar arasında yer almaktadır (Sussman, 2007).

Cinsel bağımlılığın bireyin günlük hayatına olan etkilerini göz önüne almak gerekirse; obsesyon boyutuna varan düşüncelerin zihni uzun süre meşgul etmesi bireyin zaman yönetimini olumsuz etkileyebilmekte ve buna bağlı olarak bireyin rol ve sorumluluklarını yerine getirmede aksaklıklarla karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Bir diğer husus, cinsel bağımlı bireyin partneri ile ilişkilerinde zayıflamalar olabilecek ve güven problemlerinin yaşanmasına neden olabilecektir. Bireye psikolojik etkileri bağlamında ise; bireyin duyduğu suçluluk, utanç, düşük öz saygı, depresyon gibi oldukça önemli etkileri bulunmaktadır. Ayrıca bireyde uyku problemlerinin görülmesi, yorgunluk, konsantrasyon kaybı gibi etkiler de dikkate alındığında cinsel bağımlılığın bireyin fiziksel sağlığı ile birlikte sosyal hayata etkin katılımına da olumsuz etkilerinin olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bireyi fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden olumsuz etkileyen cinsel bağımlılığın tedavisinin sağlanması, bireyin sağlıklı bir hayat sürerek topluma etkin katılımının sağlanması adına oldukça önemlidir.

Davranışsal Bağımlılıklar ve Sosyal Hizmet

Dünya Sağlık Örgütü davranışsal bağımlılığı; “bir maddenin içinde bulunan kimyasallar yüzünden oluşan bağımlılıkların aksine bireylerin bir eyleme karşı sürekli istek duyması yüzünden oluşan bir bağımlılık türü” şeklinde tanımlamaktadır (WHO, 2014). Davranışsal bağımlılıklar, bireylerin belirli davranışları kontrol etmekte zorlanmaları ve bu durumun yaşamlarını olumsuz etkilemesi sonucu ortaya çıkan bağımlılıklardır. Kumar, internet, sosyal medya, alışveriş, spor veya iş bağımlılığı gibi çeşitli davranış bağımlılıkları, kişinin sosyal ilişkilerini, iş hayatını, ruh sağlığını ve genel yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilir. Sosyal hizmet, bu bağımlılıkların önlenmesi, tespiti ve tedavi sürecinde önemli bir rol oynar.

Altındağ (2011) sosyal hizmeti; makro boyuttaki değişimlerin de dikkate alınmasıyla birlikte bireylerin şimdide ve gelecekte problemler ile mücadelede yardımcı olma ya da problemlerin ortaya çıkmasını engelleme gibi topluma yönelik hizmetler sunan bir meslek olarak tanımlamaktadır. Sosyal hizmet bireylerin iyilik halini geliştirmek amacıyla problem çözme, sosyal değişim oluşturma ve özgürleşmeye katkı sağlamakta ve bu süreçte bireylerin çevre ile olan etkileşimlerine müdahalede bulunmaktadır (Thompson, 2014). Davranışsal bağımlılığa sahip bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden olumsuz anlamda etkilendiği bilinmektedir. Dolayısıyla davranışsal bağımlılık ile mücadelede sosyal hizmet kapsamlı bir bakış açısıyla bireylerin değişimine ve güçlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Sosyal hizmet açısından bağımlılıkla mücadele kavramı pek çok unsuru içerisinde barındırmaktadır. Bu unsurlar; bireyin sorunlu davranışının farkında olması, bağımlılıkla ilişkili kayıp ve kazançların belirlenmesi, bağımlılığı tetikleyen pekiştireçlerin tanınması ve alternatif bilgi ve beceri alanının geliştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Sheafor & Horejsi, 2014: 410-411). Bağımlılıkla

mücadele sürecinde tüm bu adımların başarıyla gerçekleştirilmesi bağımlı bireyin içinde bulunduğu durumu daha net bir şekilde görme fırsatını sunacaktır. Bununla birlikte farkındalığı artan bağımlı bireyin tedavi sürecine katılımı ve uyumu da aynı doğrultuda olumlu şekilde değişecektir. Doğan (2020) bağımlı bireylere yönelik uygulanan sosyal hizmet uygulamalarının bireysel gereksinimleri de dikkate alınarak planlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Doğan, 2020). Bağımlı bireylere uygulanan sosyal hizmet uygulamalarında biyopsikososyal model ve güçlendirme yaklaşımı öne çıkmaktadır. Bağımlılığın nedenleri bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Dolayısıyla bireyin biyolojik özelliklerinin yanı sıra hayatına etki eden ve bağımlılığın pekiştirilmesinde rol alan psikolojik, davranışsal, sosyal ve çevresel unsurlar da dikkate alınarak bir müdahale planı belirlenmelidir (Başer, 2020).

Tarihsel süreç ele alındığında sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında müracaatçı gruplarını değerlendirmede biyopsikososyal ve ekolojik sistem yaklaşımını kullandıkları görülmektedir (Linley & ark., 2014). Bu yaklaşım “çevresinde içerisinde bireye” vurgu yapmaktadır (Zastrow & Kirst-Ashman 2010). Çevresi içerisinde birey ilkesi; sosyal hizmet müdahale sürecinde bireyin salt olarak ele alınamayacağı, bireyi içerisinde barındıran çevre, aile, iş, arkadaş gibi unsurları da içine alacak şekilde ele alınması gerektiği anlamını taşımaktadır (Çoban, 2017). Teater (2014) da ekolojik sistem çerçevesinde sunulan sosyal hizmet müdahalelerinin birey, grup ve toplumun stres düzeyini azaltarak, olumlu değişim ve gelişimim teşvik etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kişi sahip olduğu çevrede pek çok kaynak barındırmaktadır. Bireylerle etkili bir şekilde çalışarak olumlu sonuçlar elde edebilmek sadece onlar ile işbirliği yapıldığında gerçekleşecektir (Munford & Sanders, 2005). Bu anlamda davranışsal bağımlılığa sahip bireyler ele alındığında; bireyleri çevresi içerisinde bir bütün olarak değerlendirmek, davranışsal

bağımlılığın ortaya çıkmasında bireyi çevreleyen sistemlerin etkisi üzerinde durmak sürecin yönetilebilirliği ve bağımlılıkla mücadelenin başarıya ulaşması konusunda oldukça önemlidir.

Sosyal hizmeti diğer sağlık mesleklerinden ayıran en önemli özelliklerden bir tanesi uygulamalarında çok boyutlu bir yaklaşımı tercih etmesidir. Sorunların detaylı değerlendirilmesi yapıldıktan sonra nedenlere ve sorunun birey ve topluma yönelik etkileri üzerine çalışmalar birlikte yürütülebilmektedir (Polat, 2014). Bu anlamda davranışsal bağımlılığın ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin çok boyutlu değerlendirilmesi gerekmektedir. Bağımlılık tedavisinde başlangıç noktasında bağımlı bireyin kendisini tedaviye hazır hissetmesi yer almaktadır. Bağımlılığın tedavisi süreci çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla bağımlılık tedavisi multidisipliner iş birliğini gerektirmektedir. Tedavi sürecinin etkinliği açısından hekim, psikolog, hemşire ve sosyal hizmet uzmanlarının iş birliği içerisinde olması önemlidir (Ögel, 2015). Sosyal hizmet uzmanları bu multidisipliner yaklaşımın önemli bir temsilcisi konumunda mesleki rollerini yerine getirerek bağımlılıkla mücadele konusunda etkin hizmetler yürütmektedir.

Sosyal hizmetin tanımı genel anlamda değerlendirildiğinde mesleğin 3 temel amacına dikkat çekildiği görülmektedir. Bu amaçlar; problem çözme, güçlendirme ve sosyal değişimdir. Davranışsal bağımlılığın tedavisi sürecinde sosyal hizmet uzmanları bağımlılığı olan ya da risk altında olan bireyleri güçlendirerek bireylerin problem çözme becerilerinin artırılmasına katkı sağlamalıdır. Ayrıca bireyin içinde yer aldığı çevrenin de hedefe uygun hale getirilmesi hususunda çalışmalarda bulunmalıdır (Mutlu, 2015). Bireyin içinde bulunduğu çevrenin problemin kaynağına olan etkileri dikkate alındığında çevrede gerçekleştirilecek değişikliklerin hem bireyin bağımlılıktan daha kolay kurtulmasına hem de yeniden bağımlı davranışın ortaya çıkma riskinin azaltılması hususunda önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir.

Bağımlı bireylerin tedavisi sürecinde gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamalarının temelinde insan hakları ve sosyal adalet temel ilkeler olarak yer almaktadır. Bu doğrultuda bağımlı bireyler ve ailelerine yönelik onların sorunları çözme noktasında güçlendirilmeleri ve özgürleştirilmeleri noktasında planlamalar yapılmalıdır (Mutlu, 2015). Bağımlılık tedavisinde faaliyet gösteren sosyal hizmet uzmanlarının; birey ve aileye ilişkin değerlendirmelerde bulunma, psikososyal müdahaleler ve tedavi sonrası sürece yönelik planlama faaliyetlerinin yapılması gibi işlevleri yerinde getirdikleri söylenebilir (Polat, 2014). Bütün diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi davranışsal bağımlılıklar konusunda da aile önemli bir faktördür. Aile içi ilişkiler, rollerin paylaşımı, sosyal destek sistemlerinin etkinliği gibi pek çok unsur ailenin yapısını etkilemektedir. Bilindiği üzere sağlıklı bir aile ortamının varlığı bağımlılığın ortaya çıkma riskini azaltan bir durumdur. Aile içi ilişkilerin sağlıklı olması, çatışma durumlarının az olması davranışsal bağımlılıkların ortaya çıkma riskini azaltmakla birlikte şayet davranışsal bağımlılık oluşmuşsa tedavi sürecinin başarısı açısından da bir o kadar önemli bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda ailelerin desteklenmesi ve bağımlılıkla mücadelede etkin rol almalarının sağlanması da sosyal hizmetler kapsamında yapılabilecek önemli faaliyetler arasındadır.

Bozdoğan (2019) bağımlılık üzerine çalışan sosyal hizmet uzmanlarının rol ve görevlerini; savunucu, danışman, bağlantı kurucu, öğretici, vaka-iş yükü yöneticisi, sosyal değişim ajanı, personel geliştirici ve profesyonellik olarak belirtmektedir. Davranışsal bağımlılığın tedavisi sürecinde sosyal hizmet müdahalesi olarak klinik odaklı müdahaleler birey, aile ve grup destek süreçlerinde etkin bir şekilde kullanılabilir. Sosyal hizmet uzmanları bağımlılık tedavi sürecinde mikro, mezzo ve makro boyutta müdahalelerde bulunabilirken, terapi teknikleri gibi ileri uygulama yöntemlerini kullanabilmeleri için ileri düzey eğitim

almaları ve klinik alanda uzmanlaşmış olmaları gerekmektedir (Zubaroglu Yanardağ & Yanardağ, 2020). Dolayısıyla bu alanda çalışmak isteyen öğrenciler ve sosyal hizmet uzmanlarının bağımlılıkla mücadeleye ilişkin daha ileri uygulama örnekleri gerçekleştirebilmeleri adına gerekli eğitim programlarına dahil olmaları yetkinlik kazanmaları adına önemlidir.

Sosyal hizmette birey, grup ya da topluluk çok boyutlu ele alınmaktadır. Fiziksel ve sosyal çevrenin birey üzerindeki etkileri sosyal hizmet uygulama sürecinde dikkate alınmaktadır (Teater, 2015). Sosyal hizmet bireyin refahının yanında toplum refahına da odaklanan bir meslektir. Dolayısıyla sadece bireyin sorunlarına odaklanmayıp bununla birlikte sorunların ortaya çıkmasına neden olan çevresel ve yapısal unsurları da dikkate almaktadır (Reamer, 2018). Sosyal hizmetin temel hedefi yalnızca bireysel destek olmak değil, bireylerin yaşamlarını kendi güçleri ile sürdürebilecekleri bir yapı oluşturmaktır. Bu amaca erişmek de risk gruplarının belirlenmesini ve hizmetlere erişim sorunu yaşayan müracaatçıların sisteme dahil edilmesini gerektirmektedir (Dynamo International, 2008). Erkoç (2022) da bağımlılıkla mücadele hususunda risk gruplarının belirlenmesinin, birey, grup ve toplum düzeyinde farkındalık geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılmasının ve tedavi sonrası takibin önemini vurgulamaktadır.

Sosyal hizmet uzmanları toplumda yer alan güçsüz ve incinebilir bireyler ile çalışmaktadır. Bu güçsüzlüğün kaynağı aile kaynaklarından olabildiği gibi yapısal etkenlerden de kaynaklanabilmektedir. Burada sosyal hizmet müdahalesinin amacı; bireyin güçlendirilmesi ile birlikte yeniden hayatını kontrol altına alabilmesini sağlamaktır. Bu süreç aynı zamanda “kendine yardım süreci” olarak da ifade edilebilmektedir (Sheafor & Horejci, 2014).

Sonuç

Davranışsal bağımlılıklarla mücadelede sosyal hizmetin rolü, bireyin sadece bağımlı davranışlarına odaklanmakla sınırlı kalmayıp, bireyi çevresiyle birlikte ele alan bütüncül ve çok boyutlu bir yaklaşımı içermektedir. Sosyal hizmet uzmanları, bağımlılığın biyolojik, psikolojik, sosyal ve çevresel nedenlerini dikkate alarak bireysel müdahale planları geliştirirken aynı zamanda aile ve toplumu da sürece dahil etmektedir. Bu kapsamda güçlendirme, problem çözme ve sosyal değişim sosyal hizmet uygulamalarının temel hedefleri arasında yer almakta, insan hakları ve sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda bireylerin iyilik hali desteklenmektedir. Mikro, mezzo ve makro düzeyde gerçekleştirilen sosyal hizmet müdahaleleri, sadece bireyin bağımlılıkla baş etmesine değil, aynı zamanda bağımlılığın yeniden ortaya çıkmasını önleyici çevresel koşulların oluşturulmasına da katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, sosyal hizmetin davranışsal bağımlılıkla mücadelede sunduğu katkılar yalnızca bireysel iyileşme süreciyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumsal düzeyde koruyucu ve önleyici müdahaleleri de içermektedir. Risk gruplarının erken tespiti, farkındalık artırıcı çalışmaların yürütülmesi ve tedavi sonrası izleme süreçlerinin planlanması, bağımlılığın toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmada kritik rol oynamaktadır. Sosyal hizmet uzmanları; savunucu, rehber, eğitimci ve değişim ajanı gibi çok yönlü rolleri aracılığıyla hem bireyin hem de çevresinin güçlendirilmesini hedeflemekte, böylece davranışsal bağımlılıkların ortaya çıkmasını önlemeye ve mevcut bağımlılıklarla etkili biçimde başa çıkılmasına yönelik sürdürülebilir çözümler geliştirmektedir. Bu kapsamlı yaklaşım, bireylerin yaşam kalitesini artırmakla kalmayıp, toplum sağlığına da olumlu katkılar sunmaktadır. Sonuç olarak, davranışsal bağımlılıkla etkili bir mücadele için sosyal hizmet uzmanlarının mesleki bilgi ve becerilerle donatılması, multidisipliner iş birliğine aktif katılım göstermeleri ve bireyleri kendi yaşamlarında etkili

kararlar alabilecek düzeye getirecek güçlendirici yaklaşımları benimsemeleri büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 405–421.

Alegria, A., Bernardi, S., & Blanco, C. (2010). Pathological gambling: Obsessive-compulsive disorder or behavioral addiction? *Revista Colombiana de Psiquiatría*, 39, 133–142.

Altındağ, Ö. (2011). *Sosyal hizmetin doğası ve amaçları*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

Avena, N. M., & Gold, M. S. (2011). Food and addiction: Sugars, fats and hedonic overeating. *Addiction*, 106(7), 1214–1215.

Avşar Arık, I. (2018). *Teknoloji bağımlılığı ve sosyal kimlik oluşumu: Y nesli* (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ayas, T., & Horzum, M. B. (2013). İlköğretim öğrencilerinin internet bağımlılığı ve aile internet tutumu. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 46–57.

Ayazoğlu, B. A., Aksu, M., Ünübol, H., et al. (2019). Alışveriş bağımlılığı. *Etkileşim*, 4, 44–64.

Başer, D. (2020). *Sosyal politika ve sosyal hizmet*. Ankara: Nobel Yayın Evi.

Beard, K. W. (2005). Internet addiction: A review of current assessment techniques and potential assessment questions. *CyberPsychology & Behavior*, 8(1), 7–14.

Black, D. (2013). Behavioural addictions as a way to classify behaviours. *Canadian Journal of Psychiatry*, 58(5), 249–251. <https://doi.org/10.1177/070674371305800501>

Black, D. W. (2001). Compulsive buying disorder: Definition, assessment, epidemiology and clinical management. *CNS Drugs*, 15, 17–27.

Black, D. W., Arndt, S., et al. (2007). Bupropion in the treatment of pathological gambling: A randomized, double-blind, placebo-controlled, flexible-dose study. *Journal of Clinical Psychopharmacology*, 27, 143–150.

Bozdoğan, Ö. M. (2019). Bağımlılık ve sosyal hizmet. In İ. Aktürk, Ö. M. Bozdoğan, G. Çuhacı, K. Ögel, G. M. Şimşek & N. Tokluoğlu (Eds.), *Bağımlılıkta sosyal hizmet uygulamaları* (pp. 79–91). İstanbul: Yeşilay Yayınları.

Briken, P., Habermann, N., Berner, W., & Hill, A. (2007). Diagnosis and treatment of sexual addiction: A survey among German sex therapists. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 14(2), 131–143.

Caz, Ç., & Bardakçı, S. (2019). Sosyal medya bozukluğu: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 1100–1124.

Ceyhan, E. ve Ceyhan, A. A. (2011). Çocuk ve ergenlerde bilgisayar ve İnternet kullanımının gelişimsel sonuçları. A. Kuzu (Ed.), *Bilgisayar II* (ss.165-188). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Coşkun, İ. (2017). *Psikopatolojinin kumar oynama davranışı ve alkol madde kötüye kullanım ile ilişkisi* (Yüksek lisans tezi, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü). İstanbul.

Çerçi, M., & Özkaya, B. (2014). Özel alışveriş sitelerinin kompulsif satın alma davranışına yansımaları. *Dijital İletişim Etkisi Uluslararası Akademik Konferansı Bildiri Kitabı* (pp. 362–376). İstanbul: İskenderiye Kitap.

Çiftçi, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 417-434. <http://dergipark.org.tr/mjss/issue/43010/520789>

Çoban, R. (2017). Sosyal adalet, eşitlik ve sosyal hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 252–260. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumussagbil/issue/32215/369787>

Dayılar Candan, H., & Küçük, L. (2019). Food addiction and associated factors among high school students in Turkey. *Journal of Psychiatric Nursing*, 10(1), 12–19.

Demetrovics, Z., & Griffiths, M. D. (2012). Behavioral addictions: Past, present, and future. *Journal of Behavioral Addictions*, 1(1), 1–2. <https://doi.org/10.1556/JBA.1.2012.1.0>

Dimitrijević, I., Popović, N., Sabljak, V., Škodrić-Trifunović, V., & Dimitrijević, N. (2015). Food addiction—Diagnosis and treatment. *Psychiatria Danubina*, 27(1), 106.

Dinç, M. (2014). Eylemsel bir bağımlılık: Kumar. *Yeşilay Sağlık, Eğitim, Kültür Dergisi*, 967, 21–23.

Doğan, H. (Ed.). (2020). *Sosyal hizmette dezavantajlı/risk altındaki gruplar*. Ankara: Nika Yayınevi.

Durak Batıgün, A., & Kılıç, N. (2011). İnternet bağımlılığı ile kişilik özellikleri, sosyal destek, psikolojik belirtiler ve bazı sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 1–10.

Erkoç, B. (2022). *Bağımlılıklar ve sosyal hizmet müdahaleleri*. Ankara: Nobel Yayın Evi.

Eroğlu, F. (2016). Kompulsif satın alma: Kişisel faktörler, postmodern tüketim şekilleri ve reklama karşı tutumun rolüne yönelik bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 253–282.

Garcia, F. D., & Thibaut, F. (2010). Sexual addictions. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 36(5), 254–260.

Gearhardt, A. N., Schulte, E. M., & Schiestl, E. T. (2019). Food addiction prevalence. In *Compulsive Eating Behavior and Food Addiction* (pp. 15–39). <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-816207-1.00002-0>

Goodman, A. (1990). Addiction: Definition and implications. *British Journal of Addiction*, 85(11), 1403–1408. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1990.tb01620.x>

Griffiths, M. (1996). Behavioural addiction: An issue for everybody? *Employee Counselling Today: The Journal of Workplace Learning*, 8(3), 19–25.

Gunnars, K. (2004). Food addiction: A serious problem with a simple solution. *Vicious Eating*, 26–31.

International Network of Social Street Workers. (2008). *International guide on the methodology of street work throughout the world*. Bruxelles: Dynamo International.

Kafes, A. Y., Ülker, S., & Sayar, G. H. (2018). Yeme bağımlılığı. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2, 54–58.

Karaboğa, K., & Eroğlu Pektaş, G. Ö. (2020). Kompulsif satın alma davranış düzey ve biçimlerinin belirlenmesi üzerine kuşaklar arası deneyimsel bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 155–172.

Karila, L., Wéry, A., Weinstein, A., Cottencin, O., Petit, A., & Reynaud, M. (2014). Sexual addiction or hypersexual disorder: Different terms for the same problem? A review of the literature. *Current Pharmaceutical Design*, 20(25), 4012–4020.

Konttinen, H., Männistö, S., Sarlio-Lähteenkorva, S., Silventoinen, K., & Haukkala, A. (2010). Emotional eating,

depressive symptoms and self-reported food consumption: A population-based study. *Appetite*, 54(3), 473–479.

Korur, M. G., & Kimzan, H. S. (2016). Kompulsif satın alma eğilimi ve alışveriş sonrası pişmanlık ilişkisinde kontrolsüz kredi kartı kullanımının rolü: AVM müşterileri üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 43–71.

Köroğlu, E. (2012). *Klinik psikiyatri*. Ankara: HYB Yayıncılık.

Kristiansen, S., Trabjerg, M. C., & Reith, G. (2015). Learning to gamble: Early gambling experiences among young people in Denmark. *Journal of Youth Studies*, 18(2), 133–150.

Ladouceur, R., Sylvain, C., Letarte, H., et al. (1999). Cognitive treatment of pathological gamblers. *Behaviour Research and Therapy*, 36(12), 101–132.

Lemmens, S. G., Rutters, F., Born, J. M., & Westerterp-Plantenga, M. S. (2011). Stress augments food ‘wanting’ and energy intake in visceral overweight subjects in the absence of hunger. *Physiology & Behavior*, 103(2), 157–163.

Linley, J., Mendoza, N., & Resko, S. (2014). Working on treatment teams: Educating social work students to function as addiction specialists within interdisciplinary groups. *Social Work Education*, 33(5), 642–655. <https://doi.org/10.1080/02615479.2014.919095>

Lissak, G. (2018). Adverse physiological and psychological effects of screen time on children and adolescents: Literature review and case study. *Environmental Research*, 164, 149–157.

Mann, K., Keifer, F., Schellekens, A., & Dom, G. (2017). Behavioural addictions: Classification and consequences. *European Psychiatry*, 44, 187–188. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2017.04.008>

McCormack, A., & Griffiths, M. D. (2011). The effects of problem gambling on quality of life and wellbeing. *Gambling Research*, 23(1), 63–81.

Miller, L. C. (2010). *Make me a story: Teaching writing through digital storytelling*. USA: Stenhouse Publishers.

Morgan, C., & Cotten, S. (2003). The relationship between Internet activities and depressive symptoms in a sample of college freshmen. *CyberPsychology & Behavior*, 6(2), 133–142.

Munford, R., & Sanders, J. (2005). Working with families: Strengths-based approaches. In M. Nash & D. Munford (Eds.), *Social work theories in action* (pp. 161–181). London: Jessica Kingsley Publishers.

Mutlu, E. (2015). Madde bağımlılığının tedavisinde sosyal hizmet uzmanlarının rol ve işlevleri: Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (5), 16–23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tshd/issue/52283/684089>

Müller, A. (2007). Weit verbreitet, wenig erforscht. *Ärzteblatt*, 10(7), 468–469.

Ögel, K. (2001). *İnsan, yaşam ve bağımlılık: Tartışmalar ve gerekçeler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ögel, K. (2015). *Bağımlı aileler için rehber kitap*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Özgür, M., & Uçar, A. (2018). Ankara’da yaşayan üniversite öğrencilerinde besin bağımlılığı ve gece yeme sendromunun değerlendirilmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 10–21.

Öztürk, M., Ögel, K., Evren, C., & Bilici, R. (2019). *Bağımlılık*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.

Parsons, J. T., Kelly, B. C., Bimbi, D. S., DiMaria, L., Wainberg, M. L., & Morgenstern, J. (2007). Explanations for the origins of sexual compulsivity among gay and bisexual men. *Archives of Sexual Behavior*, 37(5), 817–826.

Patel, K. A., & Schlundt, D. G. (2001). Impact of moods and social context on eating behavior. *Appetite*, 36(2), 111–118. <https://doi.org/10.1006/appe.2000.0385>

Pektaş, İ., & Mayda, A. (2016). Tıp fakültesi öğrencilerinde internet bağımlılığı düzeyi ve etkileyen etmenler. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(1), 52–62.

Polat, G. (2014). Madde bağımlılığı tedavisinde sosyal hizmet mesleği. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 30(Ek sayı 2), 143–148. <https://doi.org/10.5222/otd.sup2.2014.143>

Raab, G., & Neuner, M. (2009). Kaufsucht als nichtstoffgebundene Abhängigkeit entwickelter Konsumgesellschaften: Wesen, Entwicklungstendenzen und Forschungsperspektiven. In D. Batthyány & A. Pritz (Eds.), *Rausch ohne Drogen: Substanzungebundene Süchte* (pp. 95–108). Berlin: Springer.

Reamer, F. (2018). *Social work values and ethics*. Columbia University Press.

Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M., & Monroe, K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622–639.

Schaeffer, B. (2009). Sexual addiction. *Transactional Analysis Journal*, 39, 153–162.

Sheafor, B. W., & Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması: Temel teknikler ve ilkeler* (Çev. Ed. S. Karataş). Ankara: Nika Yayınları.

Starcevic, V. (2016). Behavioural addictions: A challenge for psychopathology and psychiatric nosology. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 50(8), 721–725.

Steinberg, M. A., Kosten, T. A., & Rounsaville, B. J. (1992). Cocaine abuse and pathological gambling. *American Journal of Addictions*, 1(2), 121–132.

Sussman, S. (2007). Sexual addiction among teens: A review. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 14, 257–278.

Teater, B. (2014). *An introduction to applying social work theories and methods* (2nd ed.). New York: Open University Press.

Thompson, N. (2014). *Kuram ve uygulamada sosyal hizmeti anlamak* (Çev. Ed. A. Aytekin). Ankara: Dipnot Yayınları.

Turel, O., Serenko, A., & Giles, P. (2011). Integrating technology addiction and use: An empirical investigation of online auction users. *MIS Quarterly*, 35(4), 1043–1060.

Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy--and completely unprepared for adulthood--and what that means for the rest of us*. Simon & Schuster.

Ünal, E., Aydın, R., Gökler, M. E., & Ünsal, A. (2017). Eating disorders and anxiety among high school students in western area of Turkey. *International Journal of Research in Medical Sciences*, 4, 3513–3520.

Widyanto, L. L., & Griffiths, M. (2006). Internet addiction: A critical review. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 4, 31–51. <https://doi.org/10.1007/s11469-006-9009-9>

World Health Organization. (2014). *Public health implications of excessive use of the internet, computers, smartphones*

and similar electronic devices: Meeting report, Geneva, 27–29 August 2014. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/184264>

Yau, Y. H., & Potenza, M. N. (2015). Gambling disorder and other behavioral addictions: Recognition and treatment. *Harvard Review of Psychiatry*, 23(2), 134–146.

Ybarra, M. L., Alexander, C., & Mitchell, K. J. (2005). Depressive symptomatology, youth Internet use, and online interactions: A national survey. *Journal of Adolescent Health*, 36(1), 9–18.

Zastrow, C., & Kirst-Ashman, K. (2010). *Understanding human behavior and the social environment*. USA: Brooks/Cole.

Zubaroğlu Yanardağ, M., Bilge, M., & Yanardağ, U. (2020). Davranış bağımlılığı ve sosyal hizmet uygulamaları üzerine bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(4), 551–560.

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE KIMSESİZ ÇOCUKLARA MESLEK KAZANDIRMA İLE İLGİLİ UYGULAMALAR

Mustafa ALPER¹

Giriş

Mesleki eğitim, bireyleri belirli meslekler veya işler için hazırlamak amacıyla 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ortaya çıktı. Mesleki eğitimin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yükselişi, aynı zamanda Sanayi Devrimi sırasında vasıflı işçi talebine bir yanıtı. Bu tarihten sonra, önce Avrupa'da ve daha sonra sanayileşme ilerledikçe diğer bölgelerde okullar, öğrencileri endüstriyel işlere hazırlayan ağaç işçiliği ve metal işçiliği gibi pratik becerilerde eğitim sunmaya başladı. Sanayi Devrimi, fabrikalarda ve diğer endüstriyel ortamlarda vasıflı işçi talebini artırarak mesleki eğitim programlarının büyümesini sağladı.

Makine operatörleri, elektrikçiler ve mekanikçiler gibi vasıflı işçiler, geleneksel akademik eğitimin sağlamadığı uzmanlaşmış eğitime ihtiyaç duyarlar. Genç bir kişinin çalışma hayatında başarılı bir başlangıç yapması ve birincil işgücü piyasasında kalması için eğitim niteliklerinin önemi, ailesi olmayan bir çocuk için daha da büyüktür.

Potansiyelini fark edip geliştirebilmesi için ailesi olmayan bir çocuk için, onu hayata hazırlayan ve istihdam için gerekli bilgi ve becerileri sağlayan mesleki eğitim, devletin sosyal bir görevidir.

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı,0000-0001-9435-9564

Hiçbir eğitim yeterliliğine sahip olmayan yetimler hem birey hem de toplum için bir kayıptır. Çocuklar ve gençler bu kaybı telafi edecek eğitim programlarıyla topluma kazandırılabilir.

Osmanlı Devleti'nde ıslahevlerinin kurulmasıyla kurumsallaşmış meslek okullarına dahil edilen ilk dezavantajlı gruplar yetimler ve şehit çocukları olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yetim çocuklara mesleki eğitim verilmesine yönelik programların tarihsel bir değerlendirmesi olan bu çalışmada; dönemin sosyal devlet anlayışına ayna tutmanın yanı sıra, sanayileşmenin Osmanlı Devleti'nde modern okul müfredatına nasıl yansıdığı da değerlendirilecektir.

Kimsesiz Çocukların Sosyal Hayata Uyumunda Eğitimin Rolü

Eğitim, kendi kendini belirleyen bir yaşam için önemli bir temel taşıdır ve dünyadaki en güçlü araçlardan biridir. Eğitim, sadece okuldan ibaret değildir. Eğitim, çocukların kişisel gelişiminden gençlerin desteklenmesine ve yetişkinler için ileri eğitime kadar birçok biçim alabilir.

Yetim olmayan çocukların okul dışı kalma olasılığı daha yüksektir. Eğitim olmadan, yetim olmayan bir çocuğun iş beklentileri ciddi şekilde sınırlıdır. Bu döngünün kırılması inanılmaz derecede zordur ve nesilden nesile acı çekmeye devam ederek onları istikrarsız ve yoksul bir hayata mahkum eder. Ne yazık ki, dünya çapında milyonlarca çocuk yoksulluk, eşitsizlik ve sömürü nedeniyle hayatlarını değiştirecek bir eğitime erişimden mahrum bırakılıyor. Eğitim olmadan, çocuklar kendi kariyerlerini inşa edemezler. Bu, tam potansiyellerine ulaşmaları için adil bir şans verilmediği anlamına gelir, ancak bir kariyer olmadan, hayatlarının geri kalanında düşük ücretli işlerde çalışmaya mahkumdurlar.

Modern toplum koşullarında, evsizlerin sosyal korunması, evsizlikle mücadele için sosyo-ekonomik (yoksulluk), sosyo-kültürel (ahlaki kriz) ve sosyo-politik

(toplumsal istikrarsızlık) ön koşullarının ortadan kaldırılmasına dayanan bütünsel bir devlet-kamu sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sistemin dışında, evsizlerin sosyal korunması yalnızca görevlerini tam olarak yerine getiremeyecek, aynı zamanda bir dereceye kadar evsizliğin yeniden üretilmesine de katkıda bulunacaktır.

Eğitim sistemleri, insanlara hızla değişen küresel ortama uyum sağlamayı öğreterek, kısmen yoksulluğun pençesinden kurtulmaya yardımcı olabilir.

Gelişmekte olan ülkelerde, yetimhaneler ve sokak çocukları ihmal, terk edilme, istismar ve/veya ayrılma nedeniyle en savunmasız çocuklar olarak görülmektedir (Deters & Baja, 2008). Dünya çapındaki yetimhanelerin tam sayısı belgelenmemiş olsa da, yetimhaneler ve yetim eğitimi çocukların nesiller boyu süren yoksulluğu sona erdirmesi ve savunmasızlıktan güvenli, anlamlı ve üretken bir hayata geçmesi için bir yol olarak görülmektedir (UNICEF, 2011).

Eğitim, yetim ve savunmasız çocukların başarılı olmasına yardımcı olmak için gerekli bir yol olarak görülüyorsa, yetimler için kaliteli eğitim nasıl olmalıdır? Osmanlı tarihinden bir cevap sunan bu çalışma, aynı zamanda dönemin sosyal devlet anlayışına da bir örnek sunmaktadır.

Osmanlı Devletinde Kimsesiz Çocukların Eğitimi

Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda çok daha erken zamanlardan itibaren, yoksul ve evsiz çocukların acılarını azaltmak ve onları topluma entegre etmek için belirli mesleklere yönlendirmek için ciddi çabalar sarf edildi. 1740'larda ve 1750'lerde, İngiltere'deki yetkililer yetimhanelerde eğirme odaları oluşturdular ve yoksul çocuklar için eğirme okulları kurdular (Wiesner-Hanks, 2014: 670).

Avrupa'da sosyal eğitimin öncülerinden J. H. Pestalozzi (1746-1829); filoloji, teoloji, hukuk ve tarım alanlarında eğitim aldıktan sonra, tanınmış tarım uzmanı

Tschiffeli'nin yanında tarım sektöründe çalışmaya başladı. Pestalozzi daha sonra Bir Köyü yakınlarında ekilmemiş bir arazide Neuhofu kurdu ve kök boya yetiştirmeye başladı. Ancak Pestalozzi bu ekonomik faaliyetlerden istediği sonucu alamayınca, yaklaşık 50 yoksul çocuğu himayesine aldı ve bu çiftliği bir "Yoksul Bakım Evi"ne dönüştürdü. Görüldüğü gibi Avrupa'da yoksulların bakımı ve mesleki eğitime yönelik kurumsal yapılar çok eski zamanlardan beri faaliyete geçmişti (Kırlı,2021:444).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'yle birlikte bağımsız birer özne olarak kabul edilmeye başlanan çocuklar, II. Meşrutiyet Dönemi'yle birlikte kamusal bir özne haline gelmiştir. Zamanın ruhuna uygun olarak eğitim politikalarına verilen önem, çocukları önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Uzun bir süre Osmanlı Devleti'nde yetim çocuklar sorunu önemli bir sorun olmamıştır. Ancak devletin son yılları, özellikle artan savaşlar, kaybedilen topraklar, insan kayıpları ve yaklaşan dünya savaşı nedeniyle artan sosyal ve ekonomik kriz ortamı, devleti yetim çocuklar sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde çocuk korumaya ilişkin ilk kurumsal yapının temelleri Mithat Paşa tarafından atılmıştır. İlk çocuk koruma kurumu olarak bilinen Mithat Paşa İslahevleri, modernleşme ve merkezileşme politikalarının uygulamaya konulduğu bu dönemde devletin çocuklara yönelik koruyucu önlemler almaya başladığının bir göstergesi olmuştur.

Zira modernleşmeyle birlikte çocuklara ilgi gösterme ve onların ülkeye faydalı olmalarını sağlama düşüncesi de yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu entelektüel birikime ek olarak, 19. yüzyılın sonlarına doğru çocuk meselesi, uluslararası camiada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yöneticilerin de dikkat etmesi gereken konulardan biri haline gelmişti. Özellikle evsiz sokak çocukları, terk edilmiş çocuklar, dilenci çocuklar ve savaş sonucu evsiz kalan çocuklar hakkında

düzenlenen uluslararası konferanslara katılımcı olarak delegeler gönderiliyordu (Kesgin, 2017:63-64).

Kimsesiz çocuklara devletin sahip çıkması yalnızca çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmasından ibaret değildir. Bu aynı zamanda çocuğa kimlik kazandırmak hayatını devam ettireceği sosyal ortama hazırlamak da demektir. Bu amaç ancak toplumun ihtiyaçlarına göre çocuğu eğitmekle olur.. Kimsesiz çocukların büyük bir sorun olarak ortaya çıktığı bu yüzyıl aynı zamanda Osmanlı devletinin gerilemeden yıkılışa doğru gittiği bir zaman dilimidir. Eğitim, sosyal ve kültürel, askeri anlamda yeniliklerin hızla hayata tatbik edildiği bu dönem kendi içinde kimsesiz çocukların eğitimi konusuna da çözümler sunmuştur. Bunlardan en önemlisi kimsesiz çocuklara meslek edindirme uygulamalarıdır. Eğitimin temel amaçlarından birinin çocuğu geleceğe hazırlamak ve hayatını devam ettirebileceği beceriler kazandırmak olmakla beraber aşağıdaki kurumların temel özelliği kimsesiz çocuklar için açılmış olmalarıdır.

Devletin yetim çocuklara desteği yalnızca çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı değildir. Bu aynı zamanda çocuğa bir kimlik kazandırmak ve onu hayatını sürdüreceği toplumsal ortama hazırlamak anlamına da gelir. Bu amaca ancak çocuğun toplumun ihtiyaçlarına göre eğitilmesiyle ulaşılabilir. Yetim çocukların büyük bir sorun olarak ortaya çıktığı bu yüzyıl, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin gerilemeden çöküşe geçtiği bir dönemdir. Eğitim, sosyal, kültürel ve askeri alanda yeniliklerin hızla hayata geçirildiği bu dönem, yetim çocukların eğitimi sorununa da çözümler getirmiştir. Bunlardan en önemlisi yetim çocuklara mesleki eğitim sağlama uygulamalarıdır. Eğitimin temel amaçlarından biri çocuğu geleceğe hazırlamak ve ona hayatını sürdürebileceği becerileri kazandırmak iken, aşağıdaki kurumların temel özelliği yetim çocuklara açılmış olmalarıdır.

Kimsesiz Çocuklara Meslek Kazandırma ile İlgili Uygulamalar

Islahhaneler

Bu kurumlar, Tanzimat döneminde Mithad Paşa'nın yetim ve yoksulları eğitmek, korumak ve topluma kazandırmak düşüncesiyle açtığı kurumlardır. Mithad Paşa, Rumeli Valisi iken önce Niş'te (1863) Müslüman ve Hristiyan ayrımı yapmadan 4-15 yaş arası 201 öğrenciye hizmet veren ilk Islahhane'yi, ardından Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da Islahhane adı verilen okulları açmıştır. Daha sonra bu okullar başka yerlerde, özellikle İstanbul'da açılmıştır. Kuruldukları ve faaliyet gösterdikleri yıllara baktığımızda Islahhaneler bu alandaki tüm kurumsal faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Burada görülen başarının ardından Rusçuk, Tulca, Dobruca ve Köstence'de de Islahhaneler açılmıştır. (Arslanyürek, 2015:1-3)

İslahevlerindeki üretimin en önemli özelliği, bulunduğu bölgenin yapısına uygun olması ve hammaddeye ve diğer üretim özelliklerine göre şekillenmesiydi. Örneğin, Adana'daki ıslahevleri mevcut pamuk üretimine dayalı dokuma veya yün ürünlerine odaklanırken, Kastamonu İslahevleri zengin orman kaynakları sayesinde ahşap ürünlerine odaklanan bir üretim modeli geliştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda çocukların korunmasına yönelik tedbirlerden biri olan ve hemen hemen her çalışmada adı geçen ıslahevleri, sürdürülebilir kalkınma modelinin ilk örnekleri olmaları nedeniyle, kendilerinden sonra gelen birçok faaliyete ilham kaynağı olmuştur.

İslahevlerindeki meslek dersleri genellikle şehirdeki işyerlerinde yapıldı - kuruma ait bir atölye yoksa- çocukların hem piyasayı öğrenmelerini hem de sosyal hayatta büyümelerini sağlardı. Kurumun kendi atölyesi varsa, terziler, kunduracılar, marangozlar, halı ustaları, ipçiler, dikiş makinesi tamircileri ücret karşılığında çalıştırılırdı ve çocukların ilgi alanlarına göre, ustalarının gözetiminde

10-20 kişilik gruplar halinde çalışarak becerilerini geliştirir ve günün önemli bir bölümünde üretim yaparlardı.

İslahevinin özel statüsünün, ıslahevlerindeki üretimin 70-80 bin kuruşunun öğrenci performansı ile elde edilmesi çabalarına katkıda bulunduğu şüphesizdir. İslahevlerinin bulunduğu bölge ve başkent halkı bunları hayır kurumu olarak gördüğünden, ıslahevi ürünlerine özel ilgi göstermiş; genel olarak resmi kurumların birçok ihtiyacı bu kurumlardan sipariş edilmiş ve devlet destekli ve garantili sıcak para akışının devamına özel önem verilmiştir.

İslahevleri'ndeki Sanayi Mektepleri'nde kızların eğitimi için de bazı adımlar atılmıştır. Mithat Paşa, 1865'te Rusçuk'ta kızlar için bir ıslahevi, bir anlamda kız sanayi mektebi açmıştır. Tophane için gerekli çeşitli eşyaların daha ucuza imal edilebilmesi için yetim kızlara sanat eğitimi vermek amacıyla 1869'da Yedikule'deki boş Baruthane binasında İstanbul Kız Sanayi Mektebi açılmıştır (Keleş 2013: s. 201). Tophane Nezareti tarafından Yedikule'de faaliyete geçirilen bu "Kız Sanayi Mektebi"ni, 1882'de Dersaadet'te Kız Sanayi Mektebi, 1883'te Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve 1885'te Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi izlemiştir. Dikiş, el örgüsü, nakış, oya, kasnak yapımı, çiçek yapımı, ev işleri, çocuk bakımı ve müzik gibi alanlarda eğitim veren Kız Sanayi Mektepleri'nin eğitim süresi beş yıldır (Kodoman 1980: 282).

Darüşşafaka

Türkiye tarihinde eğitim alanında kurulan ilk sivil örgüt olan ve bünyesinde çok sayıda Osmanlı paşası ve aydınının yer aldığı Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adlı yardımlaşma cemiyeti tarafından 29 Haziran 1873 tarihinde kurulan Darü's-Şafaka, şehit çocuklarının yanı sıra yetim, yoksul ailelerin ve göçmen çocuklarının da eğitim görmesini sağlamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk parasız özel okul olma özelliğini taşıyan kurumun, kurulduğu zamanki tam adı

Darüşşafakatü'l-İslâmiyye'dir. Valide Mektebi binasında hizmete başlayan kurum, belirli şartlarla öğrenci kabul ediyordu. Bunlar; Müslüman olmak, anne veya babasından veya başkasından mahrum olmak ve sağlıklı olmaktı. Kuruluşuyla birlikte ilk tüzüğünü hazırlayan cemiyet, öncelikle yetim ve kimsesiz çocukları hedef alıyordu.

Darüşşafaka ile ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde okul binasının muhacirlere tahsis edildiği, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra yaşanan büyük muhacir sorunu nedeniyle eğitim faaliyetlerinin bir süre aksadığı görülmektedir. Eğitime başlamasıyla muhacir çocukları için önemli bir eğitim merkezi haline gelmiştir.

Darüşşafaka mezunlarının büyük çoğunluğu devlet görevlerinde bulunmuş, özellikle gümrük reformundan sonra bu yapı içerisinde kadrolu personel olarak yer almışlardır. Mezunların küçük bir kısmı kendi işinde veya özel sektörde çalışmaktadır. Bu açıdan Darüşşafaka, korunmaya muhtaç çocuklara toplumsal hayata uyumlarında önemli bir unsur olan iş ve statü imkânı sağlayan ilk kurumsal yapı olarak tarihteki yerini almıştır.

Darüşşafaka nizamnamesinde okulda okutulacak derslerin Sosyal Bilgiler, Matematik, Muhasebe, Kimya, Tarih, Coğrafya ve Müzik olduğu, ayrıca Türkçe, Arapça, Farsça gibi yabancı dil dersleri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca zaman içinde ihtiyaçlara göre programda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bunun en güzel örneği 1880 yılında elektrik dersinin programa alınması ve son sınıflarda temel dersler arasına telgraf dersinin alınmasıdır. Bu derslerin konulmasındaki amacın Posta ve Telgraf Nezareti'ne teknik memur yetiştirmek ve bundan sonra bu nezarete Darüşşafaka mezunlarının yetişmesini sağlamak olduğu söylenebilir (Soydan, 2003:257).

Tablo 1. 1882 Eğitim Döneminde Darüşşafaka'da Okutulan Dersler

Dersin Okutulduğu Sınıf	Derslerin İsimleri
Birinci sınıf dersleri	Elifba, Kur'an-ı Kerim, Şurû-i Salât, Esmâ-ı Türkiye,Hikâyât-ı Müntahaba, Kıraât, Hüsn-i Hat, Hesab.
İkinci sınıf dersleri	Kur'an-ı Kerim, İlmihâl, Sarf-ı Türkî, Talim-i Fârisî, Usûl-i İmlâ, Hesap, Mülahhas Coğrafya, Hüsn-i Hat, Kısâs-ı Enbiyâ, Resim.
Üçüncü sınıf dersleri	İlmihâl-i Kebir, Sarf-ı Arabî, Fârisî, Fransızca, Usûl-i İmlâ, Kısâs-ı Enbiyâ, Mükemmel Hesap, Coğrafyay-ı Umûmî, Hüsn-i Hat, Resim.
Dördüncü sınıf dersleri	Nahv-i Arabî, Fransızca, Fârisî, Kavâid-i Osmaniye, Usûl-i Kitâbet, Numûne-i İnşâ, Hendese-i Hattîye, Hesap, Tarih-i Tabîî, Mufasssal Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Resim.
Beşinci Sınıf dersleri	İlm-i Beyan, Mantık, İnşâ ve Kitâbet, Fransızca, Tarih-i Tabîî, Hendese-i Sathîye, Cebr-i Âdi, Hikmet-i Tabîîye, Kimya, Coğrafya-yı Osmanî, Tarih-i Osmanî, Resim.
Altıncı sınıf dersleri	Usûl-i Münazara, Kitâbet, Fransızca, Tercüme-i Lisân-ı Fransevî, Cebîr-i Âdi, Hendese-i Mücesseme, Hikmet-i Tabîîye, Kimya, Tarih-i Tabîî, Tarih-i Umûmî, Arabî, Resim.
Yedinci sınıf dersleri	Usûl- Fıkıh, Kitâbet, Müsellesât-ı Müsteviye ve Küreviye, Hendese-i Halliye, Münhaniyât-ı Müstamele, Cebr-i Â'lâ, Hikmet-i Tabîîye, Kimyây-ı Madenî, Fransızca, Teşrîh ve Fizyoloji, Tarih-i Umûmî, Usûl-i Defterî, Ziraat Coğrafyası ⁷¹ , Telgraf-ı Elektirikî ⁷² , İlm-i Servet-i Milel, Resim.
Sekizinci sınıf dersleri	Mecelle, Mebâniyü'l-İnşâ, Hendese-i Resmîye

	ve Menâzır, Tabakâtü'l-Arz, Hikmet-i Tabîîye, Fenn-i Makine, Kozmografya, Topografya, Tarih-i umumî, Usûl-i Defterî, Ziraat Coğrafyası, Telgraf-ı Elektrikî, Resim.
--	---

Kaynak: İzzet vd. 2000.

Tablo 2. Darüşşafaka Mezunlarının Yıllara Göre Meslek Tercihleri

Meslekler	1881-1927
Mühendis	23
Doktor	17
Veteriner	6
Diş Tabibi	1
Eczacı	5
Hukukçu	29
mimar	1
öğretmen	102
Bilim Adamı	9
Subay	14
Emniyet Görevlisi	2
Diplomat	7
Sanatçı	17
Gazeteci	3

Muhasebeci	13
Kaptan Pilot	47
Diğer Memurlar	36
Bankacı	55
Maliyeci-Hesap Uzmanı	4
İktisat-İşletme	24
Gümrükçü	90
Posta-Telgraf	164

Kaynak: <http://www.darussafaka.org.tr/tarihce2.asp>.)

Darülaceze

19. yüzyılın sonlarında yetim çocuklar, yaşlılar ve muhtaçlar için açılan kurumlardan biri de Darü'l-aceze idi ve sadece İstanbul'da açılmıştı. 93. Harp'ten sonra İstanbul'da başlayan göç dalgası, İstanbul'un sosyal hayatında önemli sorunlara yol açmıştı. Göç kabilelerindeki engelli, hasta, yaşlı ve yetim çocuklar önemli bir sorun yaratıyordu. İstanbul şehir hayatına uyum sağlayamayan bu grup, dilencilik ve suç oranının artmasına neden olmuş, bu durum bazı önlemleri beraberinde getirmişti. Darülaceze, 1895 yılında büyük ölçüde tamamlanmış ve Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan 31 Ocak 1896'da açılmıştır.

1000 ihtiyaç sahibini barındırabilecek kapasitede olan Darülaceze, Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmadan inşa edilmiş 18 binadan oluşmaktadır. Daha sonra bebekler için bir huzurevi, çamaşırhane ve marangozluk binası inşa edilerek hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1996).

Darülaceze'deki sanat okulunda çocuklara Milli Eğitim Bakanlığı'nın müfredatı çerçevesinde eğitim veriliyordu. Çocuklar bu okulda dört yıl eğitim aldıktan sonra ehliyet alıyorlardı. Bu okulun açılış amacı, yönetmelikte çocukları geleceğe hazırlamayı ve onlara kısa zamanda meslek edindirerek geçimlerini sağlamayı amaçlayan bir meslek okulu olarak belirtilmektedir. Bu okulda çocuklar Sıbyan, İhtiyat, İbtidaî ve Kısm-ı Mahsus olmak üzere dört bölüme ayrılıyordu. Öğleden sonraları Darülaceze'nin atölyelerinde yaşlarına uygun işlerde çalışıyor ve sanat öğreniyorlardı (Koçu, 1974:19).

Tablo 3. Darülacezede Çocukların Eğitimini Aldığı Meslekler ve Eğitimci ve Öğrenci Sayıları

Meslek	Usta	Kalfa	Öğrenci
Terzilik	1	1	12
Kunduracılık	2	10	19
Halicilik	2	2	40
Dokumacılık	1	1	10
Çorapçılık	1	1	6
Marangozluk/Dülgerlik	3	10	18
Fotoğrafçılık	1		3

Kaynak: (Koçu,1974)

Bundan da anlaşılacağı üzere Darülaceze, sadece korunmaya muhtaç çocuklar ve evsizler için sıcak bir yuva değildi. Aynı zamanda bu atölyelerde usta ve kalfaların gözetiminde mesleki eğitimlerini alan öğrenciler, geleceğin esnafı ve sanatkârları

olacaklardı. Bu şekilde geçimlerini sağlayacaklar ve çaresiz bir durumdan kendi kendine yeten, üretken bir bireye yükseleceklerdi (Aytekin, 2006).

Darülhayr-ı Âli

Darü'lhayr-i Âli, ilk defa 13 Kasım 1898 tarihli özel kararnamede yer almış, daha sonra çeşitli resmî belgelerde değişik adlarla (dârüleytâm, ıslahhane, darülhayr) tekrar tekrar geçmiş ve nihayet 1903 yılında Darülhayr-i Âli adıyla açılmıştır.

Tasarımda çok büyük bir kurum olarak görülen Darülhayr-ı Âli'de, eğitim ve barınma gibi farklı amaçların yanı sıra, ortaokul seviyesinde 6 derslikli bir okul da yer alacaktı. Bu okulda, derslerin yanı sıra; marangozluk, saraçlık, kunduracılık, terzilik, döşemecilik, dizgicilik, gravürcülük, ciltçilik, aşçılık, şekerçilik ve şekerlemecilik gibi alanlarda eğitim veriliyordu. Kuruluş aşamasına gelmeden önce İstanbul'daki yetim ve muhtaç çocuklar tespit ediliyordu.

Kurumda faaliyete geçtiği tarihten kapatıldığı tarihe kadar okutulması planlanan ve kısmen okutulan derslerin adlarından da anlaşılacağı üzere, devlet toplumsal yaşamın içinde bulunduğu koşullar içerisinde en çok ihtiyaç duyulan mesleki eğitimi sağlamış, bu eğitimi alan usta adaylarının kısa zamanda meslek edinmeleri, toplumda yer edinmeleri ve tutunmaları sağlanmaya çalışılmıştır (Aytekin, 2006:43).

Tablo 4. Darülhayr-ı Ali'de Derslerin Okutulduğu Sınıf ve Ders İsimleri

İhtiyat Sınıfı	Ders Eşkâl-i Hurûf , Hesab-ı Zihnî, Tarif-i Eşya ve Riyâzat-ı Bedeniye
	Sanat Kâğıttan Eşkâl-i Basite İmâli, bazı nebâtât ve eşcâr sap ve kabuk ve dallarından muhtelif şeyler imâli, kağıt üzerine iğne ile eşkâl-i hurûf ve sâire tersimi.
Birinci sene	Ders Elifba, Hüsn-i Hat, Kırâât, Eczây-ı

	Şerife, Hesap, Tarif-i Eşya, Resim ve Riyâzat-ı Bedeniye.
	Sanat Sanat kısmında el işleri, mukavvadan eşkâl-i basite kesmek ve renkli çöp ve saz gibi şeylerden örgü ve dokuma yapmak.
İkinci sene	Ders Eczây-ı Şerife, İlmihâl, Kıraât, Hesap, Hüsn-i Hat, Resim, Riyâzat-ı Bedeniye.
	Sanat Tel işleri, oyma işleri, bal mumu ve alçı işleri, tel ile ağaç karışık işler, ege ve burgu ve envâ'ı gibi edevât-ı sanayi hakkında malumât
Üçüncü sene	Ders Kur'ân-ı Kerîm, İlmihâl, Kıraât, İmlâ, Hikâyat-ı Ahlâkiye, Hesap, İlm-i eşya, Mebâdi-i Coğrafya, Hüsn-i Hat, Resim, Riyâzat-ı Bedeniye
	Sanat İkinci senedeki sanayiın bir derece daha ilerisine devam olunacaktır
Dördüncü sene	Ders Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvit, İlmihâl, Kıraât ve Ahlâk, Hesap, İlm-i Eşya, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafyay-ı Osmanî, Hüsn-i Hat, Resim, Riyâzat-ı Bedeniye, Musikî
	Sanat Marangozluk ve oymacılık. Demircilikten müstamel olan edevattan başlıcalarının tarifi ve demir parçalarını eğelemek ve delmek ve perdah etmek ameliyatının irâesi, siracılık, kunduracılık ve envaina müteallik nazariyât-ı ibtidâiyye
Beşinci Sene	Ders Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvit, İlmihâl, Ahlâk, Kavâid-i Osmanî, Usûl-i Tahrir, Hesap, Mebâdi-i Hendese, İlm-i Eşya, Tarih-i Osmanî, Coğrafyay-ı Osmanî, Muhtasar defter tutmak usûlü, Hüsn-i Hat, Resim, Musikî.

	Sanat Marangozluk ve oymacılık, hakkaklık, müretteplik, oyuncakçılık, mücellitlik, döşemecilik, siracılık, frenk tenekeçiliği, alaturka ve alafranga aşçılık, tatlıcılık, şekerlemecilik, pastacılık, bahçıvanlık.
Altıncı sene	Ders Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, İlmihâl, Ahlâk, Kavâid-i Lisân-ı Osmanî, Usûl-i Tahrir, İlm-i Eşya, Muhtasaran defter tutmak usûlü, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Umûmî, Hüsn-i Hat, Resim, Musikî. Sanat Marangozluk ve oymacılık, hakkaklık, oyuncakçılık, mücellitlik, döşemecilik, siracılık, kunduracılık, frenk tenekeçiliği, aşçılık, tatlıcılık, şekerlemecilik, pastacılık, bahçıvanlık, çiftçilik.

Kaynak: Aytekin,2006:44

Darüleytam

Darüleytamlar faaliyet gösterdikleri yıllarda sosyal güvenlik ve sosyal hizmet uygulamaları konusunda birçok çalışmaya konu olmuş, aynı zamanda eğitim faaliyetleriyle çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'nda mesleki eğitim uygulamaları başlığı altında yer almışlardır. Darüleytamların eğitim müfredatından mesleki eğitim faaliyetlerinin henüz gelişmeye başladığı bir dönemde faaliyet gösterdikleri kolayca anlaşılmaktadır.

Bu kurumların işleyişini daha detaylı değerlendirdiğimizde, sadece koruma sağlanmadığını, aynı zamanda bu çocuklar aracılığıyla bir geleceğin de sağlandığını görüyoruz. Mesleki eğitim, eğitim ve öğretim, eğitim ve öğretim faaliyetlerini bir araya getiren bu kurumlar, günün koşullarının elverdiği ölçüde en

muhtaç ve mağdur olanlara ulaşmaya çalışmış ve bu sıralamada şehit çocukları ilk hedef olarak belirlenmiştir.

Balkan Savaşları sonrasında yetim sayısında önemli bir artış yaşanmış, sadece Bulgaristan'da Balkan Savaşı sonucunda 26.523 aileye mensup 71.505 kişinin yetim kaldığı belirtilmiştir. Bu savaşlardan sonra aileler Anadolu'nun ıssız bölgelerinde kendilerine toprak verilerek iskân edilirken, bakıma muhtaç ve yetim olanlar Darülaceze'ye yerleştirilmiştir. Ancak devam eden göçler ve şehit yetimlerinin sayısındaki artış nedeniyle devlet yeni çareler aramaya başladı. (Şahin,2021). Bunlardan biri de darüleytamlardır.

Darüleytam'a öğrenci kabul edilebilmek için şehit çocuğu olmak gerekiyordu. Yine öncelik, ana-babası olmayanlara veya babaları asker olanlara tanınıyordu, ancak daha sonraki dönemlerde ana-babadan birinin yokluğu ve diğerinin çocuğa bakamayacak durumda olması, Darüleytam'a kabul için yeterli sayılıyordu (Şahin, 2021).

Yetimhanelere kabul edilecek çocukların sağlıklı olması gerekiyordu. Çünkü yetimhaneler sadece bakım ve barınma yerleri değil, aynı zamanda eğitim kurumları olarak da hizmet veriyorlardı.

Darüleytamlarda eğitim, anaokulu, kız ve erkek kolları ve sanat kolları olmak üzere üçe ayrılıyordu. İlkokula karşılık gelen kız ve erkek kollarında öğrenciler sınavlara hazırlanıyor ve eğitimlerini erkek Mekteb-i Sanayii, Darülmuallim, Musiki Mektebi ile zamanın ihtiyacına göre açılan meslek okullarında sürdürüyorlardı. Kızlar ilköğrenimini Darüleytamlarda tamamlıyor, derslerinde başarılı oluyor ve girdikleri sınavlarda başarılı oluyorlar ve yetimhaneler olan Darülmuallimat, Sanayi-İ Nefise, Mektebi Sultani ve Mekteb-i Sanayi Mekteplerine yerleştiriliyorlardı.

Darüleytam Sanayii Mektebi

İslahevlerinin zanaat dersleri, özellikle mesleki eğitime yönelik olanlar, büyük ölçüde yetimhanelerinkine benzerdir. 13 ila 15 yaş arasındaki çocuklar, endüstriyel şubelere giderek eğitim alırlardı.

Yetimhaneler, öğrencilerine endüstriyel eğitim sağladılar ve böylece çocukları toplumun en çok ihtiyaç duyduğu mesleklerde hızla eğittiler. Öğrenciler yeteneklerine göre sınıflandırıldı ve buna göre eğitim aldılar.

Darüleytamlarda sanayi eğitimi 13-16 yaşları arasında gerçekleşmekte ve uygulamalı eğitime ağırlık verilmektedir. Bu öğrenciler başarılarına göre alt ve üst kademe olarak ayrılmış ve bu ayrıma göre ya da darüleytamın idaresindeki fabrikada ya da darüleytamın idaresi dışındaki fabrikalarda Dersalmaya başlayarak bir ustanın yanında çıraklık yaparak bir zanaat öğrenmektedirler. Ayrıca bazı şehirlerdeki bağımsız sanayi okullarının darüleytamlarla birleştirilmesi kararları da alınmıştır. Telgraf şirketine ait fabrikalardan Matbaaya, Nişantaşı'ndaki ekmek fabrikasından demir yolu tamirhanesine kadar farklı iş kollarına gönderilmişlerdir. Darüleytamın elindeki iplik, deri, ipek fabrikaları, tamirhaneler, marangozhaneler, terzihaneler vb. yerlere gönderilerek sanayi eğitimi almaları sağlanmıştır.

Tablo 5. Darüleytam Erkek Şubeleri Sanat Mufredatı

İhtiyat Sınıfı	Kağıt bükme ve kağıtdan eşkal-i basita yapmak. Bazı rebatat ve eşcar sap ve kabuk dallarından muhtelif şeyler imal etmek. Kağıt üzerine iğne ile delerek eşkal-i haruf vs. yapmak
Birinci Sene	El işleri; şakirdanın ellerini imalatı sanayiye alıştıracak ve el işlerinden sürat-ı hareketi mucib olacak temrinat-ı ameliye yani mütesavviran-ı eşkati basita kesmek ve eşkal-i basita mücessime teşkil etmek ve renkli çöp ve saz vasaire gibi şeylerden ve tellerden örgü

	ve dokuma yapmak
İkinci sene	Tel işleri;vantel yani sele örgüsü bazı mebatat ve eşçarın ıslah edilen dal ve kabuk ve saplarından ve uf ve ipten boyalı ve boyasız ve büyük ve küçük sepet ve çanta ve emsali şeyler imali Oyma işleri; Balmumu ve alçı işleri ve tel ile ağaç karışık işler Burgu , eğe ve emsali gibi edevat-ı sanayi hakkında malumat
Üçüncü sene	İkinci senedeki sanayinin bir derece daha ilerisine devam edilecektir.
Dördüncü Sene	Marangozluk ve Oymacılık; ağaç işlerinde kullanılan başlıca edevatın tarifleri, ağaçları rendelemek, destelemek ve basit suretle çatmak ve çivili ve çivisiz tahta kutular imal etmek gibi ameliyat-ı muhtelif Demirerlikte müstavel olan edevattan başlıcalarının irae ve tarifi ve demir parçalarını eğlemek, delmek ve perdaht etmek ameliyatının iraesı Sıvacılık ve kunduracılık envaina müteallik nazariyat-ı ibtidaiyye
Beşinci Sene	Marangozluk ve oymacılık; kaim çatmalar ve mesail-i çatmalar bunların başlıca nev'ileri ve çekmece resim tahtası emsalli şeylerin imali Hakkaklık;şimşir düzeltmek ve Müettebilik;hurufatı kasalara tevzi etmek Oyuncakçılık; ağaç, alçı ve mukavvadan muhtelif oyuncaklar yapmak Mücelledlik; nazariyat-ı ibdidadiye Tabyilik; döşemecilik sanatına müteallik malumatı ibtidaiyye Sıvacılık ve kunduracılık ve envaina müteallik ameliyatı mütevassıta Frenk tenekeçiliği Alaturka ve alafranga aşacılık, tatlıcılık, şekerlemecilik, pastacılık sanatlarına müteallik ameliyatı ibdidaiye Bahçivanlık; nazariyat-ı ibdidaiyye
Altıncı Sene	Marangozluk ve oymacılık Şakıdanın hasıl ettikleri malumata göre en basit ve hakkacılık en küçük eşkalden başlanarak tedricen büyütölmek üzere muhtelif hüruf ve eşkal hak ettirilecektir

	Müettiblik, büyük küçük harufat tertih etmek ve sahife bağlamak ve tashih etmek kavaidi Oyuncakçılık; sene-i sabıkada gösterilen ameliyat bir derece daha ileriye götürülecektir. Mücellilik; cilt bağlamak ve kayıtdan bezden ve meşinden muhtelif aitter imal ve mücellidatı tezyin ve tezhip etmek usulen gösterilecektir Tabyesirlik ve siracılık ve kunduracılık ve envanının terakkiyat hazırasına nazaran tatbikat ameliyesine devam olunacaktır Frenk tenekiciliği, aşçılık, tatlıcılık, pastacılık, bahçıvanlık sanatlarına kemal-i dikkatle devam olunacak şakidanın mensub oldukları sanatlarda kesb-i meleke ve rüşuh etmelerine itina alınacaktır.
--	--

Kaynak: Şahin,2021.

Darüleytam öğrencileri, özellikle sanayi kollarında eğitim görenler, hem kolun kendi içindeki atölye ve fabrikalarda, hem de devlete ait yerlerde veya diğer okullarda çalışıp eğitim görüyorlardı. Bunların başında Matbaa-i Amire geliyordu. Darüleytam müfredatında ‘ciltçilik’ olarak geçen ‘ciltçilik’, Darüleytam’ın erkek kollarında daha çok öğretiliyordu.

Dolayısıyla matbaa ile darüleytamın erkek şubeleri birbirleriyle doğrudan ilişkili iki kurumdu. Darüleytam öğrencileri sanat ve matbaa öğrenmek için Matbaaya gönderilirdi. Özellikle darüleytam öğrencilerinin devlet kadrolarında çalıştırılması konusunda; matbaa ile darüleytam arasındaki ilişki bu açıdan önemlidir. Darüleytam öğrencilerinin çalıştırılmasıyla ilgili kurumlardan biri de Hazine-i Hassa'dır.

Tablo 6. Darüleytam İnas (Kız) Sanat Şubeleri DersProgramı

	Kağıt bükme ve kağıtdan eşkal-i basita
--	--

İhtiyat Sınıfı	yapmak. Bazı rebatat ve eşcar sap ve kabuk dallarından muhtelif şeyler imal etmek. Kağıt üzerine iğne ile delerek eşkal-i huruf vs. yapmak
Birinci Sene	Dikiş; uygulama ve emsali Örgü; zincir Kağıt ve kanave üzerine muhtelif renkli yün vs naksiyat Kanaviçe;zemin doldurmak için istiyalat Talibatın el maharetini tezyin edecek temrinat-ı muhtelif, renkli çöp ve sazlardan ve kullardan mukavva ve kağıttan eşkal-i muhtelif imal ettirilecektir.
İkinci sene	Dikiş;teyel Örgü; zincir örgülerinin rabtı Nakış Boncuk işleri Muhtelif işler
Üçüncü sene	Dikiş;çamaşır dikmek Örgü; sarma ve fistonun enva ve çuha üzerine antika Nakış;her çeşit kabartma Boncuk işleri
Dördüncü Sene	Umur-ı beytiye; adaları tathir ve tanzim etmek Dikiş; süslü ve kırmalı ve işlemeli iç çamaşırları ve kırmalı ve fistolu gecelik elbisesi ve makine ile dikiş Örgü;her nevi örgü ve aya ve ayadan çiçek yapmak Nakış ve Destgah işleri Halı ve seccade nesci Muhtelif işler Boncuk işleri Çamaşırcılık, yıkamak, kurutmak, sökükleri dikmek Kalacılık Aşçılık
Beşinci Sene	Umur-ı Beytiye, Sene-i sabıka gibi devam edecektir. Dikiş ve biçki;çamaşır ve entari,elektrik,ceket dikmek Örgü; sene-i sabıka gibi devam olunacaktır Nakış;hernevi nakış Destgah;keten ve pamuk bezleriyle helali nesciyatı Halı ve seccade mesci her nevi halı ve seccade

	nesci Muhtelif işler; sene-i sabıka gibi devam olunacaktır Boncuk işleri; keزالik Çamaşırcılık; Kkزالik Kalacılık; keزالik Aşçılık; enva-ı etamme tabhı Tatlıcılık; enva-ı şurub ve murabba tabhı
Altıncı Sene	Dikiş ve biçki;modelden biçmek,ölçü almak ve prova etmek,pelerin, hırka ve ağır elbise dikmek Örgü ve nakış;talibat bu sınıfa gelinceye kadar örgü ve nakış işlerinde matlub olan muharet olan maharet ve metekeyi nasıl etmiş olacaklarından mektepçe münasip görülen amilat-ı mütenevvide sırasıyla götürülecektir. Destgah işleri;lükumu derecede ileri götürülecektir. Aşçılık ve tatlıcılık; keزالik

Kaynak: Şahin,2021.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, artan savaşlar, göçler ve toplumsal çalkantılar nedeniyle kimsesiz çocuk sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu durum, dönemin yöneticilerini yeni sosyal politikalar geliştirmeye yöneltmiş; kimsesiz çocuklara yalnızca barınma ve temel ihtiyaç sağlamakla kalmayıp, onları üretken bireyler olarak topluma kazandırma amacıyla çeşitli mesleki eğitim uygulamaları başlatılmıştır. İslahevleri, sanayi mektepleri ve benzeri kurumlar, dönemin sosyo-ekonomik koşullarına uygun biçimde hem bakım hem de meslek edindirme merkezi işlevi görmüştür. Bu kurumların sahip olduğu özel idari statüler ve üretim odaklı yapılanmaları, kimsesiz çocukların aktif katılımını teşvik ederek kendi geçimlerine katkıda bulunmalarına imkân tanımıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yetim çocuklara mesleki eğitim verilmesine yönelik programlar hem dönemin toplumsal sorunlarıyla hem de sanayileşmenin sonuçlarıyla ilişkilidir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra yetim

sorunu, devletin çocukları korumak için önlemler almasına yol açmış, sanayileşme ise modern okulların müfredatını daha çok mesleki programlara yöneltmiştir. Çocukları kısa sürede hayata hazırlamayı amaçlayan bu programlar, kendi dönemlerinde toplumsal devlet için önemli adımlar olmuştur. Bu adımlar birbirini izlemiş ve günümüze kadar örnek teşkil eden uygulamaları ortaya çıkarmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı'nın son döneminde kimsesiz çocuklara yönelik meslek kazandırma uygulamaları, dönemin modernleşme ve sosyal refah anlayışının bir yansımasıdır. Bu uygulamalar, Cumhuriyet dönemindeki sosyal hizmet politikalarına da zemin hazırlayarak Türkiye'de koruyucu, önleyici ve meslek edindirmeye dayalı çocuk refahı yaklaşımının gelişimine önemli bir temel oluşturmuştur.

Yetim ve ebeveyn bakımından yoksun çocukların tam fiziksel, entelektüel, ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimi için koşullar yaratmak ve onları modern toplumda bağımsız bir hayata hazırlamak ulusal öneme sahip bir görevdir. Kökeni veya sosyal geçmişi ne olursa olsun herkese yeteneklerini ve yaşamlarını en iyi şekilde değerlendirme fırsatı verilmelidir. Ebeveyn bakımından yoksun çocuklara yönelik politikalar, hem merkezi yönetim düzeyinde hem de yerel yönetimler aracılığıyla geliştirilerek uygulanmalıdır. Bu politikalar aracılığıyla, çocukların sosyal güvenliklerinin sağlanması, mesleki eğitim almaları, istihdam edilmeleri ve topluma tam entegrasyonlarının gerçekleştirilmesine yönelik kapsamlı önlemler hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Arslanyürek, Y. (2015). Osmanlı Devleti'nde Islahhaneler (Sanayi Mektepleri). *Asia Minor Studies*, (06), 1-21.

Deters, L., & Baja, M. (2008). *Orphans and vulnerable children in Ghana, a contextual analysis: ECCD stakeholders adapting the safety net (master's thesis Columbia University), New York.*

İzzet, M., Esad M. Nuri, O. Kami,A. (2000), Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi, (Yay. Haz. : Mehmet Kaynar), İstanbul.

Kesgin,S.S. (2017), “Türk Kamu Yönetiminde Göçmen Çocuklara Yönelik Politikalar”, *Göç Dergisi*, 4(1).

Keleş, E. (2013). II. Abdülhamid devrinde Aydın Vilayetinde sanat ve meslek okulları. *History Studies*, 5(I:2), 199-239.

Kırlı, E. (2021). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kalifiye İşgücü Yetiştirmeye Yönelik Hamleleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 437-462.

Koçu, R. E. (1974), *Darülaceze (1895-1974)*, İstanbul, 19-31.

Kodoman, B. (1980). Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri. I. Uluslararası Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi kongresi tebliğleri, Ankara: TTK Yayınları. 287-295.

Soydan, A. (2003), “Darüşşafaka Tarihinden Kesitler”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, İstanbul

Şahin, H. (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darüleytam Umum Müdüriyeti 1914-1927

Unicef Staff. (2011). *Estado mundial de la infancia 2011-Resumen Ejecutivo: La adolescencia una época de Oportunidades*. Unicef.

Yıldırım, N. (1996). İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi, İstanbul: Darülaceze Vakfı.

Wiesner-Hanks, M. (2014). *Christianity and sexuality in the early modern world: Regulating desire, reforming practice*. Routledge.

BÖLÜM 3

YAPAY ZEKA: ÇALIŞMA HAYATINA ETKİLERİ VE BİR SOSYAL KORUMA POLİTİKASI OLARAK EVRENSEL TEMEL GELİR

Esin ŞENOL¹

Giriş

Teknolojideki gelişmeler sonucu 1760’larda yaşanan ilk Sanayi Devrimi diğer Sanayi Devrimlerinin başlangıç noktası olmuş başka Sanayi Devrimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1760’larda ilk İngiltere’de yaşanan Sanayi Devrimi’nden sonra günümüze kadar dört Sanayi Devrimi yaşanmış olup, günümüzde beşinci Sanayi Devrimi’nin eşiğinde bulunmaktayız.

Teknolojide yaşanan her gelişme toplum yaşamında ve ekonomide olduğu kadar çalışma hayatında da önemli değişimleri ve yenilikleri doğurmaktadır. Günümüzde yapay zeka/AI (Artificial Intelligence) teknolojisinden bahsedilmeye başlanmış, olup, hayatın bazı alanlarında yapay zeka teknolojisinden yararlanıldığı görülmektedir. Yapay zeka, bilgisayarların insanlar gibi öğrenme ve sorun çözme becerilerini taklit edebilme becerisidir. Yapay zeka teknolojisine geçilmeye başlanması ile her teknolojik gelişmede olduğu gibi beraberinde ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu kadar çalışma hayatında da özellikle çalışma ilişkilerinde değişimlerin yaşanması demektir. Bu çalışmanın amacı, yapay zekanın çalışma hayatı üzerindeki olası etkilerini incelemek ve bu etkiler karşısında

¹ Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı, Orcid: 0009-0001-7999-5500

bir sosyal koruma politikası olarak Evrensel Temel Gelir uygulamasını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, ilk olarak yapay zekanın tarihsel gelişimi ve türleri incelenmekte; devamında ise yapay zekanın çalışma ilişkilerine etkileri ile bu etkiler karşısında bir sosyal koruma politikası olarak Evrensel Temel Gelir konusu ele alınmaktadır.

Yapay Zekanın Tarihsel Süreci ve Yapay Zeka Türleri

Bu bölümde, yapay zekanın tarihsel sürecini anlayabilmek için ilk önce teknoloji kelimesinin ne anlama geldiğine ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sonucu ortaya çıkan Sanayi Devrimlerine değinilecektir. Nitekim, yapay zeka 4.Sanayi Devrimi'nin sonlarına doğru ortaya ıkmyş bir olgudur.

Yapay Zekanın Tarihsel Süreci

Teknoloji kavramı kelime olarak, Yunanca sanat ve zanaat anlamına gelen techne kelimesi ile kelime ve konuşma anlamına gelen logos kelimelerinden oluşmaktadır. Teknoloji kavramı ilk olarak uygulamalı sanatları tanımlamak için kullanılmıştır. Günümüzde ise teknoloji kavramı, çevreyi etkileyen gelişmeleri ve değişiklikleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu da teknoloji kavramını, insanın maddi çevresini denetlemek ve değiştirmek amacıyla geliştirdiği araç gereçler ile bunlara ilişkin bilgilerin tümü olarak tanımlamaktadır. Günümüze gelinceye kadar insanlık tarihinin yaşamını etkileyerek değiştiren ve dönüştüren teknolojik gelişmeler avcı-toplayıcı toplumdan başlayıp, tarım toplumuna, sanayi toplumu ve bilgi toplumuna geçişin anahtarı olmuştur.

18.yüzyıl ortalarında enerji kaynağı demir ve kömür olan buhar gücünün makinelerde kullanımı ile ilk kez İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi bir makineleşme çağıdır. Kömür, buhar ve makine birleşiminden ortaya çıkan Sanayi Devrimi başta ekonomi olmak üzere siyasal ve toplumsal dönüşümlerin yanında çalışma

hayatında da değişimlere neden olmuştur. Sanayi Devrimi sonucunda ortaya çıkan fabrikaların sahibi olan işverenler ile bu fabrikalarda ücret karşılığı çalışarak emek sarf eden işçi sınıfı ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Teknoloji alanında yaşanan her gelişme neticesinde yeni sanayi devrimleri ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu sanayi devrimlerini; birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sanayi devrimi olarak sıralayabiliriz. Son zamanlarda, altıncı sanayi devriminden de söz edilmektedir.

Birinci Sanayi Devrimi, buhar gücüyle çalışan makinelerin ortaya çıkışı ve makineleşme süreciyle başlamıştır. İkinci Sanayi Devrimi, enerji kaynağı olarak elektrik kullanımı ile ortaya çıkmıştır. Elektrğin kullanımı Üçüncü Sanayi Devrimini tetikleyerek bilgisayar ve bilgi teknolojisini ortaya çıkarmış bunu Dördüncü Sanayi Devrimi olan siber-fiziksel sistemlerin ortaya çıkışı ve gerçek zamanlı teknolojilerin uygulanması izlemiştir. Bugün ise yapay zekâ, nesnelerin interneti, biyoteknoloji ve uzay endüstrisi teknolojik gelişmelerin konulduğu Beşinci Sanayi Devrimi'ne doğru yol almaktayız. Beşinci Sanayi Devrimi'nin başta ekonomik ve toplumsal düzeyde olmak üzere büyük etkiler yaratarak insanlığın geleceğini önemli ölçüde değiştirecek bir potansiyele sahip olduğu öngörülmektedir. Bu devrim, sadece teknolojik bir gelişme olmanın ötesinde diğer sanayi devrimlerine göre insanların yaşamını, iş yapma biçimini ve iletişim tarzını temelden değiştirecek bir güç taşımaktadır. Her teknolojik gelişme başka bir teknolojik gelişmenin yapı taşını oluşturmakta ve yeni bir sanayi devriminin ortaya çıkışına zemin hazırlayıp tetiklemektedir. Teknolojik gelişmeler devam ettiği sürece bu devrimlerin devamının geleceğini söylemek mümkündür.

Yapay zeka teknolojisi 4.Sanayi Devrimi'nin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Yapay zeka çalışmalarının başlangıcını Cezeri'nin (1136-1206) robot çizimlerine kadar dayandırılabiliriz. Düşünsel olarak ise yapay zekanın felsefi temelleri asıl olarak 17.yüzyıla

dayandırılabilir. Dönemin filozoflarından Descartes (1596-1650) insanları saat benzeri bir düzenele çalışan makineye benzetmiştir (Coşkun&Gülleroğlu, 2021: 948). İnsana ait birçok davranışın taklit eden araç gereçlerin yapılmaya başlandığı bu dönemden sonra insana ait fiziksel özelliklerin yerine zihinsel özelliklerini taklit eden araç gereçlerin de yapılması konusunda gelişmeler de yaşanmaya başlanmıştır. Bununla ilgili olarak, İngiliz matematikçi Charles Babbage (1792- 1871) tarafından Fark Motoru adını vermiş olduğu ilk hesap makinesi geliştirilmiştir (Coşkun & Gülleroğlu, 2021: 948). Bu hesap makinesi basit matematiksel işlemleri yapabiliyor, işlem sonuçlarını hafızaya alabiliyor satranç dama gibi oyunları oynayabilme fonksiyonları da içeriyordu (Coşkun & Gülleroğlu, 2021: 948).

Modern anlamda yapay zeka/AI (artificial intelligence) çalışmaları ise 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanmıştır. Makinelerin düşünebilmesi mümkün mü? tartışmaları gündeme gelmeye başlanmış makine ve düşünmek fikrinden yola çıkan Alan Turing modern anlamda yapay zekanın düşünsel temellini oluşturmaya başlamıştır (Turing, 1950). Alan Turing, bilgisayar programlarının yapay zeka ile entegre edilerek akıllı makinelerin icat edilebileceğini öne sürmüştür (McCarthy, 2007). Modern anlamda yapay zekanın fikir babası Alan Turing olarak kabul edilmekte olup, yapay zeka/AI (Artificial Intelligence) kavram olarak ilk kez 1956 yılında John McCarthy tarafından kullanılmıştır (Coşkun & Gülleroğlu,2021: 949). Ancak, 1974-1980 yılları arasında yapay zeka çalışmalarını eleştiren birçok yayın yapılmış ve bu yazılardan etkilenen ülkeler yapay zeka çalışmalarına fon ayırmamaya başlamışlardır. İlerleyen zamanlarda bilgisayarların bazı konularda insanlardan daha iyi olabileceği görülmeye başlanmıştır. 2006 yılına gelindiğinde Twitter, Netflix, Facebook gibi büyük şirketler yapay zekayı kullanmaya başlamıştır (Acar, 2020). Günümüzde yapay zeka doktorlara öneri verebilecek düzeye ulaşmıştır. Amerika’da yapay

zeka kontrolündeki sürücüsüz araçlar kullanılmaya başlanmıştır (İnce, 2017). Bütün bu gelişmeler sonucunda teknolojinin nereye varacağı insanın önüne geçip geçemeyeceği tartışma konusu olmaktadır.

Yapay Zeka Türleri

Yapay zekanın amacı, bilgisayarların insan zekası gerektiren işleri yapmasını mümkün kılmaktır. Yapay zeka türlerini; Machine Learning (Makine Öğrenimi), Deep Learning (Derin Öğrenme), Natural Language Processing (Ana dil işlevi), Computer Vision (Bilgisayarla Görme) ve Explainable AI (açıklanabilir yapay zeka) olarak beşe ayırabiliriz. Yapay zeka türlerini kısaca ele almak gerekmektedir.

Machine Learning/ML (Makine Öğrenimi)

Makine öğrenimi terimi, 1959 yılında bilgisayar şirketi IBM çalışanı Amerikalı Arthur Samuel tarafından icat edildi. Öğrenebilen ve görünmeyen verilere genelleştirebilen açık talimatlar olmadan görevleri yerine getiren yapay zeka türüdür (www.wikipedia, 2025). Bankalarda, online alışverişlerde ve sosyal medyayı kullandığımızda makine öğrenimi algoritmaları devreye girmektedir.

Deep Learning (Derin Öğrenme)

Derin Öğrenme, bir makine öğrenme yöntemi olup, yapay zekayı eğitmeye olanak sağlar. Yapay zekayı eğitmede denetimli ve denetimsiz öğrenme kullanılabilir. Derin öğrenme, beyin yapısından ve işlevinden örnek alarak yapay sinir ağları algoritmalarını kullanır (Akın, 2024: 27).

Natural Language Processing/NLP (Ana dil işlevi)

Bilgisayara insan dilini yorumlama ve anlama yeteneği veren bir makine öğrenimi teknolojisidir. Konuşmayı tanıma, ses verilerini metne dönüştürme ve makine çevirisi yazılımı ile bir dilden başka

dile çeviri gibi işlevleri yapar. Çokça sorulan sorulara otomatik olarak yanıt vererek karmaşık soruları müşteri hizmetlerine yönlendirir.

Computer Vision (Bilgisayarla Görme)

Bilgisayarlı görü, makinelerin görüntüleri otomatik olarak tanımak ve tanımlamak için kullandığı bir teknolojidir. İnsanların görme ve görsel sisteminin yapabileceği görevleri anlamaya otomatikleştirmeye çalışmaktadır (www.wikipedia.org, 2025).

Explainable AI (açıklanabilir yapay zeka)

Yapay zeka sistemlerinin üretmiş olduğu kararların, tahminlerin veya çıkarımların, insanlar tarafından anlaşılır bir şekilde açıklamayı ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile yapay zeka teknolojisi kullanılarak ulaşılmış bir çözüme ait sonuçların insanlar tarafından anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyabilmek için izlenen yöntem ve tekniklerdir (www.wikipedia.org , 2025).

Yapay Zekanın Çalışma İlişkilerine Etkileri

Teknolojide yaşanan her gelişme çalışma ilişkilerini etkilemektedir. İşverenler, değişen teknolojiyi bilen çalışan aramakta değişen teknolojiye ayak uyduramayan çalışanlarını da gözden çıkarabilmektedir. Çalışanlar, teknolojik gelişmenin her dalgasında işsizlik ile karşılaşmaktadırlar. Teknolojideki gelişmeler, işsizliğe neden olmakla beraber yeni meslek ve uzmanlık alanlarını ortaya çıkarıp, yeni istihdam olanaklarını ise arttırmaktadır. Diğer bir ifade ile teknolojik değişim ve robotların kullanımındaki artış bazı işleri otomatikleştirip bir yandan yeni iş tiplerinin ve iş alanlarının ortaya çıkmasına neden olurken diğer taraftan özellikle düşük ve orta beceri gerektiren işlerde çalışanların işsiz kalma riskini arttırarak iş kaybına neden olmakta böylece iş gücü piyasasına iki yönlü bir etki yaratmaktadır (Akar: 2023, 146).

Yapay zeka teknolojisinin çalışma ilişkilerine hem olumlu hem de olumsuz etkileri mevcuttur. Yapay zekanın çalışma ilişkilerine olan olumlu ve olumsuz etkilerinin bilinmesi yapay zekanın çalışma ilişkilerine olan olumsuz etkilerine karşı tedbir alınmasına ve politikalar üretilmesine yardımcı olacaktır.

Yapay Zekanın Çalışma İlişkilerine Olumlu Etkileri

Yapay zeka teknolojisinin çalışma ilişkilerine olumlu etkilerinin daha fazla olduğu yönünde bir çok görüş ileri sürülmektedir. Bu görüşlerin birçoğu şirketlere ve işveren kesimine aittir. Nitekim, merkezi Londra’da bulunan PricewaterhouseCoopers (PwC) markası altında finansal raporlama, sermaye piyasaları ve muhasebe alanında teknik konularda ortaklıklar olarak faaliyet gösteren uluslararası bir danışmanlık firması tarafından yapılan 2024 yılı Küresel CEO (Chief Executive Officer) (şirketlerde en üst düzey yönetici olarak görev alanlar) Araştırmasında; “Yapay Zekanın İş Alanlarına Etkisi: Yapay Zekâ istihdamı, ücretleri, becerileri ve üretkenliği nasıl etkileyecek?” konusu ele alınmıştır. Yapay zekanın etkilerini ortaya çıkarmak için 15 ülkeden yarım milyar iş ilanının incelendiğini belirten PwC Firması’nın Küresel CEO Araştırmasından elde ettiği bulgulara göre (www.PwC.com.tr: 2024); yapay zekaya maruz kalan sektörlerde iş veriminin 4.8 kat arttığı, bu teknolojinin şirketlere etkisinin çok büyük olduğu ve Küresel CEO’ların, yapay zekanın gerek brüt gelir olarak gerekse net gelirler olarak çok büyük katkı sağlamasını beklediklerini, CEO’ların %46’sının yapay zekanın karlılığı arttıracığı, %41’i ise gelirleri artıracığını düşündüğünü ortaya çıkarmaktadır. Yine, yatırımcıların da bu konuda CEO’larla hemfikir olduklarını, nitekim PwC Firmasının 2023 yılı Küresel Yatırımcı Araştırmasına göre de yatırımcıların %61’inin yapay zeka kullanımının artmasının değer yaratmak için çok önemli olduğuna inandığını göstermiştir. PwC Firması, yapılan bu araştırmanın, küresel ekonomi için oldukça olumlu bir tabloyu ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Yine bu

araştırmada, yapay zekanın ekonomik büyümeyi yavaşlatabilecek işgücü yetersizliğinin de önüne geçilmesine yardımcı olabileceği yani yapay zekanın işgücü yetersizliğini de azalttığı, bilgi teknolojilerine yapay zeka ile maruz kalan tüm mesleklerde yeni iş fırsatlarının arttığını ancak bu artışın ortalama %27 daha yavaş olduğu sonucuna ulaşıldığı ifade edilmiştir. PwC'nin 2024 yılı Küresel CEO Araştırmasında elde edilen bulgulara göre, yapay zekanın kullanıldığı görevleri yürüten çalışanların, değişen istihdam koşullarında yer almaya devam edebilmek için yeni becerileri kazanması gerektiğini, küresel CEO'ların %69'unun da yapay zeka nedeniyle iş gücünün büyük bir kısmının yeni beceriler geliştirmesinin gerekeceğini düşündüğünü ortaya koymuştur. Dünyün istihdam koşullarına dönüş olmayacağını ama yapay zeka çağına uyum sağlayanların önünde çok geniş fırsatlar olduğunu, uzmanlık gerektiren yapay zeka becerilerinin yer aldığı işlerdeki artışın 2016 yılından bu yana tüm işlerdeki artışın önüne geçtiği belirtilerek bu tür uzmanlık gerektiren işlerin ücretlerinin %25'e kadar daha yüksek olması da bu tür becerilerin şirketler için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi olarak ortaya çıktığı araştırmadan çıkan bu bulgular arasında sayılmıştır.

Yapay zeka teknolojisindeki gelişmeler her teknolojik gelişme de olduğu gibi işsizliğe neden olmakla beraber yeni meslek ve uzmanlık alanlarının da ortaya çıkmasına neden olarak yeni istihdam olanakları sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile teknolojik değişim ve robotların kullanımındaki artış bazı işleri otomatikleştirirken bir yandan yeni iş tiplerinin ve iş alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yapay zekanın önümüzdeki yıllar içinde iş deneyimlerini nasıl etkileyeceği konusunda zorluklardan daha fazla fırsat yaratacağını öngören görüşler vardır. Yapay zekanın üretimde kullanılmasının verimliliği arttıracığı, insan hatasının yaşanmayacağı, zamandan ve maliyetten tasarruf sağlayacağı ve nihayetinde elde edilen üretim verimliliğinin yüksek

olacağı için üretimde emek yerine yapay zekanın ikame edilmesinin yerinde bir tercih olacağını öngören görüşler mevcuttur.

Yapay zekanın tek başına yıllık büyüme oranlarını ikiye katlama ve 2035 yılına kadar gelişmiş ülkelerdeki işgücü üretkenliğini %40'a kadar artırma potansiyelinin olacağı öngörülmektedir (Akar: 2023, 152). Yapay zekaya maruz kalan sektörlerde iş veriminde daha yüksek bir artış olduğu bu nedenle yapay zekanın verimlilikte devrim yarattığı ifade edilmekle beraber yapay zekanın çalışanların da verimini artırdığı ifade edilmektedir. (www.PwC.com.tr: 2024). Yapay zekaya maruz kalan sektörlerin, iş veriminde yaklaşık olarak 5 kat daha fazla artış elde edildiği, iş veriminin artmasının da ekonominin büyümesini ve yaşam kalitesinin ve standartlarının artmasını sağlayan en önemli etken olduğu belirtilmektedir (www.PwC.com.tr: 2024).

Yapay zeka, bir yandan iş gücü yetersizliğini azaltırken diğer yandan yapay zekaya maruz kalan mesleklerde daha düşük istihdam artışı yaşanabilecek olup, bunun çalışanlar açısından anlamı ise yapay zekanın gerektirdiği becerilerin geliştirilmesi gerektiğidir. Nitekim, yapay zekâya maruz kalan sektör ve mesleklerde çalışanların becerilerindeki değişimin daha fazla olduğu görülmektedir (www.PwC.com.tr:2024). Şirketler ve politika yapımcıların, çalışanların güncel kalabilmesi ve yapay zekanın getirdiği fırsatları yakalayabilmesi için gereken becerilerin hızlıca geliştirilmesine yardımcı olma konusunda sorumluluk almaları gerekmektedir.

Yapay zeka teknolojisine uyum sağlayanların önünde çok geniş fırsatların olduğu, yapay zekayı kullanmayı öğrenebilen çalışanların daha verimli olabileceği ve işverenler için de bu çalışanların daha değerli hale gelebileceğinin açık olduğu ifade edilmektedir. Yapay zekayı kullanmayı öğrenen çalışanların daha çok değer yaratabileceği ve ücret konusunda daha fazla pazarlık

gücünün olabileceği sonuç olarak da toplumsal refahın artmasına katkıda bulunabileceklerinin söz konusu olduğu belirtilmektedir.

Yapay Zekanın Çalışma İlişkilerine Olumsuz Etkileri

Yapay zekânın kullanılmaya başlanması ile birlikte yapay zeka teknolojisinin özellikle çalışma hayatında ne derecede insanların yerini alacağı, otomasyonun meslekleri ne derecede tamamen otomatikleştireceği, insanlar yapay zeka ile tamamen ikame edilirse insan emeğine herhangi bir talep olamayacağından istihdamın geleceğinin ne olacağı gibi tartışmalar da gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Artık, robotların ve bilgisayarların rutin fiziksel iş faaliyetini insanlardan daha iyi ve daha ucuza gerçekleştirebilmesinden ziyade aynı zamanda bilişsel yetenekler içeren faaliyetlerin de artarak gerçekleştirebileceği bir otomasyon çağında yaşamaktayız (Akar:2023, 146). Yapay zekadaki gelişmeler, yapay zeka teknolojisinin istihdam üzerindeki etkisinin geçmiş dönemlerdeki teknolojide yaşanan gelişmelerden daha şiddetli olabileceğine dair endişelere neden olmaktadır (Liu, 2021).

Yapay zekânın istihdam üzerindeki etkilerine dair tartışmalar devam ederken, öncelikle yapay zekadan ilk önce etkilenebilecek sektörleri göz önünde bulundurmak gerekecektir (Akar: 2024, 149). Örneğin, imalat ve tarım gibi sektörler, otomatikleştirilebilme riski yüksek potansiyele sahip sektörlerdir (Akar: 2023, 149). Daha erken otomatikleştirilmesi muhtemel faaliyetlerden bir diğeri de imalat ve perakende ticarete yaygın olan fiziksel faaliyetler ile tüm sektörlerde bulunan veri toplama ve işleme gibi faaliyetler yer almaktadır. Dosyalama memurları veya montaj hattı çalışanları gibi daha düşük becerili ve rutin yoğun mesleklere olan talep giderek azalacaktır. Sağlık ve yardım sektörlerindeki profesyonellerin istihdamı da yapay zekadan etkilenebilecektir. Yapay zeka ve otomasyondaki bu hızlı ilerlemeler, özellikle imalat ve sağlık gibi sektörlerde işlerin insanlar tarafından yapılmasına olan ihtiyacı

azaltacağına ilişkin endişelerin artmasına yol açmıştır (Akar: 2023, 149). Yine, online iş platformları özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar için hem fırsatlar hem de riskler taşımaktadır. Yapay zeka, eğitim ve öğretimde de giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum öğrenmeyi bireysel hale getirmeye başlamış olmakla beraber yapay zekanın eğitim ve öğretimde kullanımı, öğretmenlerin otoritesini ve önemini zayıflatmaya neden olduğu için etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Tüm bu gelişmelerin beraberinde gelen düşük ücretler, fazla çalışma ve güvensizlik gibi risklerle Hükümetlerce mücadele edilmesi gerekmektedir (Akar: 2023, 149).

Görüleceği üzere, yapay zekânın çalışma ilişkilerine olumsuz etkileri sektörler ve uygulama alanına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Yapay zeka teknolojisinin kullanılmaya başlandığı sektörlerde istihdamın azalmasına yol açmasının yanı sıra mevcut işlerin içeriğinin değişmesi gibi etkileri de beraberinde getirebilecektir. Bu durum, yapay zekânın istihdam üzerindeki etkisinin niceliksel olduğu kadar niteliksel olacağının da göstergesidir (Akar:2023,149). Bazı sektörler, yapay zeka ve insan ile beraber çalışabilmeye imkan verirken bazı sektörler ve meslekler tamamen tasfiye edilerek insanlar tamamen aradan çekilerek bu meslekler yapay zeka tarafında yapılmaya başlayacaktır. Bahsi geçen yaşanması muhtemel tüm bu gelişmeler bazı sektörlerde ve mesleklerde çalışanlara olan talebin azalmasına dolayısıyla çalışanların işsiz kalmasına neden olacaktır. Bu durum, üretimin girdi faktörlerinden biri olan emek faktörünün özellikle bazı sektörlerde aradan çekilmesi ve bir üretim faktörü olmaktan çıkması sonucunu doğuracaktır.

Evrensel Temel Gelir (Vatandaşlık Geliri)

Yapay zekanın insan emeğine ikame edilmeye başlanması nedeniyle ortaya çıkacak olan kitlesel işsizliğe karşı devletlerin bir

önlem alması gerektiği hakkında görüşler mevcuttur. Bunun için bir sosyal politika aracı olarak, “Evrensel Temel Gelir” veya “Vatandaşlık Geliri” adı verilen bir görüş ileri sürülmüştür. Bu görüş, hem yoksullukla mücadele hem de işsizliğe çözüm olarak önerilmektedir. Diğer yandan ise, vergiler ve kesintiler ile finanse edilen sosyal yardımlar, işsizlik sigortası, çocuk parası vb. ile ilgili tüm sosyal yardım kuruluşlarının ortadan kaldırılması düşünülmektedir (www.wikipedia.org, 2025).

Temel gelir veya vatandaşlık geliri kavramı, bir devletin tüm vatandaşlarına düzenli olan diğer gelir veya servetlerinden bağımsız olarak toplumun bir bireyi olmaları sebebi ile düzenli bir gelir sağlanmasını öneren bir sosyal politika aracı olmasının yanında bir sosyal güvenlik kuramıdır (www.wikipedia.org, 2025).

Diğer bir ifade ile temel gelir veya vatandaşlık geliri, devlet tarafından bir ülkede bulunan bütün vatandaşlara, gelirleri ne olursa olsun yaşamları boyunca herhangi bir ön şart ve formalite aranmaksızın yaşamalarına yetecek kadar ve önceden belirlenmiş bir miktarda ödeme yapılması, garanti edilmiş bir gelirin sağlanması demektir.

Bu düşünce köken olarak çok eski zamanlara dayanan, insanların bir ülkenin vatandaşı olarak yardıma muhtaç olsun olmasın devlet tarafından yardım edilmesi gerektiği ve bunun insan hakkı ve insan olmanın bir gereği olduğu ileri sürülen bir öneridir. Yirminci yüzyıl bu düşüncelerin en çok tartışıldığı bir yüzyıl olmuştur. Bertrand Russell, çalışsın yada çalışmasın herkese belli bir asgari gelir ödenebileceği, eğitim süresi bittikten sonra da kimsenin çalışmaya zorlanmaması çalışıp çalışmama konusundaki tercihinde özgür olması gerektiğini savunmuştur. Vatandaşlık gelirinin başka bir ifadesi, Milton Friedman'ın 1962 yılında "Capitalism and Freedom" adlı kitabında yer alan Negatif Gelir Vergisi'dir. Negatif Gelir Vergisi, düşük geliri olanlara vergi muafiyetinin getirilmesi, yüksek geliri olanlara ise yüksek

vergilendirme yapılarak yoksullara bir nakdi gelir desteği sağlanması fikri öne sürülmüştür (www.wikipedia.org., 2025). Bu öneriyi, James Tobin, Milton Friedman, Robert Theobald Robert Lampman gibi iktisatçılar savunmuştur.

Evrensel Temel gelirin, bir politika aracı olarak kullanılması fikrine ise 1986 yılında kurulan Avrupa Temel Gelir Ağı (Basic Income European Network) projesi ile başlanılmıştır. Bu gelişme, Avrupa ülkeleri ile sınırlı kalmayıp, Küresel Temel Gelir Ağı (Basic Income Earth Network) projesine dönüştürülmüştür. Bu politikaya getirilen eleştirenlerin başında ise maliyetli olan bu politikanın nasıl finanse edilebileceği konusunun yeteri kadar aydınlatılamamış olmasıdır.

Evrensel Temel gelir fikrini fiiliyata geçirmeye çalışan ülkeler olmuştur. Bunlardan belli başlılarını, Finlandiya, Kanada, Alaska, Hollanda olarak sayabiliriz. Finlandiya, Ocak 2017’de bu sistemi test etme amaçlı uygulamaya geçirerek bir pilot proje yürütmeye başlamıştır. Kanada’da ‘yoksullukla mücadele stratejisi’ adıyla bu sistem benzeri olan bir sisteme onay verilmiştir. Hollanda’da bu konuda bir araştırma yürütülmektedir. Alaska Modeli ise oluşturulma şekli bakımından günümüz evrensel temel gelir tartışmalarında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Alaska’da çıkarılan petrolden elde edilen petrol geliri, 1982 yılından beri nakit ve düzenli olarak tüm Alaska vatandaşlarına bölüşürülmektedir (Beken, 2021:onu 164).

Yapay zeka teknolojisinin neden olacağı işsizliğe ve olumsuz etkilerine karşı yeni bir sosyal koruma politikası olarak, Evrensel Temel Gelir diğer adıyla Vatandaşlık Geliri politikasının benimsenmesi bir öneri olarak ileri sürülebilir. ,

Sonuç

Teknolojide yaşanan gelişmeler her daim bir sonraki teknolojik gelişme için zemin oluşturup bir adım niteliğinde olmuştur. Buhar gücünün makinelerde kullanımı ile yaşanan ilk Sanayi Devrimini diğer sanayi devrimleri izlemiştir. Günümüzde Beşinci Sanayi Devrimi'ne doğru yol almaktayız. Yapay zeka teknolojisinin kullanılmaya başlandığı bir çağda yaşamaktayız. Yapay zekanın kullanıldığı sektörlerde verimliliğin çok yüksek seviyelere çıktığı gözlenmektedir. Yapay zekanın sadece iş verimini değil emek verimini de arttırdığı bu nedenle yapay zekaya geçme talebinin giderek artışta olduğu görülmeye başlanmıştır. Yapay zeka teknolojisinde insan emeği makineler ile ikame edilmektedir. Yapay zekanın hızı ve kapsamı ile çalışanlar üzerindeki etkisi, sektörler, meslekler, ücret ve beceri düzeyleri arasında değişiklik gösterebilecektir. Düşük vasıflı ve tekrar eden işleri içeren düşük ve orta becerili mesleklerin otomasyon riskinin daha yüksek olacağı buna karşın yaratıcılık, sosyal zekâ ve kompleks karar alma gerektiren yüksek becerili mesleklerin otomasyon riskine karşı daha dirençli olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum, yüksek becerili işlerde çalışanların daha yüksek bir gelir sağlayacağı anlamına da gelmektedir. Bu konuda yapılmış olan çalışmalardan elde edilen bulgular, otomasyon riskinin belirli sektörleri daha çok etkileyebileceğini göstermektedir.

Yapay zekanın çalışma ilişkilerine etkisi konusunda farklı tartışmalar mevcuttur. Yapay zekanın çalışma ilişkilerine olumlu etki bulunduğunu savunanlar ile yapay zekanın çalışma ilişkilerine olumsuz etkilerinin olduğunu savunan farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Yapay zekanın çalışma ilişkilerine olumlu etkisinin olduğunu savunan kesim genelde hükümet ve işveren kesimi olmaktadır. Yapay zekanın çalışma ilişkilerine olumsuz etkisinin olduğunu savunan kesim ise çalışanlar yani işçi kesimi ve aileleridir. Tarihteki her gelişmede olduğu gibi işçi ve işveren kesimi yapay

zeka teknolojisi hakkında yeni bir menfaat çatışması içine girmiş bulunmaktadır. Diğer Sanayi Devrimleri'nde olduğu gibi bu menfaat çatışmasındaki dengeyi sağlamak, menfaatlerin orta noktasını bulmak, yasa koyucu gücü ile düzenlemeler yapmak devletlerin görevleri arasındadır. Yapay zeka teknolojisi ilerledikçe, işsiz kalma riski ile karşı karşıya kalan ve kitlesel işsizliğe maruz kalacak olan işçi sınıfı lehine Hükümetlerin piyasa ekonomisine müdahaleci düzenlemelerine ihtiyaç duyulacaktır. Toplumsal barış ve çalışma barışı için böyle bir müdahaleye gerek vardır.

Çalışan kesimin, ekonomide yaşanan gelişmelerden korunması için, yasa koyucuların ve politika yapıcılarının eğitim sistemi başta olmak üzere, nüfus ve göç politikalarını yeniden düzenlemesi, gözden geçirmesi gerekmektedir.

Eğitim alanında, artık güncelliğini yitirmiş olan alanlar müfredattan çıkarılmalı, okullarda değişen teknolojiye uygun eğitim verilmeli ve bu işlerde çalışabilecek, iş bulabilecek bir eğitim sistemi oluşturulmalıdır. Teknolojinin gerektirdiği beceri ve nitelikleri öğrencilerine verebilecek üniversite ve mesleki eğitim sistemi kurulmalıdır.

Yine, nüfus artışı kontrol altına alınmalı etkin bir nüfus politikası izlenmelidir. Aksi takdirde, kitlesel bir işsizlikle, işsiz insan yığınlarıyla bir ülkenin karşı karşıya kalacak olması işsizler için yapılacak olan sosyal yardımların sayısı ve miktarının artmasına neden olacağı da dikkate alınarak buna uygun bir nüfus politikası izlenmelidir.

Nüfusu kontrol altında tutmanın bir diğer yolu da etkin bir göç politikasının izlenmesidir. Bir ülkeye gelen insan göçünün fazla olması o ülkenin işsiz sayısını arttıracaktır. Yine, bir ülkenin sahip olduğu nitelikli işgücünün başka ülkelere gitmemesi için gerekli önlemler alınmalı yani beyin göçünün önüne geçilecek bir iktisadi iklim yaratılmalıdır. Nitekim önümüzdeki yıllarda, yapay zekanın

gerektirdiği becerilere sahip eğitimi ve nitelikli emeğe olan ihtiyaın artacağı bir döneme girilecektir.

Yapay zekanın çalışma ilişkilerine olan olumsuz etkilerine karşı yeni bir sosyal politika aracı olan Evrensel Temel Gelir (Vatandaşlık Geliri) bir öneri olarak sunulmaktadır.

Yapay zekanın iş ve çalışan verimliliğini arttırıp ve bunun da ülke refahına katkıda bulunacağına inanılmaktadır. Çalışanlar için de yeni iş fırsatları yaratacağı ifade edilmektedir. Bunun için de çalışanların yeni iş becerilerini edinmesini gerektirecek bir döneme girilecektir. Diğer taraftan da ülkelerin, giderek insan emeği yerini alan yapay zeka teknolojisindeki gelişmelerin getireceği başta işsizlik olmak üzere olumsuz etkilere karşı önceden gereken tedbirleri alması gerekmektedir. Bu durum kompleks ve çok boyutlu bir yaklaşımı gerektirmektedir. Politika yapıcılar tarafından yapay zekanın çalışma ilişkilerinde olumsuz etkilerini giderecek politikalar üretilerek, olası risklere karşı önceden ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki düzenlemeler ile tedbirler alınarak hazırlıklı olunması, gelecekte yaşanacak zararların önüne geçilmesi için bir baraj niteliğinde olacaktır. Bu süreçte, hem h k metlerin hem de özel sektörün kapsamlı bir işbirliği gerekmektedir.

Kaynakça

Acar, O. (2020). *Yapay Zeka Fırsat Mı Yoksa Tehdit Mi?* İstanbul: Kriter Yayınevi.

Akar, B.G., (2023). Yapay Zekanın İstihdam Alanındaki Güncel Etkileri ve Temel Gelirin Rolü 2023. Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-V, Özgür Yayınları, 2023, Sayfa: 143-164.

Akın, E. (2023). Derin Öğrenme ve Yapay Sinir Ağı Modelleri Üzerine Bir İnceleme. *EMO Bilimsel Dergi* 2024 Cilt:14 Sayı: 1, Sayfa: 27-95.

Beken, H.G.(2021). Evrensel Temel Gelir Deneyi ve Projelerinin Değerlendirilmesine Teorik Bir Bakış. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, Sayfa: 154-185.

Coşkun, F.& Gülleroğlu H.D. (2021). Yapay Zekanın Tarih İçindeki Gelişimi ve Eğitimde Kullanılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 3, 947-966, DOI: 10.30964/auedfd.916220, E-ISSN: 2458-8342.

İnce, G. (2017). İnsanlığın Yapay Zeka İle İmtihanı. *İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Dergisi*.M. Karaca (Ed.) Sayfa: 14-17.

Liu, Z. (2021). Sociological Perspectives on Artificial Intelligence: A Typological Reading, *Sociology Compass*, 15(3):12851. DOI: 10.1111/ soc4.12851.

McCarthy,J.(2007). From Here To Human-Level.AI. *ScienceDirect Artificial Intelligence*, 171(18), 1174-1182. DOI:10.1016/J.artint. 2007.10.009.

Oniki Levha (2024). *Yapay Zekanın İş İlişkisine Etkileri*.(18.02.2025tarihinde<https://www.onikilevha.com.tr/yayin/3106/yapay-zekanin-is-iliskisine-etkileri> adresinden ulaşılmıştır).

Turing,A.M.(1950). Computing Machinery and Intelligence, Mind, 59, Sayfa:433-460. DOI: 10.1093/mind/LIX.236.433-460.

PWC(2024).PwC'nin 2024 yılı Küresel CEO Araştırması: *Yapay Zekânın İş Alanlarına Etkisi Yapay Zekâ İstihdamı, Ücretleri, Becerileri Ve Üretkenliği Nasıl Etkileyecek?* 2024. (18.02.2025 tarihinde<https://www.pwc.com.tr/yapay-zekanin-is-alanlarina-etkisi> adresinden ulaşılmıştır).

Wikipedia(2025). *Evrensel temel gelir* 2025. (18/02/2025 tarihindehttps://tr.wikipedia.org/wiki/Evrensel_temel_gelir adresinden ulaşılmıştır).

Wikipedia(2025). *Bilgisayarlı görme* 2025. (18/02/2025 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgisayarlı_görme adresinden ulaşılmıştır.).

Wikipedia(2025). *Machine Learning* 2025. (18/02/2025 tarihindehttps://en.wikipedia.org/wiki/Machine_learning adresinden ulaşılmıştır).

Wikipedia(2025). *Derin Öğrenme* 2025.(18/02/2025 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Derin_öğrenme adresinden ulaşılmıştır).

Wikipedia(2025). *Explainable Artificial Intelligence* 2025. (18/02/2025 tarihindehttps://en.wikipedia.org/wiki/Explainable_artificial_intelligence adresinden ulaşılmıştır).

BÖLÜM 4

İŞLERİN GELECEĞİ

BURCU ARISOY¹

Giriş

Küresel ekonomi genişlemeye ivme kaybederek devam etmektedir. Emek piyasalarındaki iyileşmeler yavaşlamaktadır. Ekonomik belirsizlik, sert jeopolitik çatışma ve tedarik zincirlerine yönelik devam eden tehditler ortamında piyasalar belirsizliğini korumaktadır. Değişmeyen işgücü katılım ve işsizlik oranları açık iş olduğunu, kaliteli üretken işleri ise yaratmakta zorlanıldığını göstermektedir (ILO, 2025: 2-3). Yine bazı ülkelerde iş ve tüketici güveni zayıflamış, ekonomik politika belirsizliği göstergeleri dünya çapında belirgin şekilde artmıştır. Enflasyonist baskılar birçok ekonomide devam etmektedir. Küresel büyüme oranının 2024'te %3,2'den 2025'te %3,1'e ve 2026'da ise %3'e düşmesi öngörülmektedir (OECD, 2025: 4).

Bu belirsiz manzara ve iklim, teknoloji ve demografiyle ilgili sistemik geçişler hem büyüme yörüngeleri hem de emek piyasası dinamikleri üzerinde uzun bir gölge oluşturmaktadır (ILO, 2025: 2). Nitekim emek piyasalarında özellikle COVID-19 ile birlikte işlerin geleceği konusu yeniden gündeme gelmiş, literatürde çok boyutlu

¹ Dr, ORCID: 0000-0001-7452-2950

olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yoğun olarak kavram teknolojik gelişmeler, iklim değişiklikleri, küreselleşme ve demografik değişiklikler bağlamında ele alınmaktadır. COVID-19 ile önemi artan uzaktan çalışma ise işlerin geleceği konusunun sosyal boyutunu ifade etmektedir (Lynn & ark. 2023: 2).

Sosyal boyutun dışında işlerin geleceği bağlamında teknoloji, toplum, politika, ekonomi, çevre boyutu da önemli olmaktadır. Teknoloji boyutu; robotik, yapay zeka, teknoloji yakınsaması ve sinerjiler, dijitalleşme ve ağ oluşturma, ağ bağlantılı üretim / “endüstri 4.0”, 3D baskı ve merkezi olmayan üretim, insan-makine arayüzleri, insanın teknik olarak geliştirilmesini ifade etmektedir. Toplum boyutu ; demografik değişimi, artan göç akışlarını, değerleri ve devam eden değişimini, anlam için yeni bir arayışı, değişen aile tiplerini ve yaşam tarzı konularını kapsamaktadır. Politika boyutunda; çalışma hayatında yeni kurallar ve düzenlemeler, sosyal sistemlerin değişmesi, küresel ağların artması, güvenlik, özellikle veri güvenliği ve siber güvenlik, terörizm, siyasi istikrarsızlık konuları ile karşı karşıya kalınmaktadır. Ekonomi boyutunda; ekonomik küreselleşme, kapalı devre ekonomi ve bölgeselleşme (önerilen çözüm olarak da) anahtar teknoloji alanlarında tekelleşme/güç yoğunlaşması, özerkleştirme öne çıkmaktadır. Çevre boyutu; iklim değişikliği ve sonuçları, yeni rehber ilke olarak sürdürülebilirlik yenilenebilir kaynaklara geçişin artması konularını içermektedir (Daheim & Wintermann, 2016: 27).

İşlerin geleceğinde önemli yere sahip olan teknolojik boyuttaki gelişmeler tarihsel süreçte mesleklerin dönüşmesine neden olmuştur. Nitekim sanayi devrimi zanaatkarların azalmasına sebep olurken, 1980’lerden sonra hızlanan teknolojik gelişmeler ile yapay zeka ve diğer gelişmelerle birlikte üretim sistemleri de dönüşmektedir (Bal ve Çavdar, 2023: 2484). Teknoloji işgücü üretkenliğini ve inovasyonu artırmak için benzeri görülmemiş

fırsatlar yaratırken, aynı zamanda ekonomik eşitlik ve sosyal istikrar için kritik zorluklar yaratmaktadır (Whiteshield, 2025: 19).

Teknolojik gelişmelerin sonucu ortaya çıkan otomasyonun çalışan nüfus, hükümet ve ekonomik politikalar üzerindeki etkisi hakkında birçok çelişkili görüş bulunmaktadır. Bazı senaryolarda, üretim artık insan emeğine bağlı değildir; üretimin çoğu robotlar ve otomasyon aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve çoğu insan işsiz kalmaktadır. Bu tür senaryolarda, orta sınıf ortadan kaldırılabilir, servet eşitsizliği artabilir ve servet giderek miras ve yatırıma bağımlı hale gelebilir. Benzer şekilde daha düşük olası senaryolarda otomasyonun yıkıcı olacağı ve işlerin değiştirileceği veya dönüştürüleceği yer almaktadır. Bunun kitlesel işsizlik mi yoksa gelir güvencesi ve daha tatmin edici yaratıcı çalışmalar anlamına mı geleceği hepimize bağlı olacaktır. Şüphesiz Dünya, gelişmiş ekonomilerin benimsediği politikalar ve teknolojiler tarafından şekillendirilecektir. Yine de bilgi teknolojilerinin tekrarlayan, henüz otomatikleştirilemeyen işleri değersizleştirme eğiliminde olduğu söylenilebilir. Nitelikli ancak yönetici olmayan işler de dönüştürülme veya değiştirilme eğilimindedir (Matthews & Greenspan, 2020: 5-6). Tüm bu olumsuz senaryolara rağmen dijitalleşme ile birlikte üretken firmaların işgücü taleplerini artırma eğiliminde olmasıyla istihdamın artacağını, şirket düzeyinde dijitalleşmenin daha yüksek şirket düzeyinde istihdama yol açtığını tespit edenlerde olmuştur (Miho & ark., 2023: 5). Öte yandan temel istihdam eğilimleri, dünya ekonomisindeki yapısal dönüşümlerin ve inovasyon süreçlerinin gelişmesinin etkisi altında oluşmaktadır. Bu, ekonomik sonuçta çalışanın rolünü değiştirmekte ve disiplinler arası alanda yüksek vasıflı işçilere olan talebi artırmaktadır (Kalinina & Kushnarenko, 2022: 105).

Aynı zamanda teknolojik gelişmeler işyeri, yapay zeka ve otomasyon gibi teknik gelişmeleri içermekle birlikte, sosyolojik dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte firmalar,

yalnızca uyum sağlamakla kalmayıp aynı zamanda değişimi yönlendirmek için insan merkezli bir bakış açısıyla işlerinin geleceklerini sürekli olarak yeniden düşünmek zorundadır (George & ark.,2025:7).

Öte yandan yaşanan teknolojik gelişmelerin emek piyasalarına etkileri farklıdır. Teknoloji bir yandan emek arzının vasıf seviyesini yükseltirken, diğer yandan yeni işler yaratacaktır. Bu bağlamda yaratılan yeni işler işsizlik oranını azaltırken, mevcut işlerinde iş yapış şekillerinin dönüşmesine sebep olmaktadır (Karaaslan, 2021: 174).

Bu çalışmada araştırma sorusu işlerin geleceğinin ne olacağı ? teknolojik gelişmelerin emek piyasalarına etkilerinin nasıl olacağı? dır. Çalışma literatürde önemli konu hale gelen işlerin geleceği konusuna katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Literatür taraması yöntemiyle öngörülerde bulunmak hedeflenmektedir.

Dijitalleşmenin İşlere ve İşgücüne Etkileri

1980'ler ve 1990'ların ekonomik ortamı işçi çıkarımına ve örgütsel kargaşaya yol açmıştır. Yaşanılan sürekli yüksek işsizlik, küçülme, ekonomik küreselleşme, amansız teknolojik değişim, çalışma koşullarının ve gelirlerin kutuplaşması, kamu açıklarının ve borçların ağırlığı ve yönetimdeki kriz işin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. İşin geleceği hakkında devasa bir literatür ortaya çıkmış, geleceğe dair bir dizi spekülasyon ve çelişkili imge sunmuştur (Lowe, 1998: 2).

Öte yandan dijitalleşmenin işgücüne üzerine farklı etkileri bulunmaktadır. Tablo 1'de dijitalleşmenin işgücüne etkileri yer almaktadır. Buna göre düşük vasıflı, yetersiz eğitilmiş çalışanlar için çok sayıda risk ve tehdit olduğu görülmektedir. Bu kişiler düşük eğitim seviyesine sahip olmaları ve kendilerine olan özgüven eksikliği nedeniyle, yeni bir iş bulmakta zorluk çekeceklerdir. Yine görüldüğü üzere bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik

alanlarında yer alan işler önem arz etmektedir (Dabić & ark., 2025: 3). Benzer şekilde 2035 yılına kadar, İngiltere işgücünde bulunan 15,3 milyon mezuna ek olarak, 11 milyondan fazla ek mezuna, bilgisayar ve mühendislik, öğretim ve eğitim ve sağlık gibi sektörlerdeki işleri doldurmak için ihtiyaç duyulacaktır. 2035 yılına kadar yeni işler %88'i lisansüstü düzeyde olacaktır (Universities UK, 2023: 3).

Tablo 1 Dijitalleşmenin İşgücüne Etkileri

Fırsatlar	Tehditler
Nitelikli çalışanlar için artan fırsatlar	Düşük vasıflı çalışanlar için iş kaybı
Nitelikli çalışanlar için geliştirilmiş çalışma koşulları	Çalışanların ve eğitim sisteminin değişen beceri ihtiyaçlarına uyum sağlamada yetersiz olması
Nitelikli işler için iyileştirilmiş ücretler	Bilim,mühendislik,teknoloji ve matematik alanında işgücü sıkıntısı
İşin her yerden yapılabilir olması	Gayri iradi atipik çalışmanın artması

Kaynak: Dabić,M., Maley,J.F., Švarc,J., Poček,J.(2025). Future of digital work: Challenges for sustainable human resources management,s.3

Dünya Bankası’da 83 milyon mevcut rolün potansiyel olarak yerinden edileceğini ve 69 milyon yeni pozisyonun ortaya çıkacağını öngörmektedir. Bu tabloda önemli etken olan yapay zeka (AI) işin doğasını yeniden şekillendirmekte, yeni iş rolleri yaratmakta ve bunların gerektirdiği becerileri yeniden tanımlamaktadır. Çalışanların %60'ından fazlasının, dijital okuryazarlık, analitik düşünme ve uyum sağlama üzerine odaklanarak, yapay zeka kaynaklı talepleri karşılamak için 2027'ye kadar yeniden beceri edinmesi gerekmektedir (Whiteshield, 2025: 26).

Şüphesiz gelecekteki iş birçok insan için değişecek ve bazı istihdam alanları zamanla kökten ortadan kalkacaktır. Özellikle taşımacılık, tedarik zinciri ve büro işlerindeki işler bu değişimden hemen etkilenmiştir. Yapay zeka ve bilgi işleme (%86); robotik ve otomasyon (%58) ve enerji üretimi, depolama ve dağıtım (%41) olmak üzere teknolojilerdeki ilerlemelerin de dönüştürücü olması öngörülmektedir (World Economic Forum, 2025: 5). Değişim baskısı hissedilmeye başlanmıştır. Tekrarlanabilir büro işlerinde iş kayıpları hissedilmekle birlikte, robotik proses süreçlerinin gibi araçların kullanımı bu eğilimi hızlandıracaktır. Çünkü robotik proses süreçleri küçük ve orta ölçekli işletmeler için cazip olan düşük bir giriş maliyetine sahiptir. Eğitim maliyetleri nispeten düşüktür. Yorulmadan veya sıkılmadan ve hata yapmadan her seferinde bir süreci aynı şekilde tekrarlama yeteneği nedeniyle de caziptir (Matthews & Greenspan, 2020: 258).

Bu bağlamda gelecekteki en iyi işlerin tekrarlayıcı olmayan ve insanların yaratıcı bir şekilde birbirleriyle etkileşime girmesini gerektiren işlerin olacağı söylenebilir. Kısa vadede devam edecek işler, yapay zeka yazılımı yazan veri bilimcileri veya yapay zeka mühendisleridir; sonrasında yapay zeka kendi yazılımını yazacaktır. Tam olarak hangi belirli işlerin otomatikleştirileceği net değildir; ancak problem çözme ve eleştirel düşünme yetkinlikleri önemli olacaktır (Mielke, 2021: 180).

Bireysel rollerin ötesinde, dijitalleşme endüstrilerde yapısal değişiklikleri de yönlendirmekte ve geleneksel sektörlerin bozulmasını yönetirken yeni alanları desteklemek için sistemik politika yanıtları gerektirmektedir. AB'nin yeşil bir ekonomiye geçişi, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir tarımdaki rollere olan talebi artırmaktadır. Ancak, karbon yoğun endüstrilerden işçilerin yeniden beceri kazanması önemli bir zorluk olmaya devam etmektedir. Yaşlanan nüfus gibi demografik değişimler, özellikle bakımla ilgili sektörlerde işgücü kıtlığını artırırken, küreselleşme

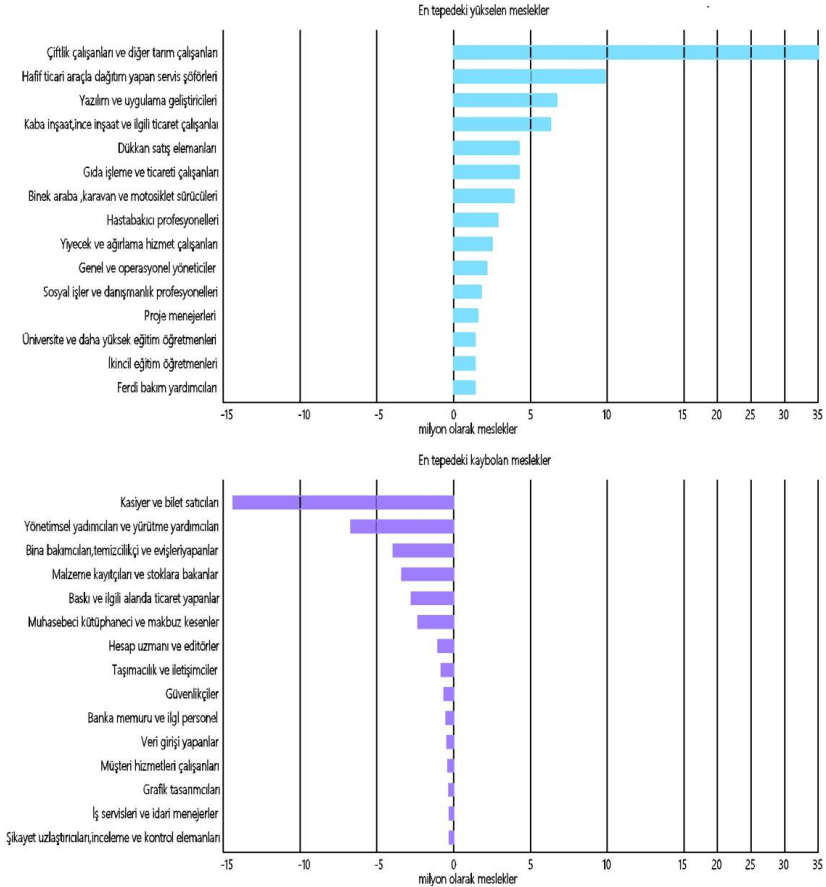
artan rekabet ve hareketlilik yoluyla emek piyasalarını etkilemektedir (Barslund & ark., 2025: 2). Yine yaşanan nüfusla birlikte hemşirelik, sosyal hizmetler, hastabakıcıların artışı da öngörülebilir (World Economic Forum, 2025: 22).

Yaşanan çevresel zorluklara ve bilgi alışverişine uygulanan teknolojik dönüşümlere karşı sistem düzeyinde dayanıklılık oluşturma anahtarı, bireylere çok çeşitli beceriler kazandırmaktır. Ayrıca bireylerin bu becerileri etkili bir şekilde uygulayabilmeleri önem arz etmektedir. Dijital devrimle ortaya çıkan otomasyon ve yapay zeka teknolojilerini benimsemek yalnızca teknik becerileri gerekli kılmaz, aynı zamanda empati, öz farkındalık, iletişim yeteneği gibi sosyal ve duygusal beceriler de gerekli olmaktadır. Emek piyasasında rekabet üstünlüğü için çalışanların yeni beceriler ve yaşam boyu öğrenmeye yönelik olumlu bir tutum edinmeleri gerekecektir (Reuter & ark., 2021: 8286). 2019 ile 2030 yılları arasında bilgisayarlarla etkileşim, yaratıcı düşünme, verileri analiz etme ve bir organizasyon dışındaki kişilerle iletişim kurma ile ilgili becerilere olan talebin en fazla artacağı tahmin edilmektedir. Birbirine bağlı emek piyasalarından en iyi şekilde yararlanmak için ayrıca dil becerileri de gereklidir (OECD, 2023: 16). Yine yapılan araştırmada sosyal becerilere ve teknik becerilere sahip çalışanlara olan ihtiyacın katlanarak arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, spesifik ve iş bilgisi ihtiyacının artık eskisi kadar aranmadığını, yeni teknolojiler (yapay zeka, veri bilimi, insan bilgisayar etkileşimi) için becerilere sahip kişilere olan talebin artan hızını ortaya çıkarmıştır (Bănescu & ark., 2022: 142). Öte yandan talep edilen dijital beceriler basit dijital araçları kullanmak için gerekli temel dijital okuryazarlıktan, küresel dijital emek olabilmek için gerekli olan gelişmiş dijital becerilere kadar uzanmaktadır. Dijital beceri gelişimin nasıl ne yöne evrileceği ise koşullara bağlı olarak değişebilecektir (Fietz & Lay, 2023: 49).

Şekilde en büyük büyüme ve düşüş gösteren 15 işler yer almaktadır. Buna göre yükselen meslekler arasında en üst seviye de

çiftlik işçileri yer almaktadır. 2030'a kadar 35 milyon olması beklenmektedir. Yine servis şoförleri, yazılım uzmanları, inşaat işçileri, satış elemanları, gıda işleme işçileri yükselen meslekler arasındadır. Öte yandan kasiyer, bilet satıcıları, yönetsel alanda çalışanlar, bina bakıcıları, ev işleri yapanlar, malzeme stok takibi yapanlar kaybolan meslekler arasındadır.

Şekil 1 : 2025-2030 Yılları Arasında En Hızlı Büyüyen ve En Hızlı Azalan İşler

Kaynak : World Economic Forum, s.23

https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf.

Bir başka araştırmada emek piyasasında pandemi sırasında en çok etkilenen işler, öncelikle ortaokul ve/veya mesleğe özgü eğitim gerektiren meslekler ve iş başında eğitim gerektiren meslekler olmuştur. Bu arada, genellikle niversite eğitimi gerektiren meslekler en az zararı görmüştür. Ek olarak, genellikle niversite eğitimi gerektiren işlerin COVID-19 sonrası dönemde en güçlü kazanımları kaydetmesi, en güçlü iş kazanımlarının doğal ve uygulamalı bilimlerdeki meslekler ile sağlık sektöründe olması beklenmektedir. En güçlü büyüme gösteren mesleklerden birkaçı web tasarımcıları ve geliştiricileri, veri tabanı analistleri ve veri yöneticileri ve bilgisayar mühendisleridir (The Conference Board of Canada, 2022: 25).

Dijitalleşme aynı zamanda istihdamın sektörel dağılımını da etkilemektedir. Hizmet sektöründeki istihdamın büyümesine neden olmaktadır. Bununla birlikte bu etki st orta gelirli ülkeler grubunda yüksek gelirli ülkeler grubundan çok daha düşüktür. Hizmet sektörünün kademeli olarak dijitalleşme eğilimi, alt orta gelirli ülkelerde de gözlemlenmektedir. Düşük gelirli ülkelerde bilgi işlem teknolojileri ve dijital teknolojilerin düşük yaygınlığının, bu ülkelerin nüfusunun küresel dijitalleştirilmiş emek piyasasına katılmasını imkansız hale getirdiği belirtilmektedir (Pedchenko & ark., 2021: 225). Buna rağmen dijital devrim, kuruluşların çalışma biçimlerini değiştirmelerini, emek yoğun iş organizasyonlarından daha fazla teknoloji yoğun iş organizasyonlarına geçmelerini gerektirmektedir. Bunlar, insanların makinelerle değiştirilmesi ve işlerin ve becerilerin içeriğinde, çalışma koşullarında ve iş ilişkilerinde değişikliklerle birlikte olabilmektedir (European Parliament, 2022: 6).

Dijitalleşmenin işleri ve emek piyasalarını dönüştürdüğü gerçeği ortaya çıkmaktadır. Hem işgücü arz talebini hem de gelecekteki var olacak işleri etkilemektedir. Bu etkilerin ne yönde olacağı elbette belirsizdir. Kısaca işin doğasını değiştiren yapay zeka destekli otomasyonun emek piyasaları için hem bir tehdit hem de bir fırsat olduğu vurgulanmaktadır. AI benimsenmesi, özellikle rutin görevlere bağımlı endüstrilerde önemli iş kayıplarına yol açarken, AI'yı tamamlayıcı bir araç olarak entegre eden sektörlerde iş yaratılmasını da teşvik etmektedir. Temel zorluk, çalışanların hedeflenen yeniden beceri edinme ve işgücü adaptasyon programları

aracılığıyla AI destekli rollere sorunsuz bir şekilde geçiş yapmasını sağlamaktır (Maria & ark., 2025: 290).

Dijitalleşmenin Çalışma Modellerine Etkileri

Dijitalleşmenin emek piyasalarına işverenler tarafından personel maliyetlerinin azaltılması, standart dışı istihdamın yaygınlaştırılması, çalışanların çalışma saatlerini yönetmelerini sağlama, işgücü piyasasında işsizliğin ve arz-talep dengesizliğinin artması, standart dışı istihdam biçimlerine sahip çalışanların üretkenliğinin azalması veya üretkenlik üzerinde olumsuz dolaylı bir etkisi olması sonucu işletmelerin üretkenliğinin azalması gibi etkileri olmuştur (Popelo & ark., 2021: 160).

Dijitalleşmenin çalışmanın geleceğini nasıl etkileyeceğine dair kuşkuvar vardır. Nitekim hem üretimin dijitalleşmesi ile akıllı robotların işleri (veya ücretli işleri) yok edeceğine ilişkin korkular hem de çalışmanın dijitalleşmesi ile istihdamın ortadan kalkacağı ve platform şirketleri tarafından aracılık edilen talep üzerine serbest çalışma ve geçici işlerle yer değiştireceği korkuları mevcuttur (Warhurst ve Hunt, 2019: 30). Mevcut olası senaryolarda dijital teknolojilerin iş ve istihdam ilişkilerini şekillendirmek için kasıtlı ve araçsal olarak kullanıldığı öne sürülmektedir. Standart istihdam ilişkisinde olan daha az istihdamın olması, güvencesiz istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır (Lévesque & ark., 2020: 648). Bu durum birçok çalışan için fayda ve fırsatlar getirse de, onları yeni risklere de maruz bırakmaktadır. Bir asırdan fazla bir süredir, işçileri istihdamları sırasında ortaya çıkan fiziksel, ekonomik ve psikolojik zararlara karşı korumak için iş yasaları mevcuttu. Ancak, standart dışı olan gig veya platform ekonomisindeki çalışma şeklinin bu mevzuatının kapsamına ne kadar girdiği açık değildir (Bishop & ark., 2025: 6).

Tüm bu olası senaryolara rağmen kuşkusuz dijitalleşme ve talep ekonomisi işi mekan ve zaman sınırlaması olmadan yapılmasına imkan vermiş (European Economic and Social Committee,6), işin kavramsallaştırılma biçimini ve insanların işlerini yapma biçimini dönüştürmüştür. Bu dönüşüm çalışma modellerine yansımış, geçici çalışma gibi geleneksel olmayan istihdam ilişkileri biçimlerini yaygınlaştırmıştır. Özellikle COVID-19

salgınından bu yana bazıları için uzaktan çalışma yeni bir norm haline gelmiştir. (Charles & ark., 2022: 5-7). Nitekim, uzaktan çalışmanın veya işyeri dışında çalışmanın pandemi sırasında yaygın olarak kullanıldığı, mesleklerde kalıcı olacağı konusunda genel bir fikir birliği vardır (ReWAGE, 2023: 3).

Konuya ilişkin olarak yapılan araştırmalarda Pew Araştırma Merkezi anketi, mevcut hibrit çalışanların çoğunun (%72) bunun böyle kalmasını istediğini ve bunun sadece esnek çalışmanın tadını tatmış çalışanlar için geçerli olmadığını bulmuştur. Evden çalışmayan veya nadiren çalışan çalışanların %62'si, zamanlarının bir kısmında bunu yapabileceklerini söylemiştir (Skedda,2025:2). Benzer şekilde Avustralya İnsan Kaynakları Enstitüsü'nün (AHRI) yaptığı araştırma, Avustralyalı kuruluşlar tarafından hibrit çalışmanın benimsenmesinin bu süre zarfında sürdürüldüğünü, ancak işverenlerin önümüzdeki iki yıl boyunca işyerlerinde hibrit çalışma modellerini desteklemeye devam etmeyi beklediklerini göstermektedir (AHRI, 2025: 3). Yine Kanada emek piyasalarında pandemiden sonra çoğu şirketin hybrit çalışma modellerinin benimsendiği, bu çalışma modeline uyum sağlamak için çalışanların yeni teknolojilere ve uyum sağlama becerilerine sahip olmalarını sağlamak için eğitim ve gelişim fırsatları sunmalarının zorunlu olduğu tespit edilmiştir (İA Global Asset Management, 2023: 2). Uzaktan çalışma ABD genelinde de gelişmeye devam etmektedir. 13 (14) eyalette 2022'den bu yana uzaktan çalışma oranlarında artışlar (azalışlar) bildiriliyor ve en kalabalık eyaletlerde uzaktan çalışma oranları çalışanların %40'ını aşmıştır (Makridis & Schloetzer, 2024: 2).

Görüldüğü üzere dijitalleşme zaman ve mekandan bağımsız işin yapılmasını mümkün kılmaktadır. Esnek çalışma veya standart dışı çalışma modelleri olarak geçen bu çalışma türlerinin gelecekte yaygınlaşacağı görülmekle birlikte ne kadar olacağı ise belirsizdir.

Sonuç

COVID-19 sonrası dünya emek piyasalarında her ne kadar iyileşme görünse de enflasyonist ortam, sert jeopolitik çatışmalar, iklim ve demografik değişiklikler belirsizlik yaratmaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında yaşanan teknolojik değişiklikler ve dijitalleşme

emek piyasalarında ayrıca dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Dijitalleşmenin emek piyasalarına çeşitli etkileri olmakla birlikte özellikle yapılan işler ve işgücü arzının niteliğini değiştirmektedir. İşlerin geleceğinin nasıl olacağı konusu emek piyasalarında önem arz etmektedir. Özellikle her geçen gün artan öneme sahip olan yapay zekanın hangi işlerin yerini alacağı konusu ise henüz net değildir. Yapay zekanın bazı işleri ortadan kaldırırken, yeni fırsatlar yarattığı da söylenebilir. Ancak yapay zekanın emek piyasası göstergelerini nasıl etkileyeceğine dair çok sayıda kuşku vardır. Bazıları için yapay zeka tehdit iken, bazıları için fırsattır. Yapay zekanın geleceğin işlerini nasıl şekillendireceği teknolojinin nasıl hangi amaçla kullanılacağına bağlı olarak değişecektir. Ancak bilgi işlem, veri analitiği, otomasyon konularındaki işlerin öneminin devam edeceği söylenebilir. Yine rutin olmayan, yaratıcılık gerektiren işlerin geleceğin işleri olacağı çıkarımında bulunulabilir. Öte yandan düşük vasıflı kişiler için tehdit olduğu söylenebilir. Emek piyasalarında temel sorun teknolojik değişikliklerin yaratacağı işlerde istihdam edilecek olanların gerekli becerilere sahip olmamasıdır. Teknik uzmanlık becerilerin yanı sıra sosyal duygusal becerilerde gereklidir. Dijital dönüşüm aynı zamanda işlerin yapılış şeklini çalışma modellerini de değiştirmiştir. İş zaman mekana bağlı olmaksızın yapılabilir hale gelmiş bu da beraberinde hem fırsatları hem de tehditleri ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

AHRI.(2025). *Hybrid and Flexible Working Practices in Australian Workplaces in 2025*. (https://www.ahri.com.au/wp-content/uploads/Hybrid-and-Flexible-Working_Report_2025.pdf.)

Bal, H., Ç. & Çavdar, S. (2023) Endüstri 4.0 Teknolojilerinin ve Değişen Emek Piyasalarının İktisadi Kalkınmaya Etkileri. *JSHSR Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(99), 2484-2495.

Bănescu,E.C., Țițan,E. & Manea,D. (2022) *The Labor Market in the Digital Age: A New Perspective on Jobs*. (http://researchgate.net/publication/354613863_The_Labor_Market_in_the_Digital_Age_A_New_Perspective_on_Job).

Barslund,M., Lenaerts, K., Perugini,C., Pompei,F. & Thil, L. (2025) *Labour Market Matching and Quality of Work in a Changing World: the role of labour market regulations, collective bargaining and investments in up- and re-skilling*, *WeLaR Policy Brief*.(https://projectwelar.eu/wp-content/uploads/2025/03/WeLaR_Policy_brief_5.6_Labour-market-matching-and-quality-of-work.pdf).

Bishop,L., Carter, C., Deakin,S., Pourkermani,K.(2025). *Labour rights in the digital economy A first look at the CBR Platform Work Index*, <https://digit-research.org/wp-content/uploads/2025/04/Digit-Data-Commentary-Platform-Work-Index-1.pdf>.

Charles,L., Xia,S., Coutts,A.P.(2022). *Digitalization and Employment A Review*,ILO. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/publication/wcms_854353.pdf.

Dabić,M., Maley,J.F., Švarc,J., Poček,J.(2025). *Future of digital work: Challenges for sustainable human resources*

management, Journal of Innovation & Knowledge Volume 8, Issue 2, April–June 2023, 100353

Daheim,C., Wintermann,O.(2016). 2050: The Future of Work. Findings of an International Delphi Study of The Millennium Project.
https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/BST_Delphi_E_03lay.pdf.

European Economic and Social Committee.
<https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/qe-02-17-763-en-n.pdf>.

European Parliament.(2022). Digitalisation and changes in the world of work,
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/733986/IPOL_STU\(2022\)733986_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/733986/IPOL_STU(2022)733986_EN.pdf).

Fietz,K., Lay,J.(2023). Digitalisation and Labour Markets in Developing Countries,
<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/272227/1/1848834578.pdf>.

George,A.S.,Baskar,T., Karthikeyan,M,M.(2025). Future of work trends: Key insights for 2025, Partners Universal Multidisciplinary Research Journal (PUMRJ) Volume: 02 Issue: 01.

ILO.(2025). World Employment and Social Outlook Trends 2025, [https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2025\(27.04.2025\)](https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2025(27.04.2025)).

ILO.(2025). World Employment and Social Outlook: May 2025 Update, https://www.ilo.org/sites/default/files/2025-05/WESOUupdate_May2025.pdf.

IA Global Asset Management.(2023). The Future of Remote Work Understanding the Long-Term Shift to Hybrid

Models, <https://files.ia.ca/-/media/files/gestion-mondiale-dactifs/documents/pdf/2023/20230727/iagam-avenir-teletravail-en.pdf>.

Kallinina,S.,Kushnarenko,O.(2022). Transformation of the World Labour Market in the Context of Globalization, *MRU*, DOI: 10.13165/PSPO-22-29-23.

Karaaslan,İ.(2021). Dünya’da ve Türkiye’de Emek Piyasalarında Dijitalleşme ve Kamu İstihdam Hizmetlerinin Rolü, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Volume: 19 Sayı/Issue: 2 Haziran/June 2021 ss. /pp. 173-193 İ. Karaaslan Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/yead.900370>.

Lévesque,C., Fairbrother,P., Roby,N.(2020). Digitalization and Regulation of

Work and Employment: Introduction, *Relations Industrielles / Industrial Relations*, Vol. 75, No. 4 (FALL 2020), pp. 647-659.

Lowe, G. S.(1998). The Future of Work Implications for Unions, https://www.researchgate.net/publication/272901142_The_Future_of_Work.

Lynn,T., Rosati,P., Conway,E., Werff,L.(2023). The Future of Work Challenges and Prospects for Organisations, <https://link.springer.com/series/16004>.

Makridis,C.A., Schloetzer, J.(2024). From Crisis to Norm: Remote Work Trends and Employee Engagement Across Industries, Occupations, And Geography, *NBER WORKING PAPER SERIES*, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w33315/w33315.pdf.

Maria,S., Purwinahyu, Fitriansyah, Rachmawaty,A., Aini,R.N.(2025). Artificial Intelligence and Labour Markets: Analyzing Job Displacement and Creation, *International Journal of*

Engineering, Science and Information Technology, 5 (2), 2025, pp. 290-296.

https://www.researchgate.net/publication/389800198_Artificial_Intelligence_and_Labor_Markets_Analyzing_Job_Displacement_and_Creation.

Matthews,P. Greenspan,S.(2020). Automation and Collaborative Robotics A Guide to the Future of Work,Apress. ISBN-13 (pbk): 978-1-4842-5963-4 <https://doi.org/10.1007/978-1-4842-5964-1>.

Mielke,S.(2021). In the Age of AI How AI and Emerging Technologies Are Disrupting Industries, Lives, and the Future of Work,NDP. ISBN 978-1-63730-434-1.

Miho, A., Borowiecki, M., Høj,J.(2023).Digitalisation and the labour market: Worker-level evidence from Slovenia, https://www.oecd.org/en/publications/digitalisation-and-the-labour-market-worker-level-evidence-from-slovenia_d2bb40db-en.html.

OECD.(2023). OECD Skills Outlook 2023 Skills for a Resilient Green and Digital Transition, https://www.oecd.org/en/publications/oecd-skills-outlook-2023_27452f29-en.html.

OECD.(2025). OECD Economic Outlook, Interim Report Steering through Uncertainty, https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-outlook-interim-report-march-2025_89af4857-en.html.

Popelo, O., Kychko,I., Tulchynska,S., Zhygalkevych,Z., Treitiak,O.(2021). The Impact of Digitalization on the Forms Change of Employment and the Labor Market in the Context of the Information Economy Development, IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, VOL.21 No.5.

ReWAGE.

(2023).

https://warwick.ac.uk/fac/soc/ier/rewage/news-archive/the_future_of_flexible_working_evidence_paper_20230830.pdf.

Reuter,J., Dias,M.F., Amorim,M., Mello,G., Souza,A., Encarnação,R.(2021). The Digital Labour Market – Competences for the Future Developed Through Games, https://www.researchgate.net/publication/353072877_THE_DIGITAL_LABOUR_MARKET_COMPETENCES_FOR_THE_FUTURE_DEVELOPED_THROUGH_GAMES.

Warhurst,C., Hunt,W.(2019). The Digitalisation of Future Work and Employment: Possible Impact and Policy Responses, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/205265/1/jrc-wplet201905.pdf>.

World Economic Forum (2025). Future of Jobs Report 2025, https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf.

Pedchenko,N.,Tul,S., Shkurupii,O., Deyneka,T., Flehantova,A.(2021). The Impact of Digitalization on Employment Transformation in Countries with Different Income Levels,DOI:10.18371/fcaptp.v4i39.241311.

Skedda.(2025). 2025 Stateofthe ModernWorkplace, [https://21986770.fs1.hubspotusercontent-na1.net/hubfs/21986770/Downloadables%20\(Gated\)/2025%20Modern%20Workplace%20Report%20PDF.pdf](https://21986770.fs1.hubspotusercontent-na1.net/hubfs/21986770/Downloadables%20(Gated)/2025%20Modern%20Workplace%20Report%20PDF.pdf).

Universities UK.(2023). Jobs of the future, <https://www.universitiesuk.ac.uk/sites/default/files/field/downloads/2023-08/jobs-of-the-future.pdf>.

The Conference Board of Canada.(2022). The Labour Market of Tomorrow Projections From the Model of Occupations,

Skills, and Technology (MOST), https://fsc-ccf.ca/wp-content/uploads/2022/10/FSC_the-labour-market-of-tomorrow_EN.pdf.

WHITESHIELD.(2025). The Global Labour Resilience Index 2025,<https://whiteshield.ai/wp-content/uploads/2025/01/global-labour-resilience-index-2025-.pdf>.

BÖLÜM 5

DİJİTAL FEMİNİZM VE WEB 3.0 TEKNOLOJİLERİ: KADIN AKTİVİZMİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE GELECEĞİ

Meltem KURTOĞLU ERDEN¹

Giriş

Dijital feminizm içerisinde bulunduğumuz iletişim-haberleşme teknolojisi ve araçlarının giderek geliştiği ve yayılım gösterdiği bir dünyada yeni bir aktivizm biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum sadece aktivizmi beraberinde getirmemiştir. Aynı zamanda, tüm dünyada kadınların kendi görüşlerini, ideolojilerini, ortaya çıkan sorunlara yaklaşımlarını ve bunların çözümüne ilişkin düşüncelerini paylaştığı yeni bir durum yaratmıştır. Bütün bunlar hem kadın aktivizminin hem de feminist düşüncenin küresel bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Özellikle kadın aktivizminin daha görünür olmasına ve uluslararası alanda kadınlar arasındaki bağların ve kadın

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0003 2438-438X

mücadelesinin güçlenmesine önemli bir katkı yapmıştır. Bunun yanında feminizmin ve feminist ideolojinin yayılımını ve geniş kadın kitleleri arasında popülerlik ve yaygınlık kazanmasını artırmıştır. Şüphesiz, bunların sadece iradi bir şey olduğu söylenemez. Bir başka ifadeyle, günümüzün bilgisayar-destekli dünyasında gelişmiş iletişim-teknoloji ve araçlarının toplumların gündelik hayatına hâkim olan, birey ve grupların deneyimlerinin ve ilişkilerinin temel bir unsuru olmaya başlayan, hatta kamusal tartışmaların ve çeşitli protesto biçimlerinin yeni bir uzamı olarak ortaya çıkan bu nesnel durum kadın hareketinin değişiminde önemli bir yapısal unsur olmuştur.

Dijital Feminizm Nedir?

Dijital feminizm, bir aktivizm biçimi ya da internet dünyasında feminizme ve feminist ideolojiye gösterilen bir sadakat/bağlılık olarak ifade edilebilir. Temelde internetin dünyamıza girişi ve yaygınlık kazanmasıyla büyük bir popülerite kazanmış olan 21. yüzyılın yeni olgularından biri olarak tarif edilir. Pek çok feminist teorisyen ve araştırmacı da dijital feminizmi son elli yılda feminizme gerçekleşen en önemli gelişme ve ilerlemelerden biri olarak görür (Daniels, 2016: 20-21). Çoğu zaman online feminizm olarak da kullanılan dijital feminizm dünyanın birçok bölgesinden insanın ideolojilerini paylaştığı geniş bir uzam olarak var olmasının yanında hızlı bir şekilde birçok yeni feminist meselenin tartışıldığı ve açıklığa kavuşturulduğu bir yer haline gelir.

Düşüncülerin hızlıca paylaşıldığı bir yer olmasının yanısıra bu dijital dünya *me too* gibi çeşitli hashtag'ların oluşturulmasıyla pek çok insanın destek, dayanışma ve tavsiyelerde bulunabileceği bir uzamın oluşmasını sağlar (Mendes & Ringrose, 2018: 239, 240-241). Özellikle bu hashtag feminizmiyle artık aslında görünmez olmayan ama insanların görmeyi reddettikleri şeyler artık görünür hale gelmeye başlamıştır. Twitter'da kullanılmaya başlanan hashtag'lerle yapılan feminist aktivizm, hashtag aktivizmi cinsiyetler arası eşitsizliklerin kaldırılması ve kadın mücadelesinin güçlenmesi bakımından giderek önemli hale gelen güçlü bir taktik olmaya başlamıştır (Alikılıç & Baş, 2019: 92). Dijital dünyanın sağladığı bu imkanlarla feminist hareket içerisinde ortaya çıkan bu yeni taktik kadın mücadelesinin güçlenmesi ve ulus-ötesi bir yayılım kazanması bakımından kadınlar için önemli bir mücadele aracı olmaya başlamıştır. Bunun hem feminist fikirleri daha geniş kitlelere ulaştırması hem de kadın dayanışmasının ve mücadelesinin küreselleşmesini sağlaması nedeniyle feminist hareket içerisinde bu durum dördüncü dalga olarak adlandırılmıştır (Mendes, Ringrose & Keller, 2019; Jouet, 2018; Alikılıç & Baş, 2019).

Bu dördüncü dalga feminizm olarak da adlandırılan bu feminizmin en önemli katkılarından biri hashtag aktivizminin üretimi olmuştur. Hashtag aktivizmi bir toplumsal meselenin paylaşılmasını ve bunun sosyal medyada etkileşime sokulmasını sağlamıştır. Birçok insan çeşitli hashtag'ler yaratarak başkalarının herhangi bir toplumsal sorunun ya da içerisinde bulunduğu hareketin

etkileşime girmesini mümkün kılan benzer hashtag'ler kullanmaya başlamıştır. Bu konuda dijital feminizmin, daha da önemlisi hashtag feminizminin fenomenal örneklerinden biri *#BringBackOurGirls* hashtag'idir. Bu hashtag, Nijerya'daki kız çocuklarının kaçırılmasına karşı bir yanıt olarak gelişti. Bu gelişmenin ardından bu hashtag çevrim-içi ve çevrim-içi olmayan dünya arasında çeşitli bağlantıların kurulmasını sağlayan siber toplulukların oluşmasını sağladı. 2014'te hashtag dört milyonu aşan bir kullanım içerisine girdi (BBC News, 2014). Bunun yanında, *#Me Too*, *#YouOkSis*, *YesAllWomen*, *#RapCultureIsWhen* düşmanlığı, kadın düşmanlığını, tecavüz kültürünü çevreleyen cinsiyetçi pratikleri, cinsiyetçi tacizleri ve gündelik hayattaki cinsiyetçiliği yeniden konuşmalarının önemli yollarından biri haline geldi (Mendes vd., 2019; 17). Özellikle *#Me Too* hareketi zor zamanlarda çeşitli dayanışma ağlarının kurulduğu ve farklı topluluk biçimlerinin inşa edilmesi sağlayan bir imkân tanıdı (Mendes & Ringrose, 2018).

Bu bağlamda Türkiye'deki kadın hareketinin de benzer eylem pratikleri içine girdiği görülmektedir. Doğrudan dijital ortamlar üzerinden gerçekleştirilen feminist eylemlere değinecek olursak, özellikle toplu taşıma araçlarında kadınların kişisel alanlarını korumaları için başlatılan, "Bacaklarını topla, yerimi işgal etme!"(*#yerimişgaletme*, *#bacaklarınııtopla*), Özge Can Aslan'ın öldürülmesi ardından başlatılan "*#SendeAnlat*", kadın cinayetlerine ilişkin farkındalık yaratmayı ve meclisin dikkatini bu probleme çekmeyi amaçlayan, "Kadın Katliamı Var!" (*#KadınKatliamıVar*) ve

yine birtakım politik söylem ve kararlara tepki olarak gündeme gelen “Benim Bedenim, Benim Kararım, Kürtaj yasaklanamaz” (#benimbedenimbenimkararım), “Diren Kakhaha” (#DirenKakhaha) eylemleri ilgili örnekler arasında sayılabilir (Aslan & Gül Ünlü, 2023).

Benzer şekilde 2019 yılında “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi’nin (İstanbul Sözleşmesi) kaldırılmasının gündeme gelmesiyle başlatılan “#İstanbulSözleşmesiYaşatır” ve 2020 yılında Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) 103. maddesi ile ilgili af girişimlerine karşılık başlatılan “#ÇocukİstismarınınAffıOlmaz” da çevrimiçi ortamlarda yürütülen dijital feminist eylemlerdendir (Aslan & Gül Ünlü, 2023). Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, günümüz dünyasında, dijital ortamlar, hem gündelik yaşamda meydana gelen gelişmelere tepki vermek hem de doğrudan çevrim içi araçlar yoluyla farkındalık oluşturarak kadınların seslerini duyurabilmek için kullandıkları, feminist eylemlerin gerçekleştiği önemli bir mecra haline gelmiştir

Dijital Feminist Pratiklerin İmkanları ve Sınırlılıkları

Dijital feminizmin kadın hareketinin güçlenmesinin önemli araçlarından biri haline geldiği görülmektedir. Kadınların dünyanın birçok bölgesinde aynı şeylerle karşı karşıya gelen kadınların desteğini alarak cinsiyetçi şiddete karşı sesini gittikçe yükselttiği hashtag’larda bu durum açık bir şekilde görülür. Ayrıca kadınlar bu

hashtag’lerde paylaşılan içerikler sayesinde birtakım desteklere, kaynaklara ve tavsiyelere ulaşabilir. Özellikle aktarılan mesajların hızı, geniş bir izleyici kitlesine erişimi sağladıkça toplumsal değişim olanağını güçlendirebilir (Noble & Tynes, 2016: 32-33). Toplumsal değişimle birlikte temelde bu dijital medyanın gelişimi dijital feminist hareket/feminizm açısından kadın aktivizminin güçlenmesinin yeni ve yaygın biçimde kullanılan yollarından biri haline geldi. Kadın hareketinin yeniden canlanmasına önemli bir katkı yapmıştır. Bunun olmasında kadınların özellikle çevrim-içi dünyada bu kadın aktivizminin güçlenmesini sağlayacak bir takım farklı eylem biçimlerini benimsemesi ve bunları kullanarak deneyimledikleri toplumsal sorunları daha görünür kılacak farklı stratejileri geliştirmelerini sağlamıştır. Mesela attıkları tweet’lerin ve/veya mesajların daha fazla görünür olması, okunması ve paylaşılması için bir takım tekno-kültürel üretimler içerisine girmişlerdir. Çevrim-içi dünyada genç kadınların ilgisini çekecek metinleri, çizimleri, fotoğrafları ve videoları kullanarak özgün anlatılar, hikayeler yaratırlar. Bu yüzden, dijital feminizmin güçlenmesi ve yeniden canlanmasında bu yoğun tekno-kültürel üretim temel bir rol oynar (Jouet, 2018: 141). Dijital feminizmin bir çerçeve kazanmasına önemli katkıları olan bu tekno-kültürel üretim metinlerden, çizimlerden, fotoğraflardan ve videolardan yararlanarak geliştirdiği stratejilerle toplumda dışlanan ve marjinalize edilen kadınların online platformlar sayesinde seslerini duyurabilmelerine ve sorunlarını paylaşabilmelerine bir imkân

tanımaktadır. Özellikle ana akım medyanın uzak durduğu cinsiyetçilik, transfobi, queer ve milliyetçilik gibi konuların tartışılması için katılımcı-kamusal bir alanın oluşumuna katkı yapmaktadır (Alikılıç & Baş, 2019: 92) Genel anlamda dijital feminizm ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni aktivizm biçimleri feminizme, feminist ideolojiye ve kadın hakları mücadelesine önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu feminist düşünce ve aktivizmler aynı zamanda yazılı-basın ve görsel medyanın erkek-egemen ve patriarkal ilişkilerinin dışında kadın hak ve özgürlüklerini içerisine alan pek çok meselenin ele alındığı ve tartışıldığı özgür ve katılımcı bir tartışma platformu ve uzamının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Dijital feminizm feminizme ve feminist hareket ve ideolojiye güçlü eklemeler ve katkılar yapmış olsa da bazı dezavantajlı durumlar yaratabilir. Bunların arasında en önemlilerinden biri dezenformasyonun kolay bir şekilde yeniden üretilmesi ve yayılması meselesidir (Daniels, 2016: 21-22). Bir ikincisi, dijital feminizm çok kapsayıcı olamayabilir. Dijital feminizme katılırken özellikle siyasal, ekonomik ve sosyal nedenlerle çevrim-içi olamayan insanları bu sürece dahil etmek ve hatırlamak son derece önemli bir noktadır. Çünkü dijital feminizm çevrim-içi olan ve olmayan insanlar arasında güçlü bir bağlantı kurduğunda ve bu her iki dünyanın insanın dayanışma içerisinde birlikte çalıştığı en güçlü olacaktır (Mendes & Ringrose, 2018: 119). Belki de dijital feminizm için en tehlikeli ve ciddi sonuçları beraberinde getirebilecek şeylerden bir diğeri de troll müdahaleleridir. Sosyal medyanın en

bilindik ve karanlık yüzleri olan troll gruplar ve onların faaliyetleri dijital feminizm için en ciddi tehditlerden biridir. Sosyal medyanın troll grupları, bu isimsiz ve tanınmayan yüzleriyle bu çevrim-içi feministleri alaşağı etmeye çalışacak zorbalılar olacaktır. Bu troll grupların eleştirileri hiçbir zaman sosyal medya aktivizmine dahil olan feministlerin paylaşmış oldukları maddi şeylerle hiçbir şekilde ilişkili olmayacaktır. Daha ziyade, bu feministlere kişisel olarak saldırmayı amaçlayacaklardır (Jackson, 2018: 39-45). Bu noktada bazı çalışmalar ve araştırmalar online aktivizmin çok da önemli ve etkili olmadığını düşünmekte ve bu harekete ‘slaktivizm’ demektedir. ‘Slaktivizm’, siyasi kararlarda online aktivizmin etkisinin çok az olduğu veya olmadığını, daha etkili yöntemlerden dikkatlerin uzaklaştırılmasını ifade eder. Bunun yanında dijital ortamlar feminizmin savunulmasına ve yayılmasına fayda sağlarken aynı zamanda feminizm karşıtlığının ve mizojininin yayılmasına da sebep olur. Ve şüphesiz, internete erişimi olmayan milyonlarca insanın feminizm hakkında farkındalığının bu yollarla sağlanamaması da bir başka önemli sonuç ve ortaya çıkan eksikliktir (Alıkılıç & Baş, 2019: 92). Bütün bunlara rağmen dijital feminizm toplumsal değişimin yanı sıra toplumsal hareketleri yaratmanın etkili bir aracı olduğu için son derece önemlidir. Kadınların başkalarının baskı ve zorbalıkları olmaksızın düşünce ve hikayelerini paylaşabileceği bir uzam yaratır. Ancak yine de, daha öncesinde belirtildiği gibi siyasal, finansal ve toplumsal bir takım nedenlerle bazı insanların internet erişimine ve çevrim-içi uygulamalara

ulařamayacađı dűřűnűlerek bunun dijital feminizmin geniř kitlelere ulařmasını ve yayılmasını engellediđi de unutulmamalıdır.

Web 3.0 Teknolojileri ve Dijital Feminizm

Web 3.0 teknolojilerine gelene kadar olan sűreci anlamak için Web 1.0 ve Web 2.0 teknolojilerini irdelemek gerekmektedir. İnternetin ilk yaygınlařması ile beraber, insanlar bilgilere web siteleri aracılıđıyla tek yűnlű olarak ulařabiliyordu. Kullanıcılar ise, bu sitelerdeki bilgilere arama motorları űzerinden ya da benzeri kanallardan tek taraflı ulařabiliyorlardı. Kısaca Web 1.0, webin etkileřimsiz ilk halidir diyebiliriz. Ancak internetin geliřimi ile beraber, kullanıcının da katılımını műmkűn kılan web siteleri ortaya çıkmıřtır. Bu sitelerdeki içeriđin bir kısmını kullanıcılar kendileri oluřturmaya bařlamıřtır. Bu deđiřime ise Web 2.0 denilmektedir. Web 2.0 teknolojilerinde kullanıcılar arasında etkileřim karřılıklıdır. Web 3.0 ise internetin űűncű neslidir denebilir. Web 3.0 verilerin makineler tarafından anlařılabildiđi, yapay zeka, blokzincir, semantik web, nesnelerin interneti (IoT) ve merkeziyetsiz sistemler gibi teknolojilerle desteklenen yeni nesil bir internet anlayıřı olarak tanımlanabilir. Web 3.0 teknolojileri, yapay zekâ ile desteklenen, makine űđrenimi sayesinde sűrekli kendini yenileyebilen, kullanıcı gizliliđini űn planda tutan, merkezi olmayan yapılarla çalıřan ve blokzincir ile ű biliřim teknolojilerine dayanan űűncű nesil internet hizmetleri olarak tanımlanmaktadır (Treleaven et al., 2022).

Web 3.0 ile birlikte internet, sadece bilgi sunan bir platform olmaktan çıkarak, verileri tıpkı insanlar gibi anlayabilen ve yorumlayabilen akıllı bir sisteme dönüşmektedir (Koçak, 2023). Bu teknolojiler sayesinde yapay zekâ, kullanıcıların ihtiyaçlarına göre anlamlı içerikler üretilip bunları etkili biçimde sunabilmektedir. Veriler, makinelerin anlayabileceği biçimde yapılandırılarak depolanmakta; böylece dijital ortamda daha kişiselleştirilmiş ve sezgisel bir deneyim mümkün hâle gelmektedir. İnternet teknolojileri üzerine çalışan uzmanlar, bu yeni paradigma sayesinde çevrimiçi yaşamın daha kolay, akıllı uygulamalar sayesinde ise kullanıcı dostu bir yapıya kavuşacağını belirtmektedir. Gelişmiş arama algoritmaları ve içerik filtreleme sistemleri, bireylerin gereksinim duydukları bilgilere daha hızlı ve doğrudan ulaşmalarını sağlamaktadır (Silva et al., 2018; Akt: Koçak, 2023).

Teknolojide meydana gelen değişimlerle birlikte dijital feminizmin de yeni bir aşamaya geçtiğini söylemek mümkündür. Web 1.0 ile beraber, kadınlara dair bilgilerin dijital ortamlara taşınması başladı ama katılım sınırlıydı. İlk dijital feminist arşivler ve blogların bu dönemde oluşmaya başladığı söylenebilir. Web 2.0 ile birlikte sosyal medya platformları, mobil teknolojiler ve bulut bilişim gibi teknolojilerin gelişmesiyle etkileşim de artmaya başladı. Özellikle, facebook, youtube ve twitter gibi dijital mecraların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte hashtag feminizmi ile birlikte çevrimiçi ortamda mücadele kampanyaları bu dönemde ortaya çıktı. Dijital aktivizm arttı ve çevrimiçi kadın toplulukları

kuruldu. Görünürlük arttı ama aynı zamanda dijital şiddet ve troller gibi sorunlar da görünür olmaya başladı.

Web 3.0 teknolojilerinin gelişmesi ile beraber merkeziyeti olmayan, kullanıcı temelli veri yönetim sistemleri, semantik web, yapay zekâ destekli etkileşimler ve blokzincir teknolojileri gündeme gelmektedir. Web 3.0 teknolojileri, verilerin daha mantıklı ve anlamlı bir şekilde sunulmasını olanaklı kılmaktadır. Bunun yanı sıra yapay zekâ destekli platformların, bireylerin ihtiyaçlarına uygun çözümler sunmaktadır. Web 3.0'ın sunduğu bu olanaklar, feminist hareket açısından yeni stratejiler, örgütlenme biçimleri ve farklı ifade alanları da yaratabilmektedir. Bu teknolojiler sayesinde kadınlar, dijital kimliklerini daha güvenli ve anonim biçimde oluşturabilir, kendi içeriklerini merkezi olmayan platformlarda sansürsüz bir şekilde paylaşabilir. Daha güvenli ve sansürsüz çevrimiçi ortamlar ile kadınlar arasında küresel dayanışma ağlarının güçlenmesi sağlanabilir. Katılımcı topluluklar ve dijital kooperatifler aracılığıyla kadınların ekonomik olarak güçlenmesine olanak sağlayabilir. Ancak erişim eşitsizlikleri ve teknoloji okuryazarlığı konusunda hala ciddi sorunlar olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç olarak, Web 3.0 teknolojileri, dijital feminizme yeni ifade alanları, katılımcı örgütlenme modelleri ve güçlenme stratejileri kazandırmakta; böylece kadın hareketinin uluslar ve

uluslararası alanda, kapsayıcı ve çoğulcu niteliğinin derinleşmesine önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

Dijital feminizm, günümüzde kadın hakları mücadelesinin önemli bir ayağını oluşturan ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde etkili bir rol oynayan yeni nesil bir aktivizm biçimidir. Özellikle sosyal medya platformları, hashtag kampanyaları ve dijital içerik üretimi sayesinde kadınların yaşadıkları sorunları görünür kılmalarına, destek ağları oluşturmalarına ve kamuoyunu harekete geçirmelerine olanak tanımaktadır. Dördüncü dalga feminizm olarak da adlandırılan bu feminizm biçiminin temel dinamiklerinden biri olan bu dijital pratikler, kadınların kolektif sesini hem yerel hem de küresel ölçekte duyurabilmelerini mümkün kılmaktadır.

Ancak dijital feminizmin sunduğu bu olanakların yanında, çevrimdışı kadınların görünmezliği, dijital eşitsizlikler, çevrimiçi şiddet, trolleme ve bilgi kirliliği gibi çeşitli yapısal tehditler de mevcuttur. Ayrıca aktivizmin yalnızca sosyal medya temelli yürütülmesi, zaman zaman “slaktivizm” eleştirileriyle karşı karşıya kalmakta; çevrimdışı politik mücadelelerle bütünleştirilmediğinde etkisizleşme riski taşımaktadır.

Bu noktada Web 3.0 teknolojileri, dijital feminizmin dönüşümünde yeni bir aşamayı temsil edebilir. Blokzincir, merkezi olmayan sistemler ve yapay zekâ temelli içerik yönetim sistemleri gibi araçlar, feminist mücadelelerin şeffaf, güvenli, katılımcı ve merkezsiz bir yapıda ilerlemesine olanak sunmaktadır. Dijital

feminizmin geleceği, teknolojiyi yalnızca bir araç olarak değil, aynı zamanda etik ve politik bir zeminde dönüştürme potansiyeliyle birlikte düşünölmelidir. Bu dönüşüm, kadınların sadece dijital alanda var olmalarını değil, aynı zamanda bu alanları dönüştürmelerini de mümkün kılacaktır.

Kaynakça

"#BBCtrending: Five facts about #BringBackOurGirls". BBC News. May 2014

Alikılıç, Ö. & Baş, Ş. (2019). "Dijital Feminizm: Hashtag'ın Cinsiyeti", *Fe Dergi*, 11(1): 89-111

Aslan, F., & Gül Ünlü, D. (2023). Feminist aktivizmin sesinin duyurulması sürecinde yeni medya: Olanaklar ve engellere dair uzman görüşleri üzerinden bir değerlendirme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 38, 6–29. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.1209455>

Daniels, J. (2016). "The Trouble with White Feminism: Whiteness, Digital Feminism, and the Intersectional Internet". *Gender and Women's Studies: Critical Terrain*. 2: 404–413. (City University Of New York).

Jackson, S. (2018). "Young feminists, feminism and digital media". *Feminism & Psychology*, 28(1): 32–49. <https://doi.org/10.1177/0959353517716952>

Jouet, J. (2018). "Digital Feminism: Questioning the Renewal of Activism", *Journal of Research in Gender Studies*, 8 (1): 133-157

Koçak, D. (2023). Web 1,0'dan Web 3,0'a Metaverse'ün Gelişimi ve Sunduğu Fırsatlar, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7 (2), 97-113.

Mendes K. & Ringrose, J. (2018). "#MeToo and the promise and pitfalls of challenging rape culture through digital feminist activism". *European Journal of Women's Studies*. 25(2): 236–246. doi:[10.1177/1350506818765318](https://doi.org/10.1177/1350506818765318)

Mendes, K., Ringrose, J. & Keller, J. (2019). *Digital Feminist Activism: Girls and Women Fight Back Against Rape Culture*. (Oxford University Press)

Noble, S. U. & Tynes, B. M. (2016). *The Intersectional Internet: Race, Sex, Class, and Culture Online* (New York: Peter Lang Publishing)

Treleaven, P. Greenwood, A. Pithadia, H. & Xu, J. (2022). Web 3.0 Tokenization and Decentralized Finance (DeFi). *SSRN Electronic Journal*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4037471> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4037471>

BÖLÜM 6

MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK: KAVRAMSAL TEMELLER, KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE’DEKİ UYGULAMA MODELLERİ

GİZEM GÜVEN¹
MUHAMMET CEVAT ACAR²

Giriş

Günümüz dünyasında bireylerin sadece bedensel ve zihinsel değil, aynı zamanda manevi iyilik hâllerinin de korunması ve desteklenmesi, ruh sağlığı alanında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları bireylerin anlam arayışlarını, içsel kaynaklarını keşfetmelerini ve yaşamın zorluklarıyla baş etme becerilerini geliştirmelerini destekleyici bir yapı sunmaktadır. Üniversite dönemi ise bireylerin değer sistemlerinin şekillendiği, dini ve manevi yönelimlerinin daha belirgin hâle geldiği, aynı zamanda gelecek yaşamlarına yön verecek kararlar aldıkları kritik bir dönemdir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, 0009-0000-7437-4695, gg140954@gmail.com

² Doçent, Mardin Artuklu Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, 0000-0002-4222-3101, mcacar@artuklu.edu.tr

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin din ve manevi yaşamla ilgili sorunlarını çözmelerine yardımcı olmayı amaçlayan bir hizmettir. Uzman danışmanlar, bireylerin dini inançları ve değerleri doğrultusunda rehberlik ederek yanlış anlamaları düzeltir, içsel huzur sağlamaya ve yaşam sorunlarıyla başa çıkmalarına destek olurlar. Bu süreç, yalnızca dini bilgi aktarımıyla kalmayıp, bireylerin duygusal ve psikolojik durumlarına da katkıda bulunarak anlam arayışlarını destekler (Yılmaz, 2012, s. 59). Böylece, bireylerin kendilerini daha iyi tanımalarına ve manevi yolculuklarında sağlam adımlar atmalarına yardımcı olurlar, bu da onların yaşam kalitelerini artırır. Manevi danışmanlık, kişisel gelişim ve ruhsal tatmin için önemli bir araçtır ve dinin rehberliği eşliğinde, birçok insan için sağlıklı bir yaşam sürmelerine katkıda bulunur.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR), bireylerin dini yaşantılarındaki zorlukları ele alarak ruhsal ve sosyal yönlerini güçlendiren bütüncül bir süreçtir. Bu hizmet, bireylerin kendini gerçekleştirme yolculuklarında anlam arayışlarını destekleyerek, yaşam düzenlerini yeniden inşa etmelerine ve sosyal çevreleri ile sağlıklı bir denge kurmalarına yardımcı olur. Sonuç olarak, MDR, bireylerin içsel huzur bulmalarına ve dışsal ilişkilerde tatmin sağlamalarına katkı sunmaktadır (Kula, 2016, s. 45). Bu süreç, bireylere sadece manevi bir rehberlik sunmakla kalmaz, aynı zamanda günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmelerinde onlara güç ve cesaret vererek, yaşam kalitelerini artırır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları, antik dönemlerden günümüze kadar insanların yaşam anlamını ve ruhsal huzurunu sağlama çabasında önemli bir yer tutar. Din adamları ve spiritüel liderler, topluluklara rehberlik etmiş, ancak profesyonel hale gelmesi 1930'larda Amerika'da mümkün olmuştur. Bu süreç, psikolojik danışmanlıkla benzerlikler taşır; güven temelli bir ilişki, saygı ve empatik dinlemegibi ilkeler ön plandadır. Ancak

manevi danışmanlık, dini inanç ve pratikleri de dikkate alarak manevi destek sağlama amacı taşımaktadır (Ceylan ve Özaydın, 2020, s. 288). Bu sayede, kişisel ve ruhsal sorunlara dini bir bakış açısıyla yaklaşarak, danışana derin bir anlam katabilir ve ruhsal bir rehberlik sunabilirler. Böylece hem psikolojik hem de manevi boyutları harmanlayarak danışanın bütüncül bir iyileşme sürecine girmesine yardımcı olurlar.

Antik çağlardan beri ruhsal hastalıklar, toplumlar tarafından genellikle doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiş ve şamanlar veya din adamları gibi dini figürler, iyileşme süreçlerinde önemli roller üstlenmiştir. Hastalıkların sosyal dışlanma yerine, toplu ritüellerle bağışlanma ve iyileşme beklentisi yaratması, dinin yanı sıra kültürel dinamiklerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Tarih boyunca ruhsal rahatsızlıklar, toplumsal inançlar ve değerlerle iç içe evrilmiş, bu da ruhsal sağlık anlayışının sosyal bağlamla ne denli ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Koç, 2012, s. 208). Bu durum, antik çağlardan günümüze ruhsal rahatsızlıkların algılanışı ve tedavi yöntemleri üzerine yapılan tartışmaların zenginliğini ve çeşitliliğini artırmıştır.

19. yüzyılın sonlarından itibaren bilim dünyası manevi danışmanlık ve rehberliğe ilgi göstermeye başlamış, bu süreçte ruhsal sağlık alanındaki gelişmelerle manevi destek ihtiyaçları daha fazla anlaşılır olmuştur. 20. yüzyılda manevi danışmanlık, psikolojik danışmanlık ve sosyal hizmetlerle entegre olarak daha bütünsel bir yaklaşım sunmaya başlamıştır. Bu entegrasyon, bireylerin ruhsal ve duygusal iyilik hallerini desteklemekte önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle stres ve belirsizlik dönemlerinde manevi danışmanlar, bireylerin içsel kaynaklarını keşfetmeleri için yardımcı olmaktadır (Kılınçer, 2017, s. 39). Böylece, manevi danışmanlık alanı, bireylerin ruhsal sağlığını destekleme amacıyla daha profesyonel bir kimlik kazanmış ve klinik uygulamalarda önemli bir yere sahip olmuştur. Bugün, manevi danışmanlık; bireylerin yaşamlarında

anlam bulmalarına, kişisel geçiş dönemlerini sağlıklı bir şekilde atlatmalarına ve ruhsal dengeyi sağlamalarına yardımcı olan kritik bir süreç haline gelmiştir.

Hristiyanlık tarihinde, kiliseler manevi ve duygusal rehberlikte önemli bir rol oynamış, pastörler bireylerin içsel çatışmalarını çözmelerine ve ruhsal destek bulmalarına yardımcı olmuştur. İlk dönemlerden itibaren, bu liderler topluluklarına ahlaki ve manevi değerler sunarak, inananların kimlik sorgulamalarında ve ruhsal sağlıklarını geliştirmelerinde kritik bir işlev görmüşlerdir. Bu danışmanlık, dinin bireyler üzerindeki dönüştürücü etkisini pekiştirmiştir (Uygur, 2017). Bu bağlamda, ruhsal danışmanlık uygulamaları, Hristiyanlıkta tarihsel olarak köklü bir sosyal hizmet biçimi olarak öne çıkarak, toplumsal ve bireysel iyilik hali üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Böylece, kiliseler aracılığıyla sağlanan bu destek, bireylerin manevi yolculuklarında önemli bir mihenk taşı oluşturarak, inanç ve yaşam arasında derin bağlar kurmalarına olanak tanımıştır.

"*Pastor*" kelimesi, Latince kökenli bir terim olup, köken olarak "*çoban*" anlamına gelmektedir. Eski Roma'da tarım toplumlarının yaygın olduğu dönemde, hayvan sürülerini güden ve yönlendiren kişilere "*pastor*" adı verilirdi. Bu terim, zamanla daha geniş bir anlam kazanarak manevi önderlik ve rehberlik eden bireyleri tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Hristiyanlıkta, pastor terimi, sadece fiziksel bir liderlikten ziyade, ruhsal bir rehberlik görevini de üzerine almış bir figürü simgeler. Pastorluk, topluma, inananlara rehberlik etmek, onlara moral ve manevi destek sunmak gibi önemli bir sorumluluk taşır. Bir pastor, cemaatinin ruhsal gelişimini sağlamak, onlara değerli hayat dersleri vermek ve zorluklar karşısında yol gösterici olmak amacıyla görev yapar. Bu bağlamda, pastörler, topluluk içinde güvenilir birer danışman ve lider olarak kabul edilirler. İyi bir pastor, yalnızca dini öğretileri aktarmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal sorunlara duyarlı,

empatili bir yaklaşım sergileyerek insanlara yardım etmeye çalışır (Uğurlu ve Ege, 2018, s. 1060). Bu nedenle, "*pastor*" terimi, sadece bir meslek alanını değil, aynı zamanda insanlara hizmet etme ve toplumu yönlendirme misyonunu da ifade eder.

Batı'da manevi danışmanlık, çeşitli dini ve felsefi geleneklerin etkileşimiyle gelişmiştir. 1900'lerin başında psikoloji ve din bilimleri arasındaki bağlantılar, manevi danışmanlığın modern bir disiplin olarak evrilmesine yol açmıştır. Psikologlar, bireylerin manevi ihtiyaçlarını anlamada ruhsal sağlık ve varoluşsal sorunlarla başa çıkmada manevi yönelimlerin önemini vurgularken, din bilimcileri de farklı dinlerin bireyler üzerindeki etkilerini araştırarak bu alanı zenginleştirmişlerdir. Böylece manevi danışmanlık, hem dini rehberlik hem de psikolojik destek sunan bir alan haline gelmiştir (Baş, 2017, s. 162). Günümüzde, bu disiplin insanlara yaşamlarında karşılaştıkları çeşitli zorlukları aşmalarına, ruhsal ve manevi büyümelerini desteklemelerine ve derin bir öz farkındalık kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Böylece manevi danışmanlık hem ruhsal sağlığın korunması hem de bireylerin dini inançlarının entegrasyonu açısından önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

Son yıllarda Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri önemli bir gelişim göstermiştir. 1983'te cezaevlerinde başlatılan cezaevi vaizliği uygulaması, tutuklu ve hükümlülerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve topluma kazandırılmalarına yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştur. Cezaevi vaizleri, mahkumlara dini rehberlik sunarak moral ve sosyal uyum süreçlerine katkıda bulunur. Ayrıca, 2003'te kurulan Aile ve Dini Rehberlik Büroları, ailelerin manevi boşluklarını gidermeye ve toplumsal huzuru sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu bürolar, çatışmaları çözmeye ve bireylerin manevi yönlerini güçlendirmeye odaklanmaktadır (Demirtaş, 2019, s. 11). Böylece, Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri bireylerin ve

toplulukların ruhsal ve sosyal gelişiminde önemli bir rol oynamaya başlamış, manevi destek arayışının toplumda artmasına yol açmıştır. Bu çalışmalar, toplumda dini ve manevi değerlerin yeniden ön plana çıkmasına, bireylerin kişisel gelişimlerine katkıda bulunmaya ve toplulukların dayanışma içinde olmasına yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, manevi danışmanlık ve rehberlik, hem bireylerin hayat kalitesini artırmakta hem de toplumun genel huzuru için önemli bir yapı taşı oluşturulmaktadır.

Manevi danışmanlık uygulamaları 1995'te başlamış olup, hastaların moral ve motivasyonunu artırmayı hedefler. Danışmanlar, bireysel sohbetlerle ruhsal destek sunarken kutsal metinlerden de yararlanmışlardır. Ancak yanlış anlamalar ve uygulama hataları nedeniyle Danıştay, bu hizmetleri geçici olarak durdurmuştur. Bu olay, sağlık sistemindeki manevi destek hizmetlerinin gözden geçirilmesi ve etik standartların yeniden belirlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Altaş, 1999, s. 600). Böylece, hem hastaların manevi ihtiyaçlarını daha sağlıklı bir şekilde karşılamak hem de toplumsal güveni artırmak amacıyla, manevi danışmanlık hizmetlerinin daha sistematik ve etkili bir şekilde sunulması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

MDR hizmeti, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sunulan manevi destek hizmetidir. Bu hizmet, hastaneler, hapishaneler, yaşlı bakım evleri, sevgi evleri ve KYK yurtları gibi çeşitli kurumlarda ihtiyaç sahibi bireylere yöneliktir. Manevi danışmanlar, hastalara ve mahkûmlara duygusal destek sağlayarak onları güçlendirirken, yaşlı bireylere yalnızlıklarını aşmalarında yardımcı olur. Sevgi evlerinde yaşayan çocuklara ise aile değerlerini hatırlatarak duygusal destek sunulmaktadır (Baygeldi, 2018, s. 8). Ayrıca, KYK yurtlarında kalan gençler de öğrenim hayatının getirdiği stres ve zorluklar karşısında manevi danışmanların desteğiyle iç huzuru bulmaya çalışmaktadır. Bu şekilde, MDR hizmeti sadece bireylerin manevi ihtiyaçlarını

karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren önemli bir unsur haline gelmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin ruhsal sağlığını güçlendirmeye yönelik önemli bir hizmettir. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı, uzman yetiştirmek için seminerler ve eğitim programları düzenlemekte, katılımcılara manevi rehberlik, etik, psikolojik destek ve ruhsal sorunlarla başa çıkma teknikleri öğretilmektedir. Ayrıca üniversitelerde bu alanda yüksek lisans programları sunulmaktadır. Ancak, sürdürülmesi gereken daha fazla bilimsel çalışma ve uygulamalı deneyim paylaşımı gerekmektedir (Aydın ve Üzümlü, 2023, s. 2010-2011). Bu bağlamda, akademik iş birlikleri, saha araştırmaları ve bireylerin ihtiyaçlarına yönelik özelleştirilmiş programlar geliştirilmesi, manevi danışmanlığın etkinliğini artıracak ve toplumda manevi sağlık bilincini yaygınlaştıracaktır.

Manevi danışma ve rehberlik, bireylerin ruhsal ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için psikolojik danışma yöntemlerinden yararlanarak, içsel yolculuklarını desteklemeyi amaçlar. Bu süreç, bireylerin manevi değerlerini ve yaşam felsefelerini göz önünde bulundurarak, psikolojik durumlarıyla birlikte manevi kimliklerini de değerlendirir. Sonuç olarak, insanın ruhsal boyutunu keşfederek, anlam ve denge kazanmalarına yardımcı olur (Şimşek, 2019, s. 23). Sonuç olarak, manevi danışma, bireylerin sadece ruhsal ve duygusal sorunlarını ele almakla kalmayıp, onların manevi gelişimlerini de teşvik eden önemli bir destek mekanizmasıdır. Bu nedenle, bireylerin kendilerini keşfetmeleri ve içsel huzurlarını bulmaları için manevi danışmanlık süreci vazgeçilmez bir role sahiptir.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberliğin Farkı

Dini/manevi danışmanlık, bireylerin hayat dinamiklerini fark etmeleri ve anlam kaynaklarını keşfetmeleri için destek sunar. Zor

zamanlar geçirenler, hastalar, engelliler ve bağımlılar gibi kişiler, manevi rehberlik aracılığıyla içsel bir yolculuğa çıkarak anlam arayışında bulunurlar. Gençler ve yaşlılar gibi kritik süreçteki bireyler de manevi denge arayışındadır. Bu danışmanlık, bireylerin öz farkındalık geliştirmelerine, duygusal yüklerini hafifletmelerine ve sosyal bağlarını güçlendirmelerine yardımcı olur. Böylece, manevi danışmanlık, ruhsal destek sağlarken yaşam dinamiklerini yeniden şekillendirme fırsatı sunan kapsamlı bir süreç haline gelmektedir (Peker, 2017).

“Pastoral care” ve “pastoral counselling”, ruhsal destek süreçlerinde tamamlayıcı, ancak farklı odaklara sahip iki kavramdır. “Pastoral care”, bireylerin ve toplulukların manevi ihtiyaçlarına genel destek sunarken, ruhsal sağlık ve toplumsal bağları önemser ve günlük yaşam zorluklarında rehberlik sağlar. **Pastoral counselling** ise daha derinlemesine bireysel sorunları çözmeye, kişisel gelişimi teşvik etmeye yönelik yapılandırılmış bir yaklaşım sunar. İki kavram, ruhsal sağlık ve refah için kritik bir öneme sahip olup, birlikte kullanıldıklarında zengin ve kapsamlı bir yardım süreci oluşturur (Söylev, 2020).

Bireyin inanç ve değerler sistemini tanınması, günlük yaşamındaki sorunlarla başa çıkabilmesi için kritik öneme sahiptir. Manevi danışma hizmetleri, bu süreçte bireylere destek sunarak içsel huzur ve denge bulmalarına yardımcı olur. Danışmanlar, inanç sistemine saygılı ve çeşitli dinlerin dinamiklerini anlayan kişiler olmalıdır. Günümüzde bu hizmetler, farklı inanç ve kültürleri kapsayacak şekilde genişlemiş, pastoral psikoloji olarak adlandırılan bir alan oluşturmıştır. Böylece bireylerin manevi yönlerini keşfetmeleri ve ruhsal sorunlarıyla başa çıkmaları için önemli bir kaynak sağlanmaktadır (Cebeci, 2016).

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Kuramsal Yaklaşımlar

Din ve maneviyat, tarih boyunca insan davranışları ve duygusal yaşamlarıyla etkileşim içinde olmuştur. Ancak, psikoloji bilimi bu konulara uzun süre ilgi göstermemiştir. 1976'da Amerikan Psikoloji Derneği'nin Din Psikolojisi bölümünü kurmasıyla bir başlangıç yapılmış, ancak 1980'e kadar kapsamlı çalışmalar eksikti. Erken dönem araştırmaları genellikle seküler bir bakış açısına odaklanmış, dindarlığın ruh sağlığı ve sosyal etkileşimler üzerindeki etkileri ihmal edilmiştir. Sonuç olarak, dindarlığın psikolojik yönlerinin incelenmesi, bireylerin ruh sağlığı ve duygusal durumları açısından önemli bir alan haline gelmiştir (Paloutzian ve Park, 2013, s. 30). Bu nedenle, din ve maneviyat üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin içsel deneyimlerini ve toplumsal ilişkilerini aydınlatmak için kritik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yirmi beş yılda din psikolojisi alanında yaşanan dönüşümler, araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesiyle derinleşmiş ve önemli bir literatür oluşturmuştur. Araştırmalar, bireylerin dini inançlarının psikolojik sağlık, toplumsal bağlılık ve sosyal destek üzerindeki etkilerini ortaya koymuş; bu etkileşim, modern psikoloji ile din psikolojisi arasında yeni yaklaşımların gelişmesini sağlamıştır. Sonuç olarak, din psikolojisi, hem akademik hem de uygulama açısından bireylerin yaşam kalitesini artırmada kritik bir araç haline gelmiştir (Hillo, 2013, s. 105). Sonuç olarak, din psikolojisindeki bu gelişmeler, disiplinin daha geniş bir yönde ilerlemesine ve toplumsal problemler için çözüm önerileri getirme potansiyelinin artmasına olanak tanımaktadır. Bu perspektif, din psikolojisinin günümüz dünyasında nasıl kritik bir rol oynayabileceğine ve bireylerin ruhsal bienestarları üzerinde nasıl etkili olabileceğine dair yeni ufuklar açmaktadır.

Günümüzde psikologlar, dini inanç ve ritüellerin bireylerin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini inceliyor. Dini inançlar, hayata anlam katmanın yanı sıra sosyal destek sağlayarak topluluk oluşturmada önemli bir rol oynuyor. Ritüeller, stresle başa çıkmada,

kaygı ve depresyon gibi ruhsal sorunlarla mücadelede etkili olup kişilere huzur ve güven hissettiriyor. Ayrıca, dini inançlar bireyleri daha umutlu ve iyimser hale getirerek ruhsal sağlık üzerinde olumlu etkiler yaratıyor. Manevi destek, zorlu yaşam koşullarında dayanıklılık kazandırarak ait olma hissini artırıyor ve bu da bireylerin genel mutluluğunu destekliyor (Abu-Raiya, 2016, s. 59). Bu bağlamda, dinin sunduğu manevi ve sosyal destek, insan yaşamının çeşitli zorluklarıyla başa çıkmada kritik bir unsurdur ve dikkate alınması gereken önemli bir araştırma alanı ortaya koymaktadır.

Maneviyat ve din psikolojisi, araştırmacılar için önemli bir meseledir; ancak mevcut veri zenginliğine rağmen, sağlam bir kuramsal çerçeve oluşturmakta zorlanılmaktadır. Maneviyatın doğası, teorik temelleri ve kaynakları hakkında net yanıtlar bulunmamakta. Araştırmacılar, maneviyatı genellikle doğal bir fenomen olarak ele alarak biyolojik, psikolojik ve sosyokültürel boyutları incelemektedir. Bazıları bunu biyolojik evrim ve sinir sistemi ile ilişkilendirirken, diğerleri psikolojik ve sosyokültürel faktörlere vurgu yapmaktadır. Bu farklı görüşler, maneviyatın insan deneyimindeki yeri üzerine zengin tartışmalar oluşturmakta ve yeni teorik keşifler için zemin hazırlamaktadır (Hay ve Socha, 2005, s. 589). Sonuç olarak, maneviyatın doğasına dair daha sistematik bir kuramsal çerçeve oluşturulması, hem bu alandaki bilimsel bilgiyi derinleştirecek hem de insan psikolojisinin ve kültürel dinamiklerin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunacaktır.

Maneviyat ve manevi danışmanlık alanında yapılan çalışmaların kuram ve teorik temellerini anlamak, araştırmacılar için oldukça kritiktir. Bu bağlamda maneviyat ve manevi danışmanlık alanında çalışma yapacak olan araştırmacılara, din ve maneviyatın iç içe geçtiği kuramlar ve terapi yöntemleri önemli bir rehberlik sunmaktadır. Manevi danışmanlık, bireylerin ruh hallerine, inançlarına ve yaşam deneyimlerine ışık tutarken, dini bakım ve

danışmanlık (pastoral care and counselling) ya da dini danışmanlık (pastoral counselling) olarak adlandırılan pastoral psikoloji alanı da bu bağlamda belirleyici bir rol oynamaktadır. 1900'lü yıllarda Anton Boisen tarafından başlatılan bu yaklaşım, din ile psikolojiyi bir araya getirerek bireylerin manevi ihtiyaçlarını anlamayı hedeflemiştir. Özdoğan'a (2006, s. 128) göre pastoral psikoloji, cemaatin dini sorumlusunun, cemaat veya kilise üyelerine sağladığı manevi destek, yardımlar ve tavsiyelerle şekillenmektedir. Başlangıçta büyük ölçüde Hristiyanlık temelinde gelişen pastoral psikoloji, zamanla farklı dinleri ve manevi pratikleri de kapsayacak şekilde genişleyerek evrensel bir yaklaşım haline dönüşmektedir. Bu genişleme, dinler arası diyalog ve kültürel çeşitliliği anlama açısından da zengin bir alan sunarken, araştırmacılar için dini inançların bireylerin psikolojik ve manevi yaşamlarına etkilerini incelemek adına birçok fırsat sağlamaktadır. Böylelikle, manevi danışmanlık sadece inanç sistemlerini değil, aynı zamanda bu sistemlerin bireylerin yaşamlarına olan etkilerini de derinlemesine analiz etme imkanı vermektedir.

Ülkemizde dini danışmanlık, pastoral psikoloji temelli olarak bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. Danışmanlar, ruhsal ve duygusal sorunlara dini perspektiften yaklaşarak, psikolojik destek sunar. Aile yapısı ve kültürel değerler dikkate alınarak kişiye özel bir rehberlik süreci yürütülür. Bu sayede danışanlar, inançlarıyla uyumlu bir şekilde sorunlarını çözme imkanı bulur. Manevi liderler ve sosyal destek sistemleri, toplumsal bağları güçlendirerek ruhsal iyilik halini destekler. Böylece, pastoral psikoloji çerçevesindeki dini danışmanlık hizmetleri, bireylerin hem manevi hem de psikolojik gelişimine katkı sağlar (Söylev, 2014, s. 298).

Pastoral psikoloji ve MDR arasındaki sınırda, pastoral/dini danışmanlık genellikle günlük yaşam zorluklarıyla ilgilenir, ciddi psikolojik problemlerle değil. Bu danışmanlık, danışanın dini

inançları ve değerleri ile sorunlarını birleştirerek manevi destek sunar. Dini danışmanlık, inanç dünyasıyla doğrudan ilişkilidir ve bu alandaki araştırmalar, pastoral psikoloji ve MDR'nin bazen eş anlamlı, bazen farklı kavramlar olarak ele alındığını göstermektedir. Bu belirsizlikleri gidermek için, aralarındaki farklılıklar ve benzerliklerin netleştirilmesi, teorik ve pratik açıdan önemli bir ihtiyaçtır (Şirin, 2014, s. 45).

Logoterapi, ViktorFrankl tarafından geliştirilen, insanın varoluşsal amacını anlam arayışı üzerine odaklanan bir psikoterapi yaklaşımıdır. Bu terapi yöntemi, bireylerin zorluklar karşısında bile anlam bulma çabasının hayatta kalmalarını ve varoluşlarını anlamlandırmalarını sağladığını savunur. İnsanlar anlam bulamadıklarında kaygı ve boşluk hissi yaşayabilirler. Frankl, herkesin içinde bir anlam arayışı taşıdığını ve yaşamlarına derin bir hikmet katabileceklerini belirtir. Logoterapi, bireylerin deneyimlerini değerlendirerek içsel güç bulmalarına yardımcı olur, böylece daha tatmin edici bir yaşam sürmelerine olanak tanır (Frankl, 2014b, s. 74).

Anlam arayışı, bireylerin yaşamlarındaki en temel güdülerden biridir ve bu arayışın nihai sonuçlarına ulaşması, yalnızca bireyin kendisi tarafından gerçekleştirilebilir. Logoterapi, bu kavram üzerine odaklanarak danışanları hayatlarının anlamı ile yüzleştirir ve bu anlamı keşfetmelerine yardımcı olur. ViktorFrankl'ın geliştirdiği bu yaklaşım, bireylerin hayatın anlamını bulmaları için içsel bir yolculuğa çıkmalarını teşvik ederken, bu süreç aynı zamanda danışanın nevrotik belirtilerinin azalmasına ve psikolojik iyilik hâlinin artmasına katkıda bulunur. Logoterapi, varoluşsal kaygılara ve bireyin yaşadığı zorluklara bireysel bir bakış açısıyla yaklaşarak, kişinin yaşadığı olaylara ve deneyimlere yeni bir anlam yüklemesine destek sağlar. Bunun yanı sıra, günümüzde MDR uygulamaları ile logoterapi yöntemlerinin birleştirilmesi, ülkemizin sosyal ve kültürel dinamiklerine uygun, yenilikçi terapi metotlarının

geliştirilmesine olanak tanıyabilir. MDR'nin sunmuş olduğu teknikler, bireylerin travmatik deneyimlerini işleme süreçlerinde etkili olmanın yanı sıra, logoterapinin anlam arayışı ile birleştiğinde, danışanların derin bir içsel keşfe yönelmelerini ve böylece varoluşsal sıkıntılara çözüm bulmalarını sağlayacak bütünleyici bir yaklaşım ortaya koyabilir (Frankl, 2014c, s. 112). Bu tür bir entegrasyon hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha sağlıklı ve anlam dolu bir yaşam sürdürmeye katkıda bulunacak ve bireylerin kendi potansiyellerini keşfetmelerini kolaylaştıracaktır.

Hümanistik psikoloji, 1960'ların başında, psikanaliz ve davranışçılığın hakim olduğu psikoloji alanında “*üçüncü güç*” olarak ortaya çıkmıştır. Psikanaliz, Sigmund Freud'un liderliğindeki bir akım olup, bilinçaltındaki içgüdüler ve saldırganlık gibi unsurların, bireylerin davranışlarını belirlediğini savunur. Freud'a göre, bu içsel çatışmalar ve bilinçdışı süreçler, insanların karmaşık psikolojik yapısını etkileyerek davranışlarını şekillendirir (Kılınçer, 2017, s. 40-41). Bu bakış açısı, terapi süreçlerinde de bireyin öz farkındalığını arttırma, potansiyelini keşfetme ve yaşama tatminini arttırma amacını taşır.

Hümanistik psikoloji, insanların potansiyellerini gerçekleştirmeye odaklanan bir yaklaşım olarak, özellikle Carl Rogers ve Abraham Maslow'un çalışmalarıyla şekillenmiştir. Bu psikolojinin temelinde bireyin içsel deneyimleri, özgür iradesi ve öz farkındalığı üzerine yapılan vurgular yer alır. Geleneksel psikoloji, genellikle nesnel verilerle sınırlı kalırken, maneviyat ve dini unsurları göz ardı etmiş, bu durum da insanların bütünsel bir anlayışla ele alınmasını engellemiştir. Maslow, bu eksikliği fark ederek, bireyin manevi yönlerinin de psikolojik sağlığı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu savunmuş ve insanın ihtiyaçlar hiyerarşisi modelini geliştirerek, en üst düzeydeki ihtiyaçları, yani kendini gerçekleştirme ve manevi tatmin arayışını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Maslow, insanların sadece biyolojik ve

psikolojik ihtiyaçları ile değil, aynı zamanda manevi ve toplumsal ihtiyaçları ile de değerlendirilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Carl Rogers ise terapötik süreçte bireyin kendini anlama ve kabul etme sürecini ön planda tutarak, kişisel gelişimi desteklemiş ve insanların içsel yaşantılarının önemini yüceltmıştir (Frager, 2009, s. 12). Bu sayede hümanistik psikoloji, bireylerin daha bütünsel biçimde ele alınmasına olanak sağlamış ve böylece psikolojik sağlığın manevi boyutunu da içeren bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu çalışmalar, psikolojinin daha kapsamlı bir disiplin haline gelmesini ve insanların maneviyatını dikkate alan bir anlayışın benimsenmesini sağlamıştır.

Transpersonal psikoloji, 1960'lı yıllarda Abraham Maslow'unvizyonuylu şekillenen ve psikolojinin dördüncü gücü olarak kabul edilen bir alan olup, geleneksel psikolojik yaklaşımlar olan psikanaliz, davranışçılık ve hümanizm ötesine geçmeyi amaçlamaktadır. Bu disiplin, insan deneyimlerinin ruhsal ve derin anlamlarını araştırarak, bireylerin bilinç genişlemesi, mistik deneyimler ve içsel yolculukları gibi konulara odaklanır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi, yalnızca fiziksel ve psikolojik ihtiyaçların yeterli olmadığını, bunun yanı sıra kendini gerçekleştirme, üst düzey deneyimler ve manevi tatminlerin de insan yaşamında kritik bir rol oynadığını vurgular (Parlak, 2016, s. 36).

Transpersonal psikoloji, insanın ruhsal deneyimlerini ve varoluşsal boyutlarını derinlemesine inceleyen bir disiplindir ve hümanist psikoloji ile sıkı bir ilişkiye sahiptir. Hümanist psikoloji, bireyin kendini gerçekleştirmesi ve potansiyelini ortaya çıkarması üzerine yoğunlaşırken, bu yaklaşımın öncülerinden olan Abraham Maslow, zamanla bireylerin sadece kendi sınırlarını aşma potansiyellerine odaklandığını fark etmiştir. Maslow, insanın içsel gelişiminin çok ötesinde bir boyuta ulaşabileceği düşüncesini geliştirmiştir; bu bağlamda, hümanist psikolojinin sunduğu çerçeveden daha geniş bir alanın var olduğu kanısına varmıştır. Dolayısıyla, bireylerin kendi sınırlarını aşma potansiyelini

betimlemek için "*hümanist ötesi*" (transhumanistic) kavramını benimsemiştir (Ayten ve Düzgüner, 2017, s. 40)

Transpersonal psikoloji, mistisizm ile modern psikoloji teorilerini harmanlayarak insan zihninin aşkın boyutlarını derinlemesine inceleyen eşsiz bir alan olarak karşımıza çıkar. Bu disiplin, bireylerin ruhsal deneyimlerini ve bilinç hallerini anlamak için Doğu felsefeleri, meditasyon uygulamaları ve Batı psikolojisinin bulgularını bir araya getirir. Böylece yalnızca zihinsel ve duygusal yönleriyle değil, ruhsal ve varoluşsal boyutlarıyla da insanı ele almayı amaçlar. Transpersonal psikolojinin temel hedeflerinden biri, bireylerin içsel dönüşüm süreçlerini desteklemek ve manevi gelişimlerini teşvik etmektir. Psikolojik sağlığın artırılması sürecinde, kişilerin ruhsal deneyimlerinin, sezgilerinin ve varoluşsal sorgulamalarının nasıl entegre edileceği konusunda yoğunlaşır (Frager, 2009, s. 12).

Transpersonal psikoloji, bireylerin ruhsal deneyimlerini, bilinç hallerini ve dini dönüşüm süreçlerini derinlemesine inceleyen bir disiplin olarak, insanın varoluşsal deneyimlerini anlamaya yönelik bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Geleneksel psikolojiden farklı olarak, bu alan manevi yaşamlarla psikolojik durumların etkileşimini araştırarak, bireylerin ruhsal potansiyellerini keşfetmelerine olanak tanır. Transpersonal psikoloji, meditasyon, mistik bilinç durumları ve dönüşüm (trans) hallerini kapsamına alarak, insanların içsel yolculuklarını ve derin yaşamsal deneyimlerini anlamaya çalışır. Modern psikologlar ve araştırmacılar, geçmişte sıklıkla göz ardı edilen bu tür olgaları bilimsel bir temele oturtma çabalarında bulunmakta, manevi deneyimlerin psikolojik etkilerini keşfetmekte ve bu deneyimlerin kişinin kimliği, ilişkileri ve genel ruhsal sağlığı üzerindeki rolünü incelemektedirler (Wulff, 2006, s. 244).

Batı'da maneviyatla ilgili yapılan araştırmalar ve uygulamalar, özellikle Yahudi-Hristiyan dinleri bağlamında

oldukça derinleşmiş ve çeşitlenmiştir. Ancak, ülkemizde manevi değerlerin bilimsel bir çerçevede araştırılması ve bu değerlerin pratik uygulamalarda sistematik bir şekilde yer bulması açısından eksiklikler bulunmaktadır. Kültürümüzde var olan manevi değerlerin ve bu değerlerle ilişkilendirilen önemli şahsiyetlerin, örneğin Mevlana, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi figürlerin yeniden keşfedilmesi ve bu kaynakların günümüz yaşamına entegre edilmesi, Manevi Değerlere Dayalı Ruhsal uygulamalarının daha sağlıklı ve verimli bir hale gelmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır (Sayar, 2014, s. 82).

Sufizm, bireyin manevi gelişimini ve içsel olgunlaşmasını ön planda tutan derin bir yolculuk olarak, sağlıklı bir insan olmanın temel unsurlarından birini oluşturur. Bu bağlamda, sufizm, bireyin ruhsal ve psikolojik ihtiyaçlarını anlamaya yönelik zengin bir bakış açısı sunar; kalp ve nefis problemlerinin ortaya çıkma süreçlerini önceden fark etmek, bu sorunların muhtemel zararlarını önlemek açısından büyük bir öneme sahiptir. İçsel dengeyi sağlamak, öz farkındalığı artırmak ve ruhsal rahatsızlıklardan uzaklaşmak, sufizmin merkezinde yer alan amaçlardan birkaçıdır. Sufi psikolojisi, insanların kendi iç dünyalarına yönelmelerini teşvik ederken, meditasyon, zikir gibi pratiklerle ruhsal bir olgunlaşma süreci yaşatır (Ayten ve Düzgüner, 2017, s. 137).

Sufizm, bireyin iç huzur ve sükunet bulması için derin bir yolculuğa çıkmasını teşvik eden mistik bir öğreti ve yaşam felsefesidir. Bu yolculuğun merkezinde, insanın varoluşsal çilesi yatmaktadır; yaşamın sunduğu zorluklar ve karşılaşılan sıkıntılar, genellikle bireyin gerçek özünden, fitratından ve hakikate dair bilgisinden uzaklaşmasıyla başlar. Sufik düşünce, insanın ruhsal gelişiminin en büyük engelini sosyal ve maddi yaşamın getirdiği aldattıcı tatminler olduğunu savunur. İnsan, dış dünyaya ve dünyevi hırslara kapıldığında içsel huzurunu kaybetmeye başlar. Bu kayıp, ruhsal arayışların ve varoluşsal sorgulamaların ortaya çıkmasına

neden olur. Sufizm, bireyi bu acı dolu yaşamın özüne yeniden yönlendirmeyi hedefler; çünkü gerçek mutluluk, kişinin kendindeki derinlikleri keşfetmesi ve Tanrı ile olan bağlantısını kuvvetlendirmesi ile mümkündür (Dinçer, 2016, s. 28).

Sufizmin temel kavramlarından biri olan akıl, insanın düşünme, anlama ve içsel sorgulama yeteneğini simgeler. Akıl, bireylerin yaşamlarını daha derin bir şekilde anlamlandırmalarına ve evrensel gerçekler üzerine düşünmelerine olanak tanır. Bu bağlamda, akıl, yalnızca mantıklı düşünme kapasitesini değil, aynı zamanda içsel derinliklere inme yetisini de temsil eder. Öte yandan kalp, duyguların merkezi olarak bilinir; sevgi, şefkat ve bağlılık gibi insani değerlerin kaynağını oluşturur. Kalp, insanın ruhsal deneyimlerine zemin hazırlayarak, manevi yolculuğunda önemli bir role sahip olup, bireyin yaşamında derin bir tatmin arayışını besler. Ruh ise, insanın varoluşsal boyutunu anlamamıza yardımcı olur; insanın özünü, Tanrı ile olan bağlantısını ve manevi kimliğini ifade eder. Sufizmin amacı, bu üç unsur – akıl, kalp ve ruh – uyum içinde bir araya getirerek bireyde derin bir huzur ve denge sağlamak olarak öne çıkar. Bu denge sağlandığında, insan sadece kendisiyle değil, çevresiyle de uyum içinde bir yaşam sürmeye başlar. Böylece birey, içsel huzurunu ve manevi derinliğini artırarak, yaşamda daha yüksek bir anlam ve hedef arayışına yönlendirilir (Parlak, 2016, s. 35). Sonuç olarak, sufizmin öğretileri, akıl, kalp ve ruhun bir bütün olarak işlevselliğini arttırarak, bireylere ruhsal bir derinlik ve tatmin hissi sunar; bu süreç, insanın kendisi ve evrenle olan ilişkisini derinleştirir, onu daha anlamlı ve zengin bir yaşam sürmeye yönlendirir.

Sufizm, manevi bir yolculuk olarak insanların içsel gelişimlerini destekleyen derin bir felsefeye sahiptir. Bu yolculuğun merkezinde şeyh-mürid ilişkisi bulunur; bu ilişki, müridin ruhsal olgunlaşma sürecinde şeyhinin rehberliğinde ilerlemesini sağlayan dinamik bir bağdır. Sufizm, bireyin ruhsal potansiyelini

keşfetmesine ve geliştirmesine odaklanır. Her birey, yalnızca fiziksel veya sosyal bir varlık değil, aynı zamanda derin bir irade ve sezgiye sahip bir ruhsal varlık olarak kabul edilir. Bu bağlamda, mürid, önceki olumlu veya nötr durumlardan hareketle, şeyhinin rehberliğinde kendini gerçek potansiyeline ulaşmayı hedefler. Sufi öğretiler, insanların iç dünyalarını derinlemesine keşfetmelerini teşvik ederek, kişisel dönüşüm yaşama süreçlerini destekler. Nihai amaç, bireyin kendisini daha pozitif bir ruh hali içinde bulması ve ruhsal olarak olgunlaşmış bir varlık haline gelmesidir (Ayten ve Düzgüner, 2017, s. 138). Sonuç olarak, Sufizm, yalnızca bir inanç veya öğretiden ibaret olmayıp, ruhsal bir yolculuk ve bireyin içsel dünyasını anlamaya yönelik bir çabadır.

Mustafa Merter’in öncülüğünde gündeme gelen “*Ben Ötesi*” psikoloji, psikoloji alanında transpersonel psikoloji perspektifine odaklanarak özellikle sufizmle ilgili derinlemesine çalışmalar yapmaktadır. Bu yaklaşım, bireylerin kendilerini aşan, varoluşlarının derin anlamını keşfetmelerine yardımcı olmaktadır. Transpersonel psikoloji, bireyin bilinç durumlarını ve ruhsal deneyimlerini ele alarak, kendilik kavramını daha derin bir düzeye taşıırken, sufizm de manevi bir deneyim ve kendini aşma hedefi taşımaktadır. MDR uygulamalarında yerel uygulamaların entegrasyonu, bu derin ve zengin kaynakların psikoterapi süreçlerine dahil edilmesini sağlamakta, böylece bireylerin ruhsal yolculuklarında daha anlamlı bir deneyim yaşamalarına olanak tanımaktadır. Sufizm, varoluşsal sorgulamalar ve birlik bilinci üzerinde dururken, bu gelenekten beslenen kaynaklar ve uygulamalar, psikoterapötik süreçlere zenginlik katmaktadır. Söz konusu çalışmaların, bireylerin içsel dünyalarını aydınlatması ve ruhsal dönüşümlerini desteklemesi açısından yararlı olacağı açıktır (Merter, 2014, s. 72-73). Dolayısıyla, “*Ben Ötesi*” psikoloji ve sufizm arasındaki bu integratif yaklaşım, bireylerin kişisel gelişimlerine katkıda bulunması yönüyle önemli bir yer taşıyor.

Maneviyat Yönelimli Psikoterapi Yaklaşımları

Yüzyıllardır insanlar, yaşamlarındaki zorluklar ve problemlerle başa çıkmak için dine ve dini kaynaklara yönelmektedir. Bu durum, dinin insan psikolojisindeki etkilerini araştıran birçok akademik çalışmanın doğmasına yol açmıştır. Araştırmalar, dinin psikolojik sağlık üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir; özellikle inanç sahibi bireylerin, stresle başa çıkma becerilerinin daha iyi olduğu ve destekleyici topluluklarla ilişkileri sayesinde sosyal bağlılık hislerinin güçlendiği bulgularına ulaşılmıştır (Ayten, 2015, s. 27).

İnsan doğasını ele alan psikoterapi yaklaşımlarını üç ana başlık altında incelemek mümkündür. İlk olarak, psiko-dinamik yaklaşımlar, insan doğasının temel olarak iyi olmadığını savunarak terapilerini bu kuramsal zemin üzerine inşa ederler. Bu yaklaşımlar, bireyin içsel çatışmaları ve bilinçdışı süreçleri üzerinde durarak, insan doğasının karanlık yönlerini anlamaya çalışır. İkinci grup, davranışçı yaklaşımlar, insan doğasının nötr bir potansiyele sahip olduğunu kabul eder. Bu yaklaşımlar, bireyin öğrenme süreçleri ve çevresel etmenler aracılığıyla davranışlarının şekillendiğini öne sürerek, terapilerini bu temel üzerine kurarlar. Davranışçı terapiler, bireyin belirli davranışlarını değiştirmeye yönelik stratejiler geliştirir. Son olarak, hümanist ve varoluşçu yaklaşımlar, insan doğasının temel olarak iyi olduğunu savunur (Koçak ve Gökler, 2008, s. 96). Bu yaklaşımlar, bireyin potansiyelini gerçekleştirme, öz farkındalığını artırması ve anlam arayışında bulunması üzerinde dururlar. Terapi süreçleri, bireyin içsel kaynaklarını keşfetmesine ve kişisel gelişimini desteklemeye yöneliktir.

Davranışsal Yaklaşım

Davranışçı yaklaşım, psikanalizin bilinçaltı süreçlerine odaklanan kuramsal yapısına bir tepki olarak gelişmiştir ve terapi sürecinde gözlemlenebilir davranışlara öncelik vermektedir. Bu

yaklaşımına göre, bireylerin davranışları çevreleriyle etkileşim içinde şekillenir ve bu davranışların kökenini anlamak için gözlemlenebilir veriler üzerinden hareket etmek gereklidir. Davranışçı terapi, bireylerin problemli davranışlarını belirli çevresel koşulların etkisi altında değerlendirir ve bu koşulların değişmesi durumunda bu davranışların da değişeceğini savunur. Örneğin, bir bireyin anksiyete yaşadığı bir durumu ele aldığımızda, bu bireyin davranışlarının, duygusal tepkilerinin ve düşüncelerinin altında yatan bilinçaltı süreçler yerine, o durumla ilgili önceki deneyimlerine, ortamındaki stres faktörlerine ve öğrenilmiş davranış kalıplarına odaklanılır (Spiegler, 2016, s. 7). Dolayısıyla, terapi sürecinde kullanılan yöntemler, bireyin anksiyeteye yol açan tetikleyicilerini tanımlamak, alternatif davranış biçimleri geliştirmek ve mevcut şartlarını değiştirmek üzerine kurgulanır. Bu yaklaşımın temel amacı, bireyin çevreyle olan etkileşimini yeniden yapılandırarak, daha sağlıklı ve işlevsel davranış modelleri kazanmasını sağlamaktır. Böylece, davranışçı terapi, sadece bireyin mevcut sorunlarını ele almakla kalmaz, aynı zamanda bireyin çevresine nasıl uyum sağladığını ve bu uyum sürecinde hangi davranışların şekillendiğini de göz önünde bulundurarak, kapsamlı bir iyileşme süreci sunar.

Davranışçı yaklaşım, maneviyat ile ilişkilendirilen çeşitli davranışların, bireylerin psikolojik sağlığı üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik önemli bir çerçeve sunar. Bu yaklaşım, cemaatle toplu ibadete katılma, dua etme, kutsal metin okuma gibi maneviyat odaklı eylemlerin, bireylerin psikolojik durumları üzerindeki olumlu ve olumsuz yansımalarını mercek altına alır. Örneğin, cemaatle ibadet, sosyal destek ve aidiyet duygusu sağlayarak bireyin psikolojik dayanıklılığını artırırken, sürekli bir kıyaslama içinde hissetmek veya topluluk baskısı gibi durumlar olumsuz bir etki ortaya çıkarabilir. Dua etme, kişinin içsel huzur bulmasına, stres seviyelerinin düşmesine ve umutsuzluk hissini azaltmasına yardımcı olabilir; ancak, bu pratiğin gereğinden fazla beklenti

yaratması durumunda, hayal kırıklığı ve kaygı gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir (Waller ve diğ., 2010, s. 98).

Bilişsel Yaklaşım

Bilişsel yaklaşım, bireylerin düşünce ve algılarının duygu, davranış ve fiziksel reaksiyonları üzerindeki etkisini derinlemesine inceleyerek, yanlış düşünce ve algılamaların düzeltilmesi yoluyla problemlili davranışların da değişebileceğini vurgular. Bu bağlamda, terapi süreçlerinde danışanların maneviyatla ilgili düşünceleri özellikle suçluluk ve günahkârlık gibi derin dini duygularla bir arada ele alınması büyük önem taşır. Danışanların dini kökenli negatif otomatik düşüncelerinin varlığı, terapi sürecinde dini başa çıkma yöntemlerini etkin bir şekilde kullanabilmeleri açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu noktada, Türkiye’de Şirin (2004) tarafından geliştirilen "*İHSAN*" modeli, bilişsel terapisinin İslami değerlerle sentezini amaçlayan yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır (Beck, 2010, s. 2).

Varoluşsal Yaklaşım

Varoluşçu yaklaşım, insanın biricikliğini ve özgünlüğünü derinlemesine vurgulayarak bireyin yaşamını geçmişteki deneyimler veya içsel dürtülerle kısıtlamaması gerektiğini ön plana çıkartır. Bu perspektife göre, insan yaşamının gerçek anlamı, bireyin kendi seçimlerini özgürce yapabilme yetisine ve bu seçimlerden kaynaklanan sorumluluğu üstlenme becerisine dayanır. Terapisinin temel amacı, danışanın kendi varoluş bilincine ulaşmasını sağlamak ve böylece hayatında anlam bulmasını desteklemektir. Bu süreçte bireyin manevi deneyimleri, hissettiği duygusal derinlikler ve yaşamına kattığı anlam son derece önemlidir. Terapi, kişinin ne hissettiği üzerine yoğunlaşıp, manevi değerlerin hayatındaki yerini sorgulamasına olanak tanırken, bu değerlerin kişisel gelişimine katkıda bulunmasını sağlar (Waller ve diğ., 2010, s. 98).

Maneviyat, bireylerin psikolojik sağlık ve genel iyilik halleri üzerinde önemli olumlu etkilere sahip olduğu için çeşitli psikolojik yaklaşımlarla entegre edilmiş ve terapi süreçlerinde önemli bir yer edinmiştir. Bu entegrasyon, bireylerin duygusal deneyimlerini anlamalarına, yaşadıkları zorluklarla başa çıkmalarına ve içsel huzurlarını bulmalarına yardımcı olur. Özellikle yas süreci gibi travmatik deneyimlerin işlendiği terapilerde maneviyat büyük bir rol oynar; kayıp yaşayan bireyler, manevi kaynaklardan beslenerek duygusal süreçlerini derinlemesine anlayabilir ve kayıplarıyla yüzleşmek için gerekli anlamı bulabilirler. Manevi inançlar, bireylerin yaşadığı acıyı hafifletmede ve kayıplarını kabullenmelerinde önemli bir destek mekanizması sunmaktadır (Ata, 2016)

Maneviyat ve din ile ilişkilendirilen kuram ve terapi çeşitlerinin yakından tanınması, bireylerin içsel dünyalarını anlamalarına ve ruhsal sağlıklarını geliştirmelerine büyük katkı sağlar. Özellikle, çeşitli din ve kültürlerden gelen manevi yaklaşımlar, terapötik sürecin derinleşmesine olanak tanır. Örneğin, mindfulness (farkındalık) pratiği hem doğu felsefeleri hem de bazı batı terapileri ile özdeşleşirken, kişilerin anı yaşama becerisini artırarak zihinsel huzurlarını destekler. Benzer şekilde, dinî inançlar üzerinden yürütölen danışmanlık ve terapi süreçleri, bireylerin yaşam anlamlarını bulmalarına yardımcı olabilir. Bu bağlamda, mevcut kaynak ve yöntemlerin kendi dini ve kültürel kodlarımızla sentezlenmesi, bireysel ve toplumsal psikolojik sağlıklığı artırabilir (Kılınçer, 2017).

Dünyada Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Batı'da din, maneviyat ve sağlık ilişkisi, geçmiş yüzyıllar boyunca derinlemesine incelenmiştir ve bu süreçte Hristiyan kültür ve gelenekleri önemli bir rol oynamıştır. Başlangıçta daha bireysel ve özgün bir yapı sergileyen dini danışmanlık, zamanla sistematik

bir hale gelip kurumsal olarak yaygınlık kazanmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren psikoloji ve tıp alanlarının kesişim noktasında yapılan çalışmalar, din ve maneviyatın bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlık üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Araştırmalar, inanç sistemlerinin stres yönetimi, iyileşme süreçleri ve genel sağlık üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Ayrıca, maneviyatın yaşam kalitesini artırdığı, sıkıntılı zamanlarda destek sağladığı ve bireylerin iç huzurunu bulmalarına yardımcı olduğu vurgulanmaktadır (Şirin, 2014, s. 36).

Hristiyan ve Katolik geleneğinde, hastalara yönelik gerçekleştirilen ayinler, törenler ve özel dualar, tarihsel olarak din adamlarının yetki alanına sıkı sıkıya bağlı bir anlayışla derin kökler salmıştır. Bu durum, hastanelerde din görevlisi kurumlarının ortaya çıkmasını sağlamış ve hastaların manevi ihtiyaçlarını karşılamak, onlara ruhsal destek sunmak amacıyla bu görevler tıbbi tedavi süreçleriyle entegre edilmiştir. Manevi danışmanlık, Hristiyan kültür ve geleneğinden doğmuş olsa da, zamanla yalnızca din veya dinsel ortamla sınırlı kalmamış, evrensel değerlere sahip uygulamalı terapötik danışma süreçlerine dönüşmüştür (Koç, 2012a, s. 205).

Batı’da manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları, 1960 yılından itibaren hızla sistemli bir gelişim sürecine girmiştir. Bu gelişim, özellikle toplumun manevi ve duygusal ihtiyaçlarına yanıt vermek amacıyla çeşitli kuruluşlar tarafından organize edilen programlarla desteklenmektedir. Bu programlar, genel olarak pratik ve eğitim yöntemleri açısından belli benzerlikler taşıırken, her bir organizasyon kendi felsefi ve teolojik temelleri doğrultusunda farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Örneğin, bazı kuruluşlar manevi danışmanlık hizmetlerinde katı Hristiyan öğretilerine vurgu yaparak, İncil okumaları ve dini aktivitelerin entegre edildiği bir hizmet modeli sunmaktadır. Bu bağlamda, danışmanlık süreci sadece bireylerin psikolojik durumlarını iyileştirmekle sınırlı

kalmayıp, aynı zamanda onların ruhsal ve manevi ihtiyaçlarını karşılama amacını da gütmektedir (Koç, 2012b, s. 261).

Manevi bakım hizmetleri, Amerika, İngiltere, Hollanda, Fransa ve Almanya gibi birçok Batı ülkesinde resmi olarak sunulmakta ve bu hizmetlerin sağlanmasında farklı dinlerden uzmanların yer alması önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Hristiyan gelenekten gelen manevi danışmanlar olan "*Chaplain*"lar, sağlık kurumları ve toplumsal hizmetlerde aktif rol oynamakta, manevi destek sağlamaktadırlar. Bunun yanı sıra, Müslüman manevi danışmanlar da Amerika ve Avrupa'da çeşitli kurumlarda hizmet vermekte, farklı inanç gruplarının ihtiyaçlarına yönelik kişisel ve toplumsal manevi destek sunmaktadır. Amerika'da manevi danışmanlık ve rehberliğin daha etkin ve resmi bir çerçevede yürütülmesi için hukukî bir zemin oluşturulmuş; bu çerçevede görevlilerin yerine getirmesi gereken sorumluluklar ve yeterlilikler belirlenmiştir. Bu sayede hizmetin kalitesi ve güvenilirliği artırılmıştır. Günümüzde çok sayıda farklı ülkede manevi danışmanlık eğitim programları mevcuttur. Bu eğitimler, katılımcıların manevi destek süreçlerini etkin bir şekilde yürütebilmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazanmalarını amaçlamakta; etik, iletişim becerileri ve farklı inanç sistemlerinin anlayışını içermektedir. Böylelikle, manevi bakım hizmetleri daha profesyonel bir düzeye taşınmakta ve farklı kültürlerdeki bireylere hitap edecek şekilde zenginleştirilmektedir (Ok, 2008, s. 104).

Türkiye’de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Ülkemizde, MDR uygulamaları henüz gelişim aşamasındadır. MDR'nin nasıl yapılandırılması gerektiği, içerik geliştirilmesi, uygulama süreçleri ve kurumsallaşma konuları gibi pek çok alan, Batı ülkelerindeki başarılı örneklerin incelenmesi yoluyla ele alınmaktadır. Günümüzde, tam anlamıyla sistematik bir MDR programı, model ve uygulama alanından bahsetmek mümkün

değildir. Uygulamanın sürdürülebilirliği ve çok çeşitli alanlarda etkin bir şekilde uygulanabilmesi için, hem kurumsal hem bireysel düzeyde gerekli çalışmalar yapılması zaruridir. Manevi danışmanlık ve rehberliğin hedef kitlesi, bakım ve koruma gereksinimi duyan bireyler ile onlara hizmet veren kişiler olarak belirlenmiştir. Hastalar, engelliler, yaşlılar, mahkûmlar, çocuk yuvalarında kalanlar, kadın sığınma evleri, doğal afet ve savaş mağdurları, askerler ve öğrenciler gibi çeşitli grupların MDR hizmetlerinden faydalanması amaçlanmaktadır (Esendir, 2016, s. 27; Seyyar, 2015, s. 141).

Cezaevlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 1950 yılı itibarıyla imzalanan protokol çerçevesinde, cezaevlerinde manevi ve dini danışmanlık ile rehberlik faaliyetlerinin yürütülmesi sağlanmıştır. Cezaevleri, bu hizmetlerin zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen, günümüzde de manevi danışmanlık faaliyetlerinin sürdürüldüğü önemli alanlar arasında yer almaktadır (Esendir, 2016, s. 30). 1950 yılında, Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iş birliği çerçevesinde, mahkûmların topluma yeniden kazandırılması ve rehabilitasyonu amacıyla dini ve ahlaki içerikli sohbetler düzenlenmiştir. 1963 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, il ve ilçe müftülüklerine gönderdiği bir genelge ile cezaevlerinde benzer temalı konferansların verilmesini talep etmiştir. Bu konferansların olumlu etkileri görüldüğünden, 1975 yılı itibarıyla haftada iki güne çıkarılmıştır. 1975 yılında Adalet Bakanlığı, cezaevlerinde sunulacak din hizmetlerinin tüm altyapısını sağlama görevini üstlenerek bir tamim yayımlamıştır. 1981 yılından itibaren ise Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü bünyesinde bir eğitim birimi kurulmuş ve eğitim müfredatında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi yer almıştır (Özdemir, 2012, s. 204).

Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) arasında, 10 Ocak 2011 tarihinde hükümlü ve tutukluların dini ve

ahlaki gelişimlerine destek sağlama amacı güden kapsamlı bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol, önceki anlaşmalara kıyasla daha detaylı olup, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü'nün sorumluluklarının açıkça tanımlanmasına olanak tanımaktadır. Protokolde, cezaevi iç mekanlarının dini hizmetlere uygun bir şekilde yapılandırılması, din hizmetlerinin sistematik şekilde icra edilmesi, hükümlü ve tutukluların eğitim imkanlarına erişimlerinin sağlanması ve kütüphanelere sunulan dini içerikli eserlerin değerlendirilmeleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorumlulukları arasında, tutuklu ve hükümlü sayısına bağlı olarak personel atamaları gerçekleştirmek, hurafe ve batıl inançlarla mücadele etmek, mahkumların ihtiyaçlarına uygun eğitim ve öğretim hizmetleri sunmak, hükümlülerin özel görüşme taleplerini karşılamak ve bu hizmetleri sunacak personele hizmet içi eğitimler vererek yeterlilik kazandırmak yer almaktadır(Mollaoğlu, 2013, s. 42).

Cezaevlerinde sunulan dinî eğitim, genellikle oda veya koğuş ortamında gerçekleştirilen sohbet ve soru-cevap metodu aracılığıyla uygulanmaktadır. Talep eden tutuklu ve hükümlülere Kur'an eğitimi verilmekte, özel görüşme talepleri yerine getirilmektedir. Ayrıca, ayda bir defa dini ve ahlaki konularda konferanslar düzenlenmektedir. Cezaevlerinde din ve moral hizmetlerine yönelik ilgi ve katılım oldukça yüksektir. Geçmişten günümüze bu alanda belirli bir ilerleme sağlanmış olmakla birlikte, din danışmanlarının hak, görev ve sorumluluklarının net bir şekilde tanımlanması hususunda arzu edilen düzeye ulaşamamıştır (Bal Koçak, 2015, s. 174; Mollaoğlu, 2013, s. 43).

Çocuk Yuvalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'nda (SHÇEK) dini danışmanlık uygulamaları, 27 Şubat 1989 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) Din Hizmetleri Daire Başkanlığı

tarafından yayımlanan 74 nolu genelge ile başlamıştır. Bu genelgede, il müftülükleri ve SHÇEK'e dini sohbetler ve konferanslar düzenleme yönünde talimat verilmiştir. Ancak, uygulama toplumdan gelen tepkiler sonucu 1992 yılında durdurulmuştur. Dört yıl süreyle kesintiye uğrayan bu hizmet, 1996 yılında yeniden başlatılmıştır. Dönemde, milli ve dini bayramların çocukların psiko-sosyal ve fiziksel gelişimlerine olumlu katkıda bulunacağı vurgulanmış, böylece dini değerlerin pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak, bu uygulama da çeşitli eleştirilerle karşılaşmış ve 2007 yılına kadar durdurulmuştur. 2007'de ise DİB ile SHÇEK arasında bir protokol imzalanmış ve bu protokol, iki kurum arasında iş birliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bu iş birliği çerçevesinde, kurumların görevleri ve yükümlülükleri açıkça tanımlanmış, dini danışmanlık hizmetlerinin kapsamı ve yürütülme şekli belirlenmiştir. Bu süreç, çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemek hedefiyle, dini eğitim ve danışmanlık uygulamalarının sürdürülebilirliğini sağlamak için atılmış önemli bir adım olmuştur (Esendir, 2016, s. 32; Mollaoğlu, 2013 s. 47).

2011 yılında, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ile bağlı bakanlığın değişmesi sonucunda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) arasında yeni bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle, iş birliği konuları ve kurumların görevleri ile yükümlülükleri belirgin ve ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Protokol, aile sorunlarının çözümüne yönelik danışmanlık hizmetleri sunulması, Türk aile yapısına uygun eğitim ve seminerlerin düzenlenmesi, aile bireylerinin korunmasına yönelik önlemler alınması, çocuk hakları konusunda farkındalığın artırılması, dini ve milli değerlerin teşvikine yönelik etkinliklerin gerçekleştirilmesi, engellilere yönelik din hizmetlerinin sunulması, ibadetlere katılma fırsatları sağlanması ve din eğitimi imkânlarının oluşturulması gibi önemli konuları kapsamaktadır (Özdemir, 2012, s. 205).

Huzur Evlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Ülkemizde huzur evleri, çeşitli statülerde hizmet vermekte olup, bu statüler bağlı oldukları kurumların farklı yönetmeliklerine göre şekillenmektedir. Belediyelere ait huzur evleri, SHÇEK'e bağlı olanlar, vakıf ve derneklere ait olanlar ile özel ve azınlık statüsündeki huzur evleri gibi birçok farklı kategori bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, huzur evlerinde sunulan din hizmetlerinin de büyük ölçüde değişkenlik göstermesine yol açmaktadır. Kamuya bağlı olan huzur evlerinde, genellikle daha sistematik din hizmetleri sağlanırken, kamuya bağlı olmayan huzur evlerinde ise, din hizmetlerinin verilmesi çoğu zaman göz ardı edilmektedir (Bal Kolçak, 2015, s. 175).

Ülkemizde huzur evlerine sunulan dini danışmanlık hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) arasında imzalanan genel bir protokole dayanmasına rağmen, huzur evleri için özel bir protokol bulunmaması, dini danışmanlık hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini zayıflatmaktadır. SHÇEK'e bağlı tüm kurumlarda dini danışmanlık hizmetlerinin sunulmasını öngören bu genel protokol, huzur evleri için uygulama açısından yeterince detaylandırılmamıştır. Bu durum, huzur evlerindeki yaşlı bireylerin manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında ciddi bir eksiklik yaratmakta ve bu bireylerin ruhsal sağlıkları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir (Mollaoğlu, 2013 s. 52).

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları

Günümüzde birçok insan, stres, kaygı ve yaşamda anlam arayışı gibi ruhsal sorunlarla sıklıkla karşılaşmakta ve bu durum, günlük yaşamlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Manevi danışmanlık, bu tür zorluklarla baş etme konusunda önemli bir rehberlik sunarak bireylerin içsel huzurunu artırmalarına ve yaşam kalitelerini yükseltmelerine yardımcı olur. Bu süreç, bireylerin

yaşam amacını bulmalarına, değerlerini keşfetmelerine ve ruhsal gelişimlerini desteklemelerine odaklanarak, onların kendilerini daha iyi tanımlarına olanak tanır. Manevi danışmanlık, bireyin psikolojik durumunun ötesinde, manevi boyutunu da dikkate alarak, ona daha derin bir anlam kazandırır. Danışanlar, ruhsal sorunlarını daha iyi anlayarak bu sorunlarla başa çıkma becerilerini geliştirme şansı bulurlar (Arvas, 2024, s. 1160-1161).

Manevi danışmanlık, bireylerin yaşamlarında anlam ve amaç arayışlarını desteklemek için önemli bir rol oynar. Bu süreçte, danışmanlar, bireylerin ruhsal denge ve uyum sağlamalarına yardımcı olurken, duygusal zorluklarını anlamak için derin bir empati oluşturarak onların içsel dönüşüm süreçlerinde rehberlik ederler. Manevi danışmanlıkta kullanılan yöntemler oldukça çeşitlidir ve danışmanlar bu teknikleri uygularken psikolojinin sunduğu veri ve yöntemlerden faydalanmak zorundadırlar, çünkü manevi danışmanlığın kendine özgü bir metodu yoktur. Tarih boyunca, bu alan felsefi ve psikolojik görüşme metotlarını benimsemiştir. Bu bağlamda pastoral psikoloji, yalnızca psikolojik bilgiler sunmakla kalmaz, aynı zamanda bu bilgilerin manevi bakım için nasıl anlamlı ve uygulanabilir hale getirileceğine dair derinlemesine bir analiz yapar. Dolayısıyla, manevi danışmanlık süreçlerinde psikolojik kavramların teolojik bağlamlarla entegrasyonu, bireylerin ruhsal sağlıklarını geliştirmek ve manevi sorularına yanıt bulmalarına yardımcı olmak için oldukça kritik bir öneme sahiptir. Bu bütünlük yaklaşım, bireylerin sadece duygusal zorlukların üstesinden gelmelerini değil, aynı zamanda yaşamakta oldukları manevi sorgulamalara da yanıt bulmalarını sağlamakta, böylece onların yaşamlarında daha derin bir anlam duygusu geliştirmelerine katkıda bulunmaktadır (Ağılkaya Şahin, 2021, s. 46-47).

Manevi danışmanlık ve psikoloji arasındaki ilişki, bireylerin içsel dünyalarını ve yaşamlarının anlamını derinlemesine anlamaya

yönelik bir çabayı yansıtır. Koç, bu iki alanın birbirini nasıl tamamladığını inceleyerek, manevi danışmanların dini öğeleri dikkate alarak çalıştıklarını belirtmektedir. Manevi danışmanlar, danışanlarının psikolojik durumlarını etkileyen dinamikleri de göz önünde bulundurarak, sürdürülebilir bir destek sunma hedefindedirler. Bu yaklaşım, yalnızca teolojik bir perspektife sıkışmanın ötesine geçer; manevi danışmanlar, bireylerin inançlarının, ruhsal sağlıklarıyla olan ilişkisini anlamaya çalışarak, daha bütünsel bir hizmet sunarlar. Günümüz psikoloji yeniliklerini takip eden bu profesyoneller, bireylerin yaşam becerilerini, duygu yönetimini ve anlam arayışlarını desteklerken, dinin sağladığı manevi kaynaklardan da faydalanmayı amaçlar (Koç, 2017, s. 203).

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde etkili bir süreç yürütmek, danışmanlık tekniklerinin ustaca kullanılmasını gerektiren karmaşık bir işleyişi içerir. Bu bağlamda, aktif dinleme, danışanın duygu ve düşüncelerini derinlemesine anlamaya yönelik kritik bir adım olarak öne çıkmaktadır. Danışman, danışanın hislerini ve ihtiyaçlarını dikkatle dinlerken, bu duyguları yansıtarak daha sağlıklı bir iletişim kurulmasına katkıda bulunur. Konuşmaya davet etme yöntemi, danışanın kendisini ifade etmesini teşvik ederek, derinlemesine bir içsel keşif sürecine zemin hazırlar. Bu süreçte, danışmanın yönlendirdiği sorular, danışanın iç dünyasını anlamak açısından önemli bir rol oynar; doğru şekilde yöneltilen sorular, onların düşüncelerinin ve duygusal durumlarının açığa çıkmasına yardımcı olur. Yakından ilgilenme, danışana duyulan güveni artırarak, daha açık ve samimi bir iletişim ortamı sunar. İçeriği yansıtma tekniği, danışanın söylediklerini tekrar ederek onları daha iyi anlamasını sağlar ve düşüncelerinin netleşmesine olanak tanır (Söylev, 2014, s. 235-241).

Manevi danışmanlık, bireyler arasında kurulan derin bir ilişki ve iletişim süreci olarak, özellikle yüz yüze yapılan görüşmelerde mahremiyetin korunmasını şart koşar. Bu tür görüşmeler, bireyin

ruhsal huzurunu sağlama amacının yanı sıra, dinî ve manevi konulara yönelik derinlemesine bir inceleme imkanı sunar. Ağılıkaya ve Şahin'in vurguladığı gibi, manevi bakım, gönüllülük esasına dayanan ve belirli bir zaman dilimiyle sınırlı bir süreçtir; bu, bireyin yaşadığı zorlukları ve sıkıntıları ele almaya odaklanır. Danışman, bu süreçte danışanın bütünlüğüne dikkat ederken, sözel ifadelerinin yanı sıra duygularını ve hem bilinçli hem de bilinçsiz durumlarını anlamaya özel bir hassasiyet gösterir. Böylece, danışanın hissettiği kaygı, sorunlar ve içsel dünyası daha iyi anlaşılabilir (Ağılıkaya Şahin 2021, s. 33-34).

Dinî danışmanlık ve rehberlik, bireylerin ruhsal ve manevi gelişimini desteklemek amacıyla sunulan önemli bir hizmettir. Bu hizmetin temel ilkeleri, herkesin seçme özgürlüğüne sahip olduğunu vurgulamakla başlar. Bu, insanların kendi inançlarını ve yaşam biçimlerini belirleme hakkına sahip olduklarını gösterir. İnsanlar, saygıya değer varlıklar olmakla birlikte, bireysel farklılıklara da saygı gösterilmesi gerektiği bu süreçte esastır. Dinî danışma ve rehberlik hizmetlerinden yararlanmak tamamen isteğe bağlıdır; bu nedenle kişiler, kendi ihtiyaçlarına ve hâl özelliklerine göre bu hizmeti tercih edebilirler. Ayrıca, hayat boyu süren bir süreç olarak düşünülmesi, bireylerin farklı yaşam dönemlerinde dinî rehberlikten nasıl faydalanabileceklerini göz önünde bulundurur. Dinî danışmanlık, tüm bireylere açık bir hizmet olmalıdır; bu da herkesin bu hizmetten yararlanabileceği anlamına gelmektedir (Söylev, 2020, s. 220-231).

Şirin'in manevi danışmanlık modelinde, bilişsel-davranışçı psikoterapi tekniklerinin yanı sıra dinî unsurların da etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, tövbe bir kişinin hatalarından dolayı pişmanlık duyması ve kendini yenilemesi için önemli bir rol oynamaktadır. Zikir, Allah'ı anma pratiği olarak kişiye iç huzuru sağlarken, tefekkür derin düşünmeyi ve kişinin varoluşsal

meselerine dair farkındalık geliştirmesini desteklemektedir (Canşı, 2021, s. 105-109).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin ruh sağlığı ve manevi iyi oluşunu koruyup geliştirmede hayati bir rol oynamaktadır. Bu sũreç, danışanların içsel dũnyalarına ışık tutarken, onların manevi ihtiyaçlarını anlamayı da içerir. Ancak bu sũreçte dikkat edilmesi gereken en önemli husus, her danışana kendi başına mũdahale etmemektir. Manevi danışmanın, sağlık personeli, psikologlar ve psikiyatristlerle iş birliğine açık olması gerekmektedir. Zira bazı durumlarda, danışanın ruh sağlığında gözlemlenen patolojik belirtiler, profesyonel bir mũdahale gerektirebilir. Bu gibi durumlarla karşılaşıldığında, manevi danışmanın, danışanı uygun birimlere yõnlendirmesi oldukça önemlidir. Aynı şekilde, psikologlar ve psikiyatristler de, danışanlarının dini veya manevi sorunları olduğuna dair bir kanaate vardıklarında, onları manevi danışmana yõnlendirmelidir (Kılınçer, 2017, s. 38).

Peseschkian'in Psikoterapi Modelinin Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Uygulanması

Manevi bakım ve danışmanlık uygulamaları, bireylerin ruhsal sağlıkları ile manevi ihtiyaçları arasındaki dengeyi kurmayı amaçlayan önemli bir alan olarak õne çıkmaktadır. Özellikle psikoloji ve çeşitli psikoterapi yöntemlerinin manevi danışmanlık ile harmanlanması, bu alandaki terapõtik yaklaşımların derinliğini ve etkinliğini artırmaktadır. Terapõtik psikolojik manevi danışmanlık, bireylerin ruhsal yaralarını iyileştirmeye çalışırken, aynı zamanda manevi ve etik değerleri dikkate alarak onlara destek olmayı hedefler. Batı dũnyasında bu tũr uygulamaların giderek yaygınlaşmasının ardında, ruhsal sorunların sadece psikolojik temellerle ele alınamayacağına dair artan bir farkındalık yatmaktadır. Maneviyat, bireylerin yaşamlarında derin bir anlam

arayışının yanı sıra, zorluklarla başa çıkmalarında önemli bir kaynak sunabilmektedir. Bu bağlamda, psikoterapi yöntemleri, manevi danışmanlık süreçlerine entegre edilerek, bireylere daha bütüncül bir destek sağlamakta; ruhsal iyilik halleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu terapötik yaklaşım, hem bireylerin kendilik hallerini iyileştirmelerine yardımcı olmakta hem de sosyal ilişkilerini güçlendirerek daha sağlıklı bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır (Ağılkaya Şahin 2021, s. 499). Dolayısıyla, manevi bakım ve psikoterapi alanındaki bu entegrasyon, ruhsal sağlığı desteklemek için giderek daha fazla önem arz etmektedir.

Yapılan araştırmalar, Müslüman danışanlar için dinsel temaların psikoterapi süreçlerine entegre edilmesinin önemli avantajlar sunduğunu göstermektedir. Özellikle Razali ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği çalışma, bilişsel davranışçı terapi ile birlikte dinî-kültürel müdahale uygulanan gruplarda, depresyon ve kaygı semptomlarının daha hızlı bir şekilde azaldığını ortaya koymuştur. Bu durum, manevi unsurların psikoterapi sürecine entegre edilmesinin, danışanların ruhsal iyilik halleri üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir. Manevi danışmanlıkta, psikoterapi kuramlarından yararlanmak kadar, dinî ve manevi temaların terapötik içerik ve uygulamalar içinde yer almasının da önemi büyüktür (Razali, 1998, s. 867-872).

Peseschkian modeli psikoterapi, müdahale esnekliği ve bağlam duyarlılığı sayesinde danışanların dini ve manevi değerlerine geniş bir alan tanımaktadır. Bu model, bireylerin yaşam deneyimlerini, inançlarını ve kültürel bağlamlarını dikkate alarak daha etkili bir terapötik süreç sunar. Terapi sürecinde hikâyelerin önemi oldukça büyüktür. Hikâyeler, danışanın kendi iç dünyasını keşfetmesine yardımcı olurken, aynı zamanda derin bir anlayış ve empati gelişimini teşvik eder. Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında da benzer bir yaklaşım benimsenmektedir; burada Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalar, hadislerde geçen olaylar ve sahâbe

hayatlarından alınan dersler sıklıkla kullanılmaktadır (Parlak, 2016, s. 36).

Pesseschkian modeli, pozitif psikoterapinin temel taşlarından biri olarak, danışanların bireysel ve kültürel bağlamlarının terapötik süreçte dikkate alınmasının önemini vurgular. Bu model, dinî ve kültürel unsurları terapinin merkezine yerleştirerek, bireylerin kendilerini daha iyi anlayabilmelerine ve içsel kaynaklarına ulaşmalarına olanak tanır. Manevi danışmanlık sürecinde, danışanlar yalnızca mevcut sorunlara odaklanmakla kalmaz, aynı zamanda sahip oldukları yetenekler, güçlü yönler ve olumlu deneyimlerle yeniden bağlantı kurma fırsatı bulurlar. Bu yaklaşım, danışanların sadece zorluklar değil, aynı zamanda kendi potansiyellerini ve olumlu niteliklerini keşfetmeleri için de bir zemin sunar (Arvas, 2024, s. 1164).

Peseschkian'ın psikoterapi modelindeki denge modeli, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında yaşamın dört temel alanının göz önünde bulundurulmasını vurgular. Bu dört alan; beden/duyular, sebep/başarı, gelenek/temas/ilişki ve sezgi/fantezi/gelecek alanlarıdır. Manevi danışmanlık sürecinde bireyin bu alanlara ne kadar önem verdiği incelenir ve bu doğrultuda yaşadığı çatışmalar ile sorunlarla baş etmesine yardımcı olunmaya çalışılır. Denge modeline göre bireyin sağlıklı ve üretken olabilmesi için her dört alana da dengeli bir şekilde önem vermesi gerekmektedir. Özellikle sezgi alanı üzerinde yoğunlaşarak, kişisel hayallerin ve gelecekle ilgili planların önemine dikkat çekilebilir. Bununla birlikte, beden/duyu alanı da oldukça kritik bir yer tutmaktadır. Danışanın kendi sağlığına dikkat edip etmediği, düzenli beslenip beslenmediği, uyku saatlerine özen gösterip göstermediği ve dış görünümüne nasıl baktığı gibi sorulara yanıt aramak önemlidir (Arvas, 2024, s. 1165).

Peseschkian modeline göre yaşam alanlarının ikinci boyutu olan başarı alanı, bireyin iş ve başarı konusundaki motivasyonunu,

görevlerini yerine getirme yeteneğini ve genel yaşam durumunu anlamaya yönelik önemli bir çerçeve sunmaktadır. Danışmanın, bireyin başarılı olma duygusu ve iş hayatındaki tatmini sorgulaması, bu süreçte kritik bir rol oynar. Örneğin, bir öğrencinin başarı ölçütleri ders çalışmak ve öğrenmekle bağlantılıyken, bir ev hanımının başarı ölçütleri ev işlerini ve çocuk bakımını etkili bir şekilde yerine getirmekle olabilir. Bireyin kendini tanımladığı roller, yani annelik, babalık, öğretmenlik, öğrencilik gibi kimlikler, başarı alanının bir parçası olarak değerlendirilebilir; bu rollerin getirdiği sorumluluklar, dakiklik, temizlik, düzenlilik ve çaba gibi yeteneklerle yakından ilişkilidir. Manevi danışmanlık perspektifinde, bu yeteneklerin geliştirilmesi Kur'an ve hadislerden örneklerle desteklenebilir (Kula, 2021, s. 19).

Temas ve ilişkiler alanı, manevi danışmanlık uygulamalarında önemli bir yere sahiptir çünkü bireyin kendisi dışındaki insanlarla olan yakınlığı ve ilişkileri, ruh sağlığını doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Manevi danışmanlar, danışanlarının aileleriyle ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerini incelemek için derinlemesine sorular yöneltebilirler. Bu süreçte, danışanın anne babası, kardeşleri, akrabaları ve arkadaşlarıyla ne sıklıkta bir araya geldiği ve bu ilişkilerin niteliği üzerinde durulması önemlidir. Toplumsal ilişkilerin bireylerin ruh sağlığına katkısı, stresin azalmasından güven duygusunun pekişmesine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. İslami perspektiften bu konuda, toplumda her bir bireyin birbiriyle olan ilişkisini güçlendirmenin ve iyilik etmenin önemi üzerinde durulabilir (Arvas, 2024, s. 1166).

Peseschkian'ın psikoterapi modelinde hikâyeler ve özlü sözlerin önemi, bireylerin iç dünyalarını anlamalarına ve olumlu bir bakış açısı geliştirmelerine yardımcı olmak açısından büyük bir yer tutar. Manevi danışmanlıkta da bu yaklaşım, sezgi ve hayal gücünün aktif bir şekilde kullanılmasıyla daha da derinleşir. Özellikle Kur'an-

1 Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yer alan kıssalar, tasavvufî metinler ile İslâm kültür ve medeniyetinin önemli edebî eserlerindeki hikâyeler, atasözleri, fıkralar ve sözlü halk hikâyeleri, danışmanlık sürecinde önemli birer araç olma işlevi görür. Bu metinler, bireylere karşılaştıkları olumlu ya da olumsuz durumlar karşısında ahlâkî bir tutum geliştirme yolunda rehberlik eder. Örneğin, İslâm dininde öfke kontrolü üzerine yapılan öğretiler, bir kişinin öfkelenildiği anlarda nasıl sakinleşmesi gerektiğini, nefsi terbiye etmenin yollarını ve kendini ifade etmenin sağlıklı yöntemlerini öğretir. Ayrıca, doğru sözlülüğü bir kişilik özelliği hâline getirmek için gerekli olan davranışları işlemekte ve insanlara karşı şükran duygusu besleyebilmenin yollarını anlatmaktadır. Bu tür öğretiler, danışanların hayatlarına entegre edilebilecek pratik tavsiyeler sunarak ahlâkî gelişimlerini destekler (EbûDâvûd, 1992, s. 4).

Manevi danışmanlık, bireylerin içsel dünyalarını keşfetmelerine ve ruhsal huzur bulmalarına yardımcı olmak amacıyla çeşitli metinlerin ve kaynakların kullanıldığı bir süreçtir. Bu bağlamda, Türk kültüründe köklü bir geçmişe sahip olan bibliyoterapi, bu metinlerin özellikle ifade edici ve terapötik yanlarını ön planda tutar. Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin eserlerinden biri olan Mesnevi, içindeki hikâyelerle bireylere derin farkındalık kazandırma potansiyeline sahiptir. Mesnevi'de yer alan simgeler ve alegoriler, insanın içsel çatışmalarıyla yüzleşmesine ve hayatın anlamını derinlemesine sorgulamasına olanak tanır. Bunun yanı sıra, Yunus Emre'nin şiirleri ise duyguların öznel ifadesi yoluyla bireylerin ruhsal durumlarını iyileştirici bir etki yaratır (Belen, 2014, s. 131-133).

Peseschkian'ın birincil yetenekleri arasında yer alan sabır, dinî ve manevi danışmanlıkta kazandırılmaya çalışılan en önemli değerlerden biridir. Sabır, kişinin olumsuz olaylar karşısında metanetini koruyabilmesini ve ruhsal dengesinin bozulmadan

hayatına devam edebilmesini sağlayan kritik bir yetidir. Kur'ân-ı Kerîm'de, özellikle AsrSûresi'nde sabrın önemi vurgulanmakta ve bu durum kişilerin ruhsal olarak daha sağlıklı bir yaşam sürmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, Hz. Eyyüb kıssası, bir hastalık veya kayıp ve yas durumuyla baş etme sürecinde danışmanların referans alacağı önemli bir örnek teşkil eder. Hz. Eyyüb'ün sabrı ve dayanıklılığı, bu tür zorlu dönemlerde bireylere umut ve ilham verebilir. İslâm dinî geleneğinde sabrın yanında sıklıkla zikredilen bir diğer değer ise şükürdür. Şükür, özelde Allah'a, genel olarak da yaşama karşı duyulan minnettarlığı kapsamaktadır; bu da bireylere, hayatlarındaki her kişi ve duruma karşı bir memnuniyet ve kabul duygusu kazandırır (Akkaya, 2022, s. 51).

Eseschkian'ın birincil yeteneklerinde güven duygusu, manevi danışmanlık açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda, güven duygusu, bireyin Allah ile olan ilişkisini derinleştiren ve güçlendiren bir değer olarak ortaya çıkmaktadır. Dinî kaynaklarda bu kavram "tevekkül" terimiyle ifade edilmektedir. Tevekkül, kulun Allah Teâlâ'nın ilâhî iradesine kendini teslim etmesi anlamına gelir. Ruh, kalp ve beden bir bütünlük içinde Allah'a güven ve teslimiyet içerisinde olmasının en samimi ifadesidir. Bu zihinsel çerçeve, bireyin hayatında Allah'ın mutlak hâkimiyetine ve evrenin her alanındaki kontrolüne dair bir inanç ve farkındalık oluşturmalarını sağlar. Böyle bir anlayış geliştiren kişiler, Allah'a bırakmanın ve O'na güvenmenin rahatlığını hissederek kaygı ve endişelerini önemli ölçüde azaltabilirler. Danışanlar üzerinde tevekkül ve güven duygusunun geliştirilmesi amacıyla, ilgili âyetler ve düşünceler, onların manevi dünyasına ışık tutabilir. Örneğin, *“Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever.”* ve *“...Allah bize kâfidir. O ne güzel vekildir.”* gibi âyetler okunarak, üzerinde derinlemesine tartışmalar yapılabilir. Bu süreçte, danışanların tevekkül anlayışını perçinlemek ve güven duygusunu pekiştirmek için bu âyetler üzerinde

düşünmeleri, manevi gelişimlerine büyük katkı sağlayacaktır. Böylece, kişilerin Allah’a olan güvenleri artacak ve manevi yolculuklarında daha sağlam adımlarla ilerleyeceklerdir. Bu yaklaşım hem bireysel hem de toplumsal açıdan huzur ve mutluluğu artıran bir etken haline dönüşebilir (Sayın, 2014, s. 72).

Manevi danışmanlıkta Peseschkian modeli uygulanırken, süreç beş basamaktan oluşur ve bu aşamalardan ilki gözlem aşamasıdır. Bu aşama, danışanın dinî, manevi veya psikolojik sorunlarını derinlemesine inceleyerek, bu sorunların danışan üzerindeki etkilerini anlama amacı taşır. Danışman, genellikle danışandan, yaşadığı sorunları anlattığı bir metin yazmasını isteyerek, onun düşüncelerini ve hislerini daha dışsal bir bakış açısıyla değerlendirmesine olanak tanır. Bu uygulama, danışanın kendi içsel dünyasını daha net görüp, sorunlarını analiz etmesine yardımcı olur. Ayrıca, danışanın yaşamında iyi giden durumları da yazması teşvik edilir; bu süreç, olumlu deneyimlerinin ve güçlü yanlarının farkına varmasını sağlarken, aynı zamanda kendine dair olumlu bir bakış açısı geliştirmesine vesile olur (Arvas, 2024, s. 1167).

Pozitif psikoterapinin ikinci aşaması, manevidanışmanlık bağlamında envanter kullanımıyla şekillenir ve danışanların manevi-psikolojik durumlarını derinlemesine analiz etmeye yardımcı olur. Bu süreçte, dindarlığın farklı boyutlarını ölçen çeşitli ölçekler kullanılarak, danışanın manevi yaşamının içsel dinamikleri anlaşılmaya çalışılır. Dindarlık, dini başa çıkma stratejileri, Tanrı tasavvuru, bağlanma stilleri ile birlikte semptom tespiti, depresyon, mutluluk ve yaşam doyumu gibi kavramlar üzerinde yapılan değerlendirmelerle, bireyin psikolojik durumuna dair önemli bulgular elde edilir. Üçüncü aşamada, cesaretlendirme ile manevi danışman, danışanın daha önce deneyimlediği manevi başa çıkma yöntemlerini—dua, namaz, zikir, tefekkür gibi—gözden geçirir ve

bu uygulamalar sırasında ve sonrasında hissettiklerini sorgulamak suretiyle onları içsel bir keşfe yönlendirir (Arvas, 2024, s. 1168).

Manevi danışmanlığın dördüncü aşaması, danışanın yaşadığı durumları sözelleştirdiği ve bu süreçte kazandığı farkındalıkları ifade ettiği önemli bir adımdır. Bu aşamada, danışan, olumlu manevi ve dini başa çıkma yöntemlerini ne sıklıkla kullandığını, bu yöntemlerin yaşamına nasıl katkı sağladığını ve hangi yeteneklerin kendisinde hakim olduğunu paylaşır. Ayrıca, danışanın Allah tasavvurunun zaman içindeki evrimini ve danışmanlık süreci öncesi ve sonrasındaki farklılıkları üzerinde düşünmesi sağlanır. Burada, danışanın manevi danışmanlık sürecindeki gelişim alanlarına dair farkındalık kazanması teşvik edilir. Beşinci aşama ise, bireyin dini ve manevi hayatıyla ilgili hedeflerini genişlettiği bölüm olarak öne çıkar. Bu süreçte, danışan, öğrendiği olumlu dini başa çıkma stratejilerini uygulamayı, pozitif düşünme becerilerini geliştirmeyi ve edindiği teknikleri kendi kendine pratiğe dökmeyi öğrenir (Çetin, 2017, s. 1).

Manevi danışmanlıkta pozitif psikoterapinin uygulandığı model, danışanı kendi kendine yardım süreçlerini kullanmaya teşvik ederek onların hem kendileri hem de yakın çevreleri için destek olma yeteneklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu süreçte danışan, sadece bireysel sorunlarını aşma yolunda değil, aynı zamanda ailesine ve topluluğuna da yardımcı olabilecek bir pozisyona gelmektedir. Bu etkileşim, danışanın kendisine aynı zamanda danışan ve danışman rolünü de üstlenerek, sorunların çözümünde aktif bir aktör haline gelmesini sağlar. Bu modelin temel özelliği, danışanın pozitif psikoterapi ilkeleri doğrultusunda, olumsuz hislerden arınarak pozitif bir bakış açısı geliştirmesine olanak tanımasıdır. Peseschkian'ın pozitif psikoterapi yönteminin manevi danışmanlıkta uygulanması, danışanın olumlu duygularını güçlendirirken, olumsuz duygularını azaltma ve yaşamındaki çatışmaları çözme konusunda kendine güven kazanmasını destekler.

Ayrıca, bu yöntem; danışana yeteneklerini ve değerlerini keşfederek, yaşamına anlam katma fırsatları sunar. Hikâye anlatımı ve metafor gibi araçlarla, danışanın duygu ve bilinç alanında kalıcı değişiklikler sağlanarak, kendi kendine yardım etme becerisi kazandırılır. Böylece, manevi danışmanlıkta pozitif psikoterapinin kullanımı, danışanın yaşamında derin dönüşümler yaratma ve pozitif bir gelişim sürecini başlatma potansiyelini taşır (Arvas, 2024, s. 1169).

Psikoloji: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Algısı

19. yüzyılın sonlarında Batı’da ortaya çıkan ve gelişimini sürdüren psikoloji, modern bir bilim dalı olarak önemli bir yer edinmiştir. Bu disiplinin gelişiminde Batı düşünce sisteminin etkisi belirgin bir rol oynamıştır. Psikolojinin metodolojik ve teorik temelleri, bölgedeki felsefi akımlar ve bilimsel anlayışlarla şekillenmiş, bu etkileşim alanın zenginleşmesine katkıda bulunmuştur (Ekşi ve diğ., 2016, s. 17). Psikolojinin bir bilim disiplini olarak kuruluşundan günümüze kadar uzanan süreçte, maneviyat, din ve manevi danışmanlık kavramlarının olumlu ve olumsuz yönde değişiklikler gösterdiği gözlemlenmektedir. Milattan önceki dönemlerde psikoloji, din ve maneviyat arasında sıkı bir ilişki bulunmaktayken, daha sonraki yüzyıllarda meydana gelen sosyo-politik gelişmeler, savaşlar, sekülerleşme, reform hareketleri ve bilimsel ilerlemeler bu alanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olmuştur (Düzgüner, 2013a, s. 99). Günümüzde manevi ve dini olgulara olan ilginin artması dikkat çekicidir. Yapılan araştırmalar, psikoloji ile din ve maneviyat arasındaki mesafenin zamanla daraldığını ve olumsuz ön yargıların giderek azaldığını ortaya koymaktadır. Bu bölümde, psikolojinin maneviyat ve Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) konusundaki algı ve tutumlarının tarihsel gelişimi göz önünde bulundurularak kısaca incelenmiştir.

Psikolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaya başladığı ilk dönemlerde, din ve maneviyat unsurlarının birbirine sıkı sıkıya bağlı

olduğu söylenebilir. M.Ö. 5. yüzyıla kadar, insanların kontrol edemedikleri fenomenler doğaüstü bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir. Anormal davranışlar da bu dönemde benzer bir anlayışla yorumlanarak, Tanrıların hoşnutsuzluğuna ya da şeytanların insan üzerindeki etkisine atfedilmekteydi (Düzgüner, 2013b, s. 255; Koç, 2012a, s. 208). Demonoloji anlayışının tarihteki yaygınlığı dikkate değerdir. Bu inanca göre, bireylerin zihinsel ve bedensel durumlarını etkileyen, içlerinde barınan varlıklar, anormal davranışlarının nedenlerini oluşturmakta görülmüştür. Çin, Mısır, Babil ve Yunan uygarlıklarına ait kaynakların bu inançla ilgili veriler sunması, demonolojinin kültürel etki alanının genişliğini göstermektedir. Demonolojik inançların bir sonucu olarak gerçekleştirilen şeytan çıkarma (exorcism) ritüelleri; mani söyleme, işkence, kötü tat içeren maddeler verme, kırbaqlama, aç bırakma, gürültü yapma ve dua gibi çeşitli yöntemlerle kötü ruhların kovulduğuna inanılmaktaydı. Bu dönemde psikolojik ve dini inançların iç içe geçmesi, modern psikolojiden oldukça farklı inanç ve uygulamaların ortaya çıkmasına olanak tanımıştır (Kring, 2013, s. 8).

Hipokrat, M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış ve o dönemde hâkim olan demonoloji inancına karşı çıkarak tıbbın din, büyü ve batıl inançlardan ayrılmasında öncülük etmiştir. Psikolojik rahatsızlıkların, halk arasında yaygın olan Tanrıların gönderdiği bir ceza olduğu inancını reddetmiş ve bu tür anormal düşünce ve davranışların, fiziksel rahatsızlıklara benzer bir biçimde ele alınması gerektiğini savunmuştur. Hipokrat, anormal psikolojik durumların kökeninin beyin patolojisi, yani somatogeneze dayandığını ileri sürmüştür. Bu bağlamda, beynin dört sıvısının – kan, kara safra, sarı safra ve balgam – dengesizliklerinin psikolojik problemler yarattığını iddia etmiş, bu konu üzerine birçok bilimsel çalışma yapmıştır. Hipokrat'ın bu yaklaşımı, psikolojik rahatsızlıkların din ve batıl inançlardan bağımsız olarak tıp, biyoloji ve antropoloji gibi

pozitif bilimler araştırma alanına dâhil edilmesine yol açmıştır. Bu yeni paradigmada bilimsel çevreler, psikolojik rahatsızlıkları araştırırken din ve maneviyatı göz ardı etmeye başlamış ve böylece tıbbın ilerlemesi ile birlikte, psikolojik rahatsızlıkların nedeni ve tedavi kaynağı olarak görülen din ve maneviyat konusuna karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirilmiştir (Kramer ve diğ., 2009, s. 31).

Psikolojinin dine ve maneviyata olumsuz bakış açısı 15. yüzyıla kadar devam etti. Akıl hastaları, cüzamlıların boşaltıldığı yere hapsedildi. Din adamlarından uzaklaştırılan ve bilim dışı nedenlerle kabul edilen hastalar, bilim dışı ve etik olmayan yöntem ve tekniklerle tedavi ediliyordu. O dönemde hastalar sadece tedavi amaçlı değil, eğlence ve turizm amacıyla da uzun süreler hastanelerde tutuluyordu. Bethlehem Akıl Hastanesi'nde hastalar hastanenin duvarlarına hapsedildi ve eğlence arayan izleyicilere sergilendi. Eğlence amaçlı kalabalığa maruz kalan hastalar çok sayıda turist tarafından izlendi ve insanlık dışı muameleye maruz kaldı. İnsanlık dışı haklar, ölüme varan işkence, diri diri gömme, kazıkta yakma ve boğulma, 1793 yılında Pinel'in "*ahlaki muamelesi*" başlayana kadar devam etti (Taubes, 1998, s. 1002).

19. yüzyılın sonlarında, Charcot ve Freud gibi figürler, dini histeri ve nevroz ile ilişkilendirmiş, bu durum psikoloji ve din ilişkisini önemli ölçüde etkilemiştir. Freud'un iddialarına göre din, babaya duyulan Oedipuskompleksinin bir yansıması olarak değerlendirilmiş ve bu bağlamda dinin nevrozla ilişkisi, dini bir ilüzyon olarak görmekle sonuçlanmıştır. Böylece, sağlıklı bir bireyin din gereksinimi duymayacağı inancı, dine karşı duyulan önyargıları ve olumsuz algıları beslemiş, bu da dinin psikolojik sağaltımdaki rolünü gölgede bırakmıştır. (Tarhan, 2016, s. 78).

21. yüzyılın başlarında, psikoloji biliminin din ve maneviyata yönelik algısı ve tutumunda önemli olumlu değişimler yaşanmaya başlamıştır. Modernitenin etkisiyle uzun yıllar boyunca din ve maneviyat bilimsel çevrelerden dışlanmış ve göz ardı edilmiştir.

Ancak postmodernitenin ortaya çıkışı, bu konuda yeni bir bakış açısını beraberinde getirmiştir. Din ve maneviyat, birer "*olası gerçeklik*" olarak yeniden değerlendirilmiş ve araştırma konuları haline gelmiştir. Psikolojik çalışmalar, dini inançların ve manevi deneyimlerin bireylerin yaşamındaki rolünü irdelemeye başlamış, bu konuda daha kapsamlı ve çok yönlü bir anlayış geliştirilmiştir. Özellikle Freud'un dini, nevroz ve yanılsama olarak görmesi, eleştirel bir bakış açısıyla yeniden sorgulanmıştır. Freud'un kişilik gelişiminde cinsel enerji (libido) teorisi üzerine inşa ettiği yapı, psikoloji literatüründe önemli bir yere sahip olsa da, bu anlayışa karşı eleştiriler de dile getirilmiştir (Tarhan, 2016, s. 82).

Günümüzde psikologlar ve psikiyatristlerin din ve maneviyata olan ilgisinin arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum, din ve maneviyatın bilimsel araştırma konuları olarak kabul görmesine yönelik inancın azalmasına paralel bir gelişme göstermektedir. Özellikle son 20 yılda, din ve maneviyatın Freud'un patolojik bir durum olarak değerlendirilmesi yerine, bireylerin iyi oluş haliyle ilişkilendirildiği bir anlayış benimsenmiştir. Psikoloji başta olmak üzere bilimsel çevrelerin din ve maneviyattan uzaklaşmasını geride bıraktığı görülmekte, bu alanlar araştırmalarda ve etik kurallarda yer bulmaya başlamıştır (TPD, 2016).

Din ve maneviyat, psikolojik sağlık üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu yapılan birçok araştırma ile kanıtlanmıştır. Bu bağlamda, Ayten'in (2012b, s. 48) çalışmasında, dini ve manevi inanışların, danışanın stresle başa çıkma süreçlerinde önemli bir kaynak oluşturabileceği vurgulanmaktadır. Dini pratikler ve inançlar, bireylerin zorlu yaşam koşullarında güven, umut ve dayanıklılık sağlamalarına yardımcı olabilir. Diğer yandan, bazı araştırmalar, dini ve manevi inançların danışanın yaşadığı psikopatolojik durumlarla da ilişkili olabileceğini göstermektedir. Özellikle, danışanın ruhsal durumunun değerlendirilmesinde dini

inançları dikkate almak, terapötik süreçte büyük bir önem taşımaktadır (Koenig, 2008, s. 20).

Kaynakça

Ağılkaya Ş.Z. (2021). *Manevi Bakım ve Danışmanlık*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

Akbaş, M. (2021). *Umudu yordamada şükran ve özgecilik* (Tez No. 669085) [Yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Akkaya, M.N. (2022). *Kabul ve Kararlılık Terapisi ve Manevi Danışmanlık Uygulamaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Altaş, N. (1999). Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (39)1 599- 659.

Arvas, F. B. (2024). Peseschkian'ın psikoterapi modelinin manevi danışmanlık ve rehberliğe uyarlanması. *Diyanet İlmi Dergi*, 60(3), 1145-1174.

Ata, A. (2016). Mental Health of Bereaved Muslims in Australia: Religious, Gender, After Death Communication (Adc) and Grief Issues. *Religious-Spiritual Counseling and Care* (Ed. A. Ayten, M. Koç, N. Tınaz ve M. A. Doğan). İstanbul: Dem Yayınları.

Aydın, Y.,& Üzüm, Y. (2023). Okul Psikolojik Danışmanlarının Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Yönelik Görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2009-2029.

Ayten, A. ve Düzgüner, S. (2017). *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*. İstanbul: Sufi Kitap

Bal Koçak, D. (2015). *Çocuk ve Hasta Yakınlarına Uygulanan Manevi Bakım*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Baş, S. (2017). Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (52), 1161-1198.

Baygeldi, M.R. (2018). Türkiye’de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler, SETA Analiz.

Beck, J. S. (2010). Cognitive Therapy, Corsini Encyclopedia of Psychology. John Wiley. DOI: 10.1002/9780470479216.corpsy0198.

Belen, F.Z. (2014). *Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi Tekniği ve Uygulanması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Canşlı, Firdevs. “Psikoterapi Sürecinde Manevi Temelli Müdahaleler”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 4 (2021), 97-111.

Cebeci, S. (2016). Dini Danışma ve Rehberlik. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Ceylan, Y. ve Özaydın, M. (2020). Manevi/Dini Danışmanlıkta Değer Algısı, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2(16), 282-301.

Childs, C. Y. (2014). Exploratory factor analysis of the spiritual wellness inventory. [Doktora tezi, Cleveland State University]. ETD Archive. <https://engagedscholarship.csuohio.edu/etdarchive/65>

Çabuk, M. (2014). *Psikoeğitimin şizofreni ailelerinin yük algılarına olan etkisi* (Master’s thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Çetin, Ö. (2017). “Sufilerce Kendini Dönüştürme Eğitimi Olarak Uygulanan Zikir Ritüelinin Bilişsel Psikoloji Açısından Analizi”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/31, 1-28.

Demirtaş, B. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 338.

Doğan O. (2002). Şizofrenik bozukluklarda psikososyal yaklaşımlar. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*; 3:240-248

Doğan S, Doğan O, Tel H, Çoker F, Polatöz Ö, Başeğmez FD. (2002). Şizofrenide psikososyal yaklaşımlar: ayaktan hastalar. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*; 3:69-74

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students’ social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405-432.

EbûDâvûd, S. (1992). b. Eş’as es-Sicistânî. es-Sünen. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Esendir, N. (2016). *Sağlık Çalışanlarının Maneviyat ve Manevi Bakım Algısı: İstanbul Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri.

Frager. R. (2009). Manevi Rehberlik ve Ben Ötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar (Çev. Ö. Çolakoğlu.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Frankl, E. V. (2019). *İnsanın anlam arayışı* (54. baskı) (S. Budak, Çev.). Okuyan Us Yayıncılık.

Frankl, V. E. (2014a). *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*. Ankara: Say Yayınları.

Frankl, V. E. (2014b). *Psikoterapi ve Din*. İstanbul: Say Yayınları.

Frankl, V. E. (2014c). *İnsanın Anlam Arayışı*. (Çev. S. Budak). İstanbul: Okyanus Yayınları.

Güçray S.S, Çekici F, Çolakkadıoğlu O. (2009). Psiko-eğitim gruplarının yapılandırılması ve genel ilkeleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1):134-153

Hay, D. Ve Socha, M. (2005). Science Looks at Spirituality. Spirituality as a Natural Phenomenon: Bringing Biological and Psychological Perspectives Together. *Zygon*. 40 (3), ss. 589-612.

Hillo, P. C. (2013). Din Psikolojisi ve Maneviyat Araştırmalarında Ölçme: Mevcut Durum ve Değerlendirme (Çev. A. Sezen). *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*. (Ed. A. Ayten ve İ. Çapçioğlu.). Ankara: Phoenix Yayınları. ss.103-136.

Işık, Ş., Doğan, T. Demirci, İ (2024) “Lise Öğrencilerine Yönelik Sosyal Duygusal Beceriler Psikoeğitim Programı” Ankara – 2024

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1999), *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yay.: İstanbul.

Kılıç, H. N. (2017). Hümanist psikoloji bağlamında maneviyat (H. Ekşi, Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat kuramlar ve uygulamalar içinde* (s. 115-141). *Kaknüs Psikoloji*.

Kılınçer, H. (2017). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, Ali Ayten (ed), İstanbul: Dem Yayınları.

Koç, M. (2012a). Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma –I. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2), ss. 201-237

Koç, M. (2012b). Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma –II. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2), 239-276.

Koç, M. (2017). “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hastanelerdeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi”. *Diyanet İlmî Dergi* 53/4, 201-241.

Koenig, H. G. (2008). Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review. *Canadian Journal of Psychiatry*, ss. 1-30.

Kramer, P. G., Bernstein, D. A., ve Phares, V. (2009). *İntroducti onto Clinical Psiyhology*. New Jercey: Pearson. ss.2-48.

Krech David ve Crutchfild, Richard S. (1999), *Sosyal Psikoloji*, Çev.: Erol Güngör, Ötüken Yay.: İstanbul

Kula, N. (2016). *Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dini Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği*, İstanbul: Dem Yayınları.

Kula, N. (2021). “Zorluk ve Sıkıntılarla Başa Çıkma Süreçlerinde Manevi Destek Örneği Olarak İnşirah Suresi Üzerine Psikolojik Analizler”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 3, 9-23.

Lukens E.P, McFarlane W.R. (2004). Psychoeducation as evidence-based practice: considerations for practice, research, and policy. *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 4(3):205-225

Malone, J.,&Dadswell, A. (2018). The role of religion, spirituality and/or belief in positive ageing for older adults. *Geriatrics*, 3(2), 28. <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>

Maslow, A. H. (1996). *Dinler, Değerler, Doruk ve Deneyimler*. (Çev. H. K. Sönmez) İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

Merter, M, (2014). *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. 10. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Mollaoğlu, H. (2013). *Hastane Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım ve New York Healt care Chaplaincy Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Ok, Ü. (2008). İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi. *Manevi Sosyal Hizmetler* (Ed. A.Seyyar). İstanbul: Rağbet.

Özbaydar, B. (1970). *Din ve Tanrı İncancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Mat.: İstanbul.

Özdemir, S. (2012). Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri, *SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25, ss.125-138.

Özdemir, S. (2012). Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri, *SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25, ss.125-138.

Özdoğan, Ö. (2006). İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2, ss. 127- 141.

Paloutzian, R. F. ve Park, C. L. (2013). *Bugünkü Psikoloji Biliminin Bütünleyici Konuları* (Çev.Z.A. Şahin). *Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*. (A. Ayten ve İ. Çapcıoğlu). Ankara: Phoenix Yayınları.

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy understanding an adressing the sacred*. The Gullford Press.

Parlak, S. (2016). Manevi Danışmanlığın Gelişimi. Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma. (Ed. H. Ekşi ve Ç. Kaya). İstanbul: Kaknüs.

Peker, H. (2017). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yay.

Peker, Hüseyin (1993), *Din Psikolojisi*, Sönmez.Yay.: Samsun.

Pitschel-Walz G, Leucht S, Bäuml J, Kissling W, Engel R,R. (2001). TheEffect of familyinterventions on relapseandrehospitalization in schizophrenia: a meta-analysis. *SchizophreniaBulletin*; 27:73–92

Razali, S. M. vd. (1998).“*Religious-Sociocultural Psychotherapy in Patients with Anxiety and Depression*”. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry* 32/6 , 867-872.

Reis, B. (2015). Tasavvufi sosyal hizmet/sûfilerin manevî terapi yöntemleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 165-170.

Richards, P. S. (2009). Toward religious and spiritual competence for psychologists: Some reflections and recommendations. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40, 389 –391.

Rummel- Kluge C, Kissling W. (2008). *Şizofrenide psikoeğitim: bu alandaki yeni gelişme ve yaklaşımlar*. *Current Opinion in Psychiatry Türkçe Baskı*;4(3):119-124

Rummel-Kluge C, Pitschel-Walz G, Bauml J et al. (2006). Psychoeducation in schizophrenia Results of a survey of all psychiatric institutions in Germany, Austria, and Switzerland. *Schizophrenia Bulletin*;32(4):765-777

Sayar, K. (2014). *Sufi Psikolojisi*, 9. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Sayın, E. (2014). *Tasavvuf Terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Seyyar, A. (2015). *Manevi Sosyal Hizmetler*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Söylev, Ö. F. (2014). *Türkiye’de Dini Danışma Ve Rehberlik Alanları, İmkânları Ve Yöntemleri*: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Söylev, Ö. F. (2020). *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Kavram Kuram ve Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Söylev, Ö.F (2014). Türkiye’de Dini Danışmanlık ve Rehberlik -Alanları, İmkânları ve Yöntemleri- (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği). Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Spiegler, M. D. (2016). Behavior Therapy, Psychology and Mental Health, Salem Press Encyclopedia of Health. ss. 3-16.
- Summermatter, A. (2017). *Bilişsel davranışçı terapiler ve maneviyat* (H. Ekşi, Ed.), Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat kuramlar ve uygulamalar içinde (s. 87-113). Kaknüs Psikoloji.
- Summermatter, A.,& Kaya, Ç. (2017). An overview of spiritually oriented cognitive behavioral therapy. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2, 31-53. <https://doi.org/10.12738/spc>.
- Swaminath G. (2009). Psychoeducation. *Indian J Psychiatry*;51(3): 171-172.
- Şengün F, Altıok HÖ, Üstün B. (2011). Kanıta dayalı bir uygulama: psikoeğitim. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*;27(3): 66-74

Şimşek, F.Z. (2019). *Manevi Danışmanlık İlkeleri Bağlamında Mevlâna ve Yunus Emre Düşüncesinin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şirin, T. (2014). *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli*. İstanbul: Mim Akademi

Tan, S.-Y., & Johnson, W. B. (2007). *Spiritually oriented cognitive-behavioral therapy* (L Sperry & E. P. Shafranske, Ed.), *Spiritually oriented psychotherapy içinde* (s. 77–103). American Psychological Association

Tarhan, N. (2016). İnanç Psikolojisi ve Bilim: Ruh Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu. İncanın Psikolojik Boyutları, Dinler, Ritüeller, Doktrinler. (12.baskı). İstanbul: Timaş yayınları.

Taubes, T. (1998). *Healthy Avenues of the Mind: Psychological Theory Building and the Influence of Religion During the Era of Moral*

TPD. (2016). Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği, <https://www.psikolog.org.tr/turkey-code-tr> (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

Uğurlu, H.S. ve Ege, R. (2018). Bir İsimlendirme Problemi: *Dini Danışmanlık, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1057-1077.

Uygur, A.E. (2017). “Tarihteki İlk Psikoterapi Metodu: Pastoral Danışmanlık”, <https://www.bilimoloji.com/tarihteki-ilk-psikoterapi-metodu-pastoraldanismanlik/> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2024).

Uysal, Veysel (1996), *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfı Yay.: İstanbul.

Vasegh, S. (2009). Psychiatric treatments involvin greligion: Psychotherapy from an Islamic perspective (P. Huguelet& H. G. Koenig, Ed.), Religion and spirituality in psychiatry içinde (s. 301–316). Cambridge University Press.

Waller, R.,Trepka, C., Collerton, D. ve Hawkins, J. (2010). *Addressing Spirituality in CBT*. The Cognitive Behaviour Therapist. 3, ss.95–106.

Wulff, M. D. (2006). Transpersonel (Benötesi) Psikoloji, (Çev. A. U. Mehmetoğlu, ve S. Uysal) *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 30, ss. 243-254.

Yıldız M, Veznedaroğlu B, Eryavuz A, Kayahan B. (2004). *Psychosocial skills training on social functioning and quality of life in the treatment of schizophrenia: a controlled study in Turkey*. Int J PsychClinPract; 8:2, 19-225

Yılmaz, N. (2012). *Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık-Çorum Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yurtsever EÜ, Kutlar T, Tarlacı N, Kamberyan K, Yaman M. (2001). Ruh hastalıkları tedavisinde psikososyal bir boyut: psikoeğitimsel bir model. *Düşünen Adam*;14(1): 33-40

SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN GÜNCEL KONULAR

SORUN ANALİZİNDEN
ÇÖZÜM ÖNERİLERİNE

III

